

HID

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

7-8

7-8

1969.

JULIUS—AUGUSZTUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

789	LESZEK KOLAKOWSKI SALAMON, AVAGY AZ EMBEREK MIKÉPP AZ ISTENEK
795	SÜKÖSD MIHÁLY LIN CSÁSZÁR MEGMÁSSZA A NAGY HEGYET
805	KOPECZKY LÁSZLÓ A HÁZ
818	SAFFER PÁL FÉLREÉRTÉS ...
827	DEÁK FERENC HONFOGLALÁS
830	BRASNYÓ ISTVÁN A ZÖLD ÉGBEN
833	MOLCER MÁTYÁS SZÁMADÁS
836	CSUKA ZOLTÁN A ROMOK VÁROSÁBAN
839	GÁBOR DÉNES EMLÉKEZÉS ALDOUS HUXLEYRA
844	BORI IMRE FÜST MILÁN VII.
851	PÓR PÉTER A MODERN LÍRA ÚTJAIN
872	Dr. SZELI ISTVÁN A FELVILÁGOSODÁS KÉT ARCA
887	MIRNICS KÁROLY SZELLEMI ÉLETÜNK INTÉZMÉNYES MEGHATÁROZÓI
910	TOMISLAV KETIG SZÓPALOTÁK A GONDOLATSZABADSÁGRÓL
915	SZEMLE Tomán László és Major Nándor jegyzetei
922	BURÁNY NÁNDOR KRÓNKA

Külön mellékletünk:
MIRO GLAVURTIĆ
PROZÁJA ÉS RAJZAI
DRAŠKO REDJEP
MIRO GLAVURTIĆRÓL

SALAMON, AVAGY AZ EMBEREK MIKÉPP AZ ISTENEK

(Történet bibliai témára)

LESZEK KOLAKOWSKI

Ez akkoriban történt, amikor még fennállt a kölcsönös hadüzenet szokása. Ez a fura szokás belső ellentmondást rejt magában, mivelhogy hadat üzeni valakinek, az nem más, mint annak a közlése, hogy el akarjuk pusztítani; ily módon azonban figyelmeztetjük is az ellenséget, és megkönnyítjük neki a védekezést, vagyis azzal kezdjük elpusztítását, hogy akadályokat állítunk magunk elé. Ezért hogyha maga a háború megkezdése ellenséges aktusnak is számíthat, a hadüzenet nemcsak az udvariasság, de egyenesen a barátság jele; nem más, mint az ellenségnek tett önfeljelentés, vagyis egészen elképesztő következetlenségre valló cselekedet. Mi sem természetesebb, minthogy a civilizáció fejlődésével és a logikus gondolkodás képességének növekedésével ez a szokás teljesen kihalt.

Mi azonban azokról az időkről beszélünk, amikor még — ismételjük — ez a szokás még érvényben volt, és mind az emberek, mind az istenek sűrűn gyakorolták. Ez alól Jehova sem képezett kivételt, és ama tette, amelyet meg szeretnénk örökíteni, voltaképpen abból állt, hogy hadat üzent hűséges szolgájának — Salamonnak.

Salamon ugyanis könnyelműen viselkedett, és viselkedése módfelett bántotta Jehovát. Salamon igen fejlett libidójú ember volt, ami rengeteg pénzébe és idejébe került. Ahogy azt a királyok könyve jelenti, Jeruzsálem ez idő tájt hétszáz feleséget és háromszáz királyi ágyast tartott el; ami a két kategória közötti különbséget illeti, az meglehetősen finom volt és nehezen meghatározható. Tény, hogy kereken ezer nő elégítette ki az uralkodó vágyait, és emésztette jövedelmét. Jehova megértő isten volt, át tudta érezni az emberi gyengeségeket — ha ugyan gyengeségnek lehet nevezni ezer nővel való egyidejű együttélést. De végül betelt a pohár. Salamon vakmerőségében odáig ment, hogy elkezdett feleségeinek vallási dolgokban is engedni — és tudnunk kell, hogy ezek többségükben külföldi eredetűek voltak, egészen más istenekhez voltak szokva, s hogy ezekkel az istenekkel Jehova pedig szüntelenül hadilábon állt. Salamon viszont, mint nem egy bölcs, gyenge jellemű ember volt és könnyen engedett különféle sugallatoknak. Gyengesége perceiben mindenfélét megígért feleségeinek, s aztán később szégyellte magát, hogy vissza akarja szívni az ígéreteit. A feleségek pedig nyakra-főre újabb kötelezettségeket követeltek isteneik javára. Ezen nincs mit csodálkozni — ki-ki szívesen gyarapítja istenének dicsőségét, annál buzgóbban, minél inkább teheti azt a más számlájára. Így történt, hogy a

dolgok szörnyen elfajultak. Jeruzsálem hemzsegett az aranytól csöpögő szentélyektől, melyeket különféle istenek tiszteletére állítottak; tökéletes lett a kaosz, a hívók maguk sem tudták, kihez forduljanak, a legutálatosabb szekták is büntetlenül terjeszkedtek a főváros kellős közepén, a királyi udvarban idegen papok pöffeszkedtek, és az állami kincstár olvadt, mint a tavasi hó. Közismert dolog, mennyi pénzt kell kiadni egyetlen isten tiszteletére — hát még húszéra, vagy harmincéra! Itt meg Moloch, Ozirisz, Astarót, Khámosz — egész sereg isten nevetett szégyentelenül aranyozott szobor-formában, és illatozott az egyedül az ő tiszteletére elfüstölt illatszerektől.

Jehova forrt a méregtől. Kétségbeesve észlelte, hogy konkurrencsei, akik már az utolsókat rúgták, s akiket, úgy hitte, már-már napokon belül végleg eltemethet, hirtelen kivirultak, meghíztak, és egyre nagyobb életkedvről tettek tanúságot. Ő maga viszont lefogyott, és búskomor lett, áldozatok és hűséges szívek híján egyre rosszabbul érezte magát, kínlódott, s az idegen istenek szentélyeinek látványa, amelyeket szinte készakarva a saját fővárosának közepén emeltek, féktelen dührohamokat váltott ki belőle, s ezek nemcsak a saját, hanem a földkerekség összes lakóinak egészségét veszélyeztették.

Salamon tisztában volt helyzetének kétértelmű voltával és kissé kényelmetlenül érezte magát. Néha, mikor a feleségek az idegen istenek érdekében újabb kiadásokra kényszerítették, megpróbált tiltakozni, de mindig ő maradt alul. Sóhajtozva írta alá a csekket. Nyugtalan lett, valahányszor Jehovára gondolt. „Isten irgalmassága végtelen” — ismételte néha magában ezt a katekizmusból betanult mondatot. Lelke mélyén, persze, maga sem hitt ebben.

Az ügy, előrelátható módon, óriási botrányral végződött. Legelőször Salamon csak kurta táviratot kapott: „Bálványimádást azonnal abba hagyni. Jehova.” Amire ez volt a válasz: „Jó, jó. Salamon.” Ami után természetesen továbbra is úgy nőttek a tisztátalan istenek szentélyei a fővárosban, mint eső után a gomba, eredményesen kiszorítva az egyetlen igazi kultuszt.

Újabb sürgönyváltás következett, ultimátumi hangvételben: „Úgy látszik, végtelennek tartod türelmemet. Jehova.” Haladéktalanul megjött rá a válasz. „Igen. Salamon.” És a replika: „Ez esetben vedd tudomásul, hogy visszaéltél végtelenségével. Jehova.”

Ezzel az ügy a végsőig kiéleződött. Jeruzsálembe megérkezett Jehova küldöttje, egy vörös hajú, szemüveges kerub, és kopogtatás nélkül besétált a király fogadótermébe. Helyet foglalt a karosszékben, és minden bevezetés nélkül, határozott hangon közölte:

— Jehova a hamis istenek kultuszának huszonnégy órán belüli felszámolását követeli. Ellenkező esetben, kijelentette, hogy a vita következményeiért minden felelősség Salamon királyt terheli.

Salamon olyan ember volt, akiben a becsvágy és a félelem szüntelen küzdöttek egymással, és viselkedésében egyszer ez, egyszer az kerekedett fölül. Jelen esetben felbosszantották a követ ijesztgetései, és győzött az ambíció. Tettetett csodálkozással mondta:

— Jehova? És vajon milyen elv alapján tekint egy bizonyos kultuszt hamisnak egy másikat igaznak? És egyáltalán, hogyan értssem üzenetét?

A kerub egy pillanatra elnémult ekkora szemtelenség láttán. Elképedését kihasználva Salamon tovább kérdezett:

— Hát már ott tartunk, hogy nem adhatom meg a tiszteletet annak, akinek akarom? És tulajdonképpen miért gondolja Jehova, hogy egyedül előtte kell meghajolnom? Talán azt szeretné nekem bebeszélni, hogy Ozirisz, Astarót és más istenek, akiket népünk tisztelni határozott, egyáltalán nem léteznek?

Ezzel aztán az egész ügy megvilágosodott. A kerub gyorsan visszanyerte önuralmát, és gyilkos udvariassággal közölte:

— Felettesem nem bízta rám, hogy vitába bocsátkozzam afelől, léteznek-e vagy sem az Ön istenkéi. Neki az a véleménye, hogy metafizikai vitákkal nem lehet a dolog lényegét elkenni. A magam részéről hozzátehetem, hogy ezeknek az alakoknak a léte vagy nemléte közömbös az ügy szempontjából. Tisztában van Ön azzal, hogy Jehova az Ön barátja, aki az Ön jólétén kívül semmi mást nem kíván?

— Vajon Jehova nálam jobban tudná, hogy mi szolgálja az én javamat? — kérdezte Salamon. — Továbbra is annak az istennek teszem tiszteletemet, akiből több hasznom van.

Ettől a kijelentéstől a kerub összeroppant, és tanácstalanul körülnézett. Ekkora cinizmust még nem tapasztalt, s így nem volt képes arra, hogy Salamonnal szemben bármilyen következetes taktikát alkalmazzon. Mindössze keserűen megjegyezte:

— Dávid, az ön atyja egészen másképp viselkedett Istenével szemben. Salamon vállat vont.

— Az emberiség haladása a többi közt abból áll, hogy a fiúk apjuktól eltérő módon viselkednek — idézte fennhangon ezt a mondatot, amelyet egy bizonyos ateistától hallott valamikor.

— Iigen — morogta a kerub teljesen megzavarodva. Percig hallgott, majd kétségbeesetten felkiáltott: — De hiszen ez bálványimádás! Azok a kultuszok hamisak!

— Mit jelent az, hogy: hamisak? — kérdezte Salamon. — Különféle istenek versengenek az emberek kegyeiért; mindegyik azt akarja, hogy őt tiszteljék — tehát elsősorban a saját hasznukat tartják szem előtt. Ami engem illet, meg vagyok írva, hogy az Isten képére és hasonlóságára teremtettem. Ezért aztán ugyanazon elv alapján járok el. Azt az istent tisztélem, aki többet ígér. A kultuszok nem azon az alapon különböznek, hogy igazak-e vagy hamisak, hanem hogy több vagy kevesebb hasznot hajtanak. Őszintén szólva, Jehova elviselhetetlen, kapzsi, bosszúálló, féltékeny és kegyetlen. Nem értem, hogy ha nekem úgy tetszik, miért ne léphetnék át valaki más szolgálatába.

— Azért, mert egyedül Ó az ön és az ön népének istene.

— Ugyan miért, ha szabad kérdezniem?

— Azért, mert maguk ketten lényegében barátok.

— Ez mit jelentsen? — fortyant föl Salamon. — Ez a szó nekem semmire sem ad magyarázatot.

— Roppant egyszerű. Azt jelenti, hogy érdekeik egybeesnek, míg az ön érdekei ellentétesek a többi istenek érdekeivel.

— Ellentétesek mindaddig, amíg Jehova hű tisztelője maradok. Mihelyt elkezdem amazokat tisztelni, megváltozik a helyzet.

— Ó, hát éppen ebben téved ön — mondotta a kerub. — A transzcendens monoteizmus utolsó kézikönyvének javított kiadása teljes világgossággal tisztázza ezt a problémát. — A kerub kotorászott táskájában, kihúzott belőle egy zsírfoltos könyvet, és miután megtalálta a

megfelelő fejezetet, amely *Az immanencia és a transzcendencia egysége* címet viselte, felolvasta a következő részletet: — „Min alapul Jehova és Izrael népének barátsága? Jehova és Izrael népének a barátsága azon alapul, hogy érdekeik egybeesnek. És min alapul az ellenséges viszony Izrael népe és az összes többi isten között? Az ellenséges viszony Izrael népe és az összes többi isten között azon alapul, hogy érdekeik ellentétesek. Lesznek, akik felteszik a kérdést: vajon Jehova és a nép érdekei mindig egybeesnek, vagy előfordul-e néha, hogy eltérnek egymástól? Az ilyen kérdés gyermeketeg. A transzcendens monoteizmus arra tanít, hogy gondosan el kell választani a dolgok lényegét a felületi jelenségektől. Az ellentét Izrael népe és az összes többi isten között magában a dolgok lényegében rejlik; nem lehet elhárítani, mivel magánál a dolgok lényegénél fogva viszonyukból hiányzik a harmónia. A Jehova és Izrael népe közötti viszony azonban lényegében barátságon alapul. Nem léphetnek föl mégis közöttük ellentétek? Látszólag természetesen felléphetnek. De ha nem maradunk a jelenségek felületén és a lényegre törünk, kitűnik, hogy lényegében barátságban vannak. Min alapul ebben az esetben a különbség a dolgok lényege és a felületi jelenségek között? A különbség a dolgok lényege és a felületi jelenségek között ez esetben abban áll, hogy az ellentétek a jelenségek felületén jelennek meg, de lényegileg marad a barátság. Ezt a barátságot fejleszteni kell, és meg kell erősíteni, hogy tovább tudjunk haladni. Azok, akik nem értik a különbséget a dolgok lényege és a felületi jelenségek között, sohasem lesznek igazi transzcendens monoteisták. Az ilyen embereknek még sokat kell tanulniuk.”

Felolvassván ezt a szöveget, a kerub becsukta a könyvet, és diadalmasan meglegette:

— Na látja — mondta —, na látja, így áll a dolog! Remélem, hogy minden világos. Ez a könyv, a stílus remekműve, a világosság mesterműve, minden kétségére választ ad. A dolgok lényege és a jelenségek felülete — ez az egész úgy magva, sőt veleje!

Salamon megtörölte homlokát, és bizonytalan pillantást vetett az isteni férfiúra:

— Ez mintha valami filozófia lett volna — mondta letörten. — Be kell vallanom, hogy az iskolában mindig rossz jegyem volt ebből a tárgyból. Nem tudná nekem közérthetőbben elmondani, hogy miről van szó?

— Kérem szépen. Arról van szó, hogy a barátság Jehova és az ön népe között minden körülmények között helyreáll, mert így kívánja ezt meg a dolgok lényege.

— De gyakorlatilag ezen mit értsek?

— Gyakorlatilag arról van szó, hogy Jehova elhatározta, hogy elpusztítja Önt és egész országát. Engem azért küldtek, hogy ezt az Ön tudomására hozzam.

— Most már értem. Tehát Jehova hadat üzen nekem?

— Pontosan. Igen találó meghatározás.

Salamon kissé elsápadt, felemelkedett a fotelból, és még megkérdezte:

— És mit tanácsol ön nekem ebben a helyzetben?

— Semmit sem tanácsolok — nevette el magát jóindulatúan a kerub.

— Az úgy el van döntve. Ebben a pillanatban szó sem lehet bármilyen

tárgyalásról. Az ország el fog pusztulni, s tizenkettőből tizenegy része elvész.

— De ha az ügy már eldőlt, mire volt jó az egész beszélgetés? Rögtön megmondhatta volna, nem kellett volna engem filozófiára oktatnia.

— Jehova egyetlen lépést sem tesz tudományos megalapozottság nélkül. Szükséges, hogy Ön is megértse saját bukásának elméleti okait.

— Csak egyet nem értek. Ha az állam szétesik, háború lesz, emberek ezrei pusztulnak el — miért hívják ezt baráti lépésnek?

A kerub rosszállóan csóválta fejét.

— Rendkívül gyenge az elméleti képzettsége — mondta nyomatékosan. — Hiszen mondtam, hogy arról van szó, hogy erősödjön a barátság az Ön népe és Jehova között. Az önök közötti ellentétek csupán a jelenségek felületén jelentkeznek, de a barátság a lényeg. Amit helyre kell állítani. Jehova pontosan ezt csinálja.

— És ez ellen már nincs mit tenni?

— Nincs. A lét törvényei megmásíthatatlanok. Az önök barátságát helyre kell állítani. Azt hiszem, csak ennyit akartam mondani. Ja igen, elfeledtem. Jehova megkért, tegyem hozzá, hogy kegyelmes lesz Önhöz, apjára, Dávidra való tekintettel. Ezzel kapcsolatban megengedi, hogy Ön nyugodtan haljon meg, s a barátság helyreállítása közvetlenül az Ön halála után következik be, különböző hadseregek közreműködésével, amelyek támadást intéznek az önök országa ellen.

— Más szóval — mondta lassan, kissé dadogva Salamon — a barátság Isten és az én népem között, amely az én bűnömből romlott meg, az én büntetésem nélkül, de népem egy részének lemeszárlásával lesz helyreállítva. Ön ésszerűnek találja ezt a megoldást?

— Isten igazságossága kifürkészhetetlen — felelt a kerub égnek emelve szemét.

— Ja úgy, az más. Akkor már végre igazán minden világos.

Ezek után a beszélgetés a kölcsönös megértés jegyében ért véget. Folytatását már a történelem írta.

Ez a történet számos problémát rejt, ezek közül három főproblémát lehet kiemelni: a hadüzenet problémáját, a nézeteltérés és barátság, valamint „a nép bűnhődik a király bűneiért” problémáját. Mindegyik problémára megfelelő tanulással felelhetünk.

Első tanulság: az elején rámutattunk, hogy a hadüzenet a barátság aktusa. Így van ez valójában, s ez újabb bizonyítéka annak, hogy a dolgok lényegénél fogva a Jehova és Salamon közti viszony barátságra épült: Jehova tudniillik hadat üzent Salamonnak. Másrésről az adott esetben a hadüzenet nem akadályozhatta Jehovát abban, hogy az ügy végére járjon; mivel úgymint mindenható, tehát mit sem kockáztatott nagylelkű gesztusával. Mindenek ellenére ez mégis udvarias, sőt: gentlemani gesztus volt. Ebből látszik, hogy aki erős, az megengedheti magának, hogy igazán baráti módon erősítse a barátságot — de csak akkor, ha végtelenül erős.

Második tanulság: kiderül, hogy nemcsak a hadüzenet tekinthető baráti tettnek, hanem maguk a hadműveletek is — amennyiben az egység megőrzésére irányulnak. De a hadműveletek célja mindig az egység, minthogy az egység megővésére nincs jobb eszköz a háborúnál. Ebben az értelemben a háború megkezdése úgyszólván mindig baráti cselekedet. S nincs az a dogma, amely jobban igényelné az egységet, mint

az egyistenhit. Ezért virágozik a katonai civilizáció a monoteisztikus vallások országában.

Harmadik tanulság: hagyni a királyt, hogy haljon meg nyugodtan, és bűneiért a népet büntetni — látszólag ez nem egészen igazságos. De Isten szemében ez az igazságos, mert ő még halál utáni büntetésekkel is rendelkezik, s ezzel földi uralkodók nem rendelkeznek. És az igazságosság abból áll, hogy senki bűnös ne maradjon büntetlenül, és nem abban, hogy az ártatlanok ne bűnhődjenek. Az utóbbinak nincs jelentősége: végül úgymint mindenkit elér a büntetés. Egyébként az élet értelme felfoghatatlan lenne.

Hátra van még egy reflexió, tanulság nélkül. Az emberek egymás között harcolnak, hogy melyik istennek fogadjanak engedelmességet. Az istenek harcolnak egymás közt az emberekért, akiknél meghallgatásra találnak. De mindkettő — az istenek és az emberek egymás közötti harca is — végül is embereken át folyik, rajtuk keresztül történik. Ezt a helyzetet mindeddig nem sikerült megváltoztatni. De nem itt van az ég-föld viszony neuralgikus pontja. A legfontosabb az, hogy az istenek állandóan teljesen egyértelmű nyilatkozatokat követelnek az emberektől, hogy ezen vagy azon az oldalon állanak-e, s nem tűrik a tisztázatlan szituációkat. Ily módon az ő nyomásuk következtében kerül bele az emberek életébe a választás szomorú alternatívája, ők fosztják meg az emberi léte attól a kedves kétértelműségtől, amely az élet legfőbb gyönyörűségei közé tartozik.

Gömöri György fordítása

LIN CSÁSZÁR MEGMÁSSZA A NAGY HEGYET

SÜKÖSD MIHÁLY

A zárt, fekete autó megállt a ház előtt. A behúzott fék csikorgására a kislány kipattant rácsos ágyából.

— Anyu!

Az asszony az ágy fejénél várakozott.

— Nem hallottál három rövid dudaszót? — A kislány sebesen öltözködött.

— Mintha hallottam volna.

— Nem áll autó a ház előtt?

— Nem tudom — mondta az asszony. — Merthogy az álmodat vigyáztam, parányom.

— Jaj nekem! — A kislány összemarkolta és anyjának nyújtotta hátközépig érő, aranyszőke haját. — Már megint hagyta elaludni. Ne húzd úgy, fáj! Jaj istenem!

A második varkocs befonásánál tartottak, amikor a két férfi megállt az ajtóban.

— Kis virág — mondta aggodalmasan az egyik, akinek tojás alakú, halvány arcán nem nőtt szőr, s kabátja csak csuklóig, nadrágja viszont bokáig takarta szálkás végtagjait. — Elkészünk.

— Tessék? — kérdezte a kislány.

A csupasz arcú riadtan elhallgatott, társára nézett. — A reggel a cselekvő értelem ideje — vette át a szót a köpcös, nagy erejű férfi, akinek homloka máris izzadtan ragyogott. — Gondolatunk ilyenkor fial kettőt, néha hármat is, ha a forradalmi akarat támogatja.

— Igaz — bólintott a kislány, a varkocsaiba font piros szalagot ellenőrizve. — Megvetem magam a késésért. Anyu!

Az asszony letérdelt, csokorra kötötte az apró cipők szalagját.

— A fogadat is mosd meg, parányom.

— Csepp Bölcsesség — mondta szelíden a köpcös. — Reggeli gondolatunk halvány gyakorlatot szül, ha tovább veszteglünk.

A kislány letörülte szájáról a fogkrémet, kifelé indult. Az asszony megállt az ajtóban. — Hol ebédelsz, verebem? — kérdezte aggódón. — Mikor érsz haza?

A kislány felágaskodott, átkarolta anyját, kétoldalt arcon csókolta. — Mindig csak az evésről beszélsz, anyu! — A szórtelen férfi kitérte az ajtót. A kislány visszafordult.

— Tudja, mi a dolga estig, polgártársnő?

— Tudom, polgártársnő — felelte az asszony.

— Átvette a második tizennégy tézist?

— Átvettem.

— És remélhetőleg nem ejt hibát? — kérdezte szigorúan a kislány.

— Igyekezni fogok — mondta az asszony.

— Tudja, hogy ez az utolsó alkalom?

— Tudom — mondta az anya.

A kislány elhelyezkedett a hátsó ülésen. — Este fél hétkor gyere, József — mondta a mellette ülő köpcösnek. — Tárgyilagos foglalkozást kérek. Háromnegyed órásat.

— Nem lesz kevés?

— Nem — mondta a kislány. — Ötödik napja nem veszi be a téziseket. Ez az utolsó alkalom. Vigyázz, a negyedik oldal második sorában mindig ellentétet mond ellentmondás helyett.

— Majd vigyázok — ígérte József.

A fekete autó sebesen kanyargott a forgalmas mellékutcákon, amelyek megszokott, reggeli békéjét csak szórványosan háborgatták a távoli géppuskaszorozatok. A szórtelen férfi kiért a főútvonalra, félrerántotta a kormányt, és káromkodott.

— Állj meg, Károly! — kiáltott a kislány. — És vigyázz a szádra, szépen mondom.

Kart karba öltve két tucat fiatalember torlaszolta el az úttestet.

— A hajnal fényesebb az éjszakánál, öklünk erősebb a hiénák laza fogánál — kiáltott vezetőjük, egy tizenhárom év körüli, szép arcú, fekete suhanc.

— A hajnalnál csak az elmélet vakítóbb — kiáltott a huszonnégy fiú. Körülvették a kocsit, ajtaját rázták, motorházát téglával verték. József lecsavarta az ablakot.

— A hajnalnál vakítóbb elméletet alkalmazni kell — mondta sietősen. — Nyissatok utat, polgártársak, nem látjátok, kit viszünk?

— Igazolványt! — mondta komoran a fekete fiú.

— A bölcsesség parányát visszük — mondta József. — Mutasd magad, polgártársnő!

A kislány felállt a hátsó ülésről, mosolygott. A huszonnégy fiú mélyen meghajolt.

— Világosságot kívánunk, Csepp Bölcsesség — köszönt áhítatosan a szép arcú vezér.

— Világosságot nektek is — viszonzta üde hangján a kislány. — Nem fecsérlitek feleslegesen a munkás reggel óráit?

— Szolgálatban vagyunk, Csepp Bölcsesség — mondta a fekete fiú. — És huszonkétszeres figyelemmel ellenőrizzük, hogy látni sikerült korai szorgalmadat.

— Szevasztok, srácok — intett a kislány. Károly begyújtotta a motort, a kocsit ment tovább. Az épület előtt a négyszögletes tér üres volt, a kapuban két tizennégy éves, géppisztolyos katona őrködött.

— Mióta vigyáztok? — a kislány megállt az első ór előtt, tetőtől talpig végigmustrálta.

— Tegnapelőtt este óta, Csepp Bölcsesség.

— Kinőtt a szakállad, katona polgár — a kislány lábujjhegyre állt, kisujját végighúzta az ór merev arcán.

— Nem óhajtottam beretválkozással elterelni a figyelmemet — vá-

laszolt fegyelmezetten a katona. — A szükségemet is visszatartottam. Korai szakállam amúgy is gyenge minőségű.

A kislány összevonta szemöldökét. — Hányan másztak ki az ablakon?

— Csak hárman, Csepp Bölcsesség — mondta a második ór.

— Lelőttétek őket?

— Nem álltak meg — mondta az első ór.

— Biztos, hogy nyitott szemmel vigyáztatok?

— Tegyé! próbát, Csepp Bölcsesség — mondta a második.

— Milyen színű az éj? — érdeklődött a kislány.

— Fekete — mondta az első katona.

— Milyen színű az ellenség?

— Fekete — mondta a második.

A kislány bólintott. — Akkor hogyan különböztetik meg az éjszaka menekülő ellenséget természetes közegétől, az éjszakától?

A két katona lopva összenézett.

— Nagyon figyeltem — mondta az első.

— Mind a hármat lelőttük — mondta a második.

— Rossz — mondta a kislány. — Elfelejtettétek a szerkezeti különbséget a fekete éjszaka és a fekete ellenség között. Elfelejtettétek, vagy meg sem tanultátok.

Kinyitotta a kaput. — Beszéljess velük, József — szólt hátra mentében. — Aztán menjenek tanfolyamra.

— Másodfokúra?

A kislány töprengett. — Harmadfokúra. Nagyra nyíljon a szemük, hogy meg tudják különböztetni a feketét a feketétől.

A tágas tanterem padlóján még látszott a kihurcolt padok világos csíkja. Az egyik sarokban összetört, fekete tábla hevert, a másiktól lépcső vezetett az emeletre. A kislány megmarkolta a karfát, féloldalra billent fejjel figyelt fölfelé.

— Nem hallok semmit.

— Harmadik napja vannak fent — mondta Károly.

— Sötétben? — kérdezte Csepp Bölcsesség. — Létükre szabott, átláthatatlan sötétben?

— Meghiszem azt — mondta Károly. — Minden ablakot beszegezünk.

— Nyisd ki az ajtót — parancsolta a kislány. Nekiiramodott a lépcsőnek, megállt a nyitott ajtóban.

— Démonok! — kiáltott csengő hangon. — Döglegyek! Fekete farkúak! Ökörpofájúak!

Fejét kecesen vállára hajtva fülelt. Az ajtó mögül hang sem hallatszott.

— Bűzös fantomok! — eresztette jókedvű, vékony hangját a sötét ajtórésbe a kislány. — Nem halljátok? Mócsingos fülűek! Bőregerek!

Bentről nyögés hallatszott. A kislány meredten fülelt, csak a varkocsaiba font piros szalag remegése tanúsította figyelmét.

— Károly! — kiáltott türelmetlenül.

A csupasz arcú férfi bement az ajtón, összecsapta hosszú tenyerét.

— Kifelé!

A kislány leszaladt a lépcsőn, a terem szélén lekuporodott, térdére húzta szoknyácskáját, és várt. Odafent, az ajtóban két fiatal tántorgó férfi jelent meg, övig nyitott ingben. Egy ütemre kapták arcuk elé tenyerüket, szemüket dörzsölték a napfényben.

— Lefelé, tanár urak — sürgette Károly.

A két férfi egymásba kapaszkodva lebotorkált a lépcsőn.

— Ide, ide, ártalmasok — csilingelt, az üres terem közepére mutatva a kislány.

Újabb férfiak jelentek meg a lépcsőn.

— Egy, kettő, három, négy — számolt a kislány. — Tizenkilenc, húsz, huszonegy... József!

— Nyolcas sorokba fejlődjétek! — parancsolta József. — Alacsonyak előre, magasak hátra.

Az összekapaszkodott, ingadozó férfiak nyolcas sorokba álltak.

— Te ott, kecskeszájú, ne bújj el, gyere előre — a kislány gépelt listát vett elő szoknyácskája zsebéből. — Te is, sunyi törpe, látlak ám, mars ide... Még hárman hiányoznak, igaz?

József bólintott.

— Miért nem jön le a három kígyófogú? — kérdezte a kislány.

A nyolcas rendben sorakozott férfiak hallgattak.

— Miért nem jönnek le az elvbarátaitok? — eresztette ki dallamos hangját a kislány. — Téged kérdezlek, harmadik sorban balról az első.

A foglyok mocorogtak, mormolva számlálták magukat.

— Mert nem tudnak lejönni, polgártársnó — felelte a harmadik sorban balról az első. — Elfogyott az erejük.

— Az erejük? — kacagott gúnyosan a kislány. — Hát miért nem kérnek segítséget a halvány bőrű puttanyosoktól? A malachangú ördögöktől? Az újmódi renegátoktól? Téged kérdezlek, ötödik sorban jobbról a második.

A foglyok most már gyorsabban azonosították magukat. — Nem tudom, Csepp Bölcsesség — válaszolt a kérdezett. — Nem tudom, miért nem kérnek segítséget.

— Nem tudod? — gúnyolódott a kislány. — Hát mit tudsz? Ki teremtette a földet, a vizet, a tüzet, a levegőt?

— Lin császár teremtette a földet, a vizet, a tüzet, a levegőt — válaszolt azonnal az ötödik sorban jobbról a második.

A kislány legyintett. — Ezt akárki mondhatja — elindult a lépcső felé. — József, indítsd útnak őket.

Az ajtónyílásban Károly örködött. — Micsoda bűz! — A kislány orrához szorította pici zsebkendőjét. — Szaglotok, fantomok? — kiáltott a rossz illatú sötétbe. — Látlak ám benneteket! Látlak mindnyájatokat!

A fapadlón három öreg férfi feküdt.

— Vízet kérek — nyögte az egyik.

— A démon nem kér vizet — magyarázta Csepp Bölcsesség, szemét áterőszakolva a sötéten. — A démon nem szomjas.

— Nem vagyok démon — mondta a padlón heverő öregember. — Számítantanár vagyok, a vektoranalitikai tanszék docense. Inni kérek.

— Nyisd ki az ablakot — súgta a kislány. — Látom a férges szívét, de a szemébe akarok nézni.

— Nem lehet — súgta Károly. — Tudod, hogy beszögeztük.

A kislány szájába vette mutatóujját, tünődve szopogatta. — Láttok engem?

— Nem látunk — mondta a padlón fekvő másik öregember.

— Én viszont látlak benneteket — ujjongott a kislány. — Nem látom a halvány bőrötöket, de látom mögöttem a férges szíveteket. Te is számítantanár vagy?

— Fizikus — mondta a második hang. — Önálló tudományos kutató, akadémiai státusban.

— Nem hiszed, hogy három talicska habarccsal és akarattal felépítjük az erődöt?

— De elhiszem — mondta a hang a sötétből. — Ezt hiszem.

— Megejtett a frakciózó kerületi párttitkár? — kérdezte a kislány.

— Megejtett — mondta azonnal a hang.

— Együtt csaholtatok, hogy hat pud konyhasó nem kevesebb hat pud lencsénél?

— Együtt csaholtuk.

A kislány töprengett. — Mondd meg nekem, ha a hat meg a hat mennyiségét összeadjuk, létrejön-e új minőség?

A sötétség hallgatott.

— Létrejön-e új minőség? — kérdezte türelmetlenül a kislány.

— Ha kizárásos alapon kívánok kérdésemre válaszolni... — kezdte óvatosan a hang.

— Azonnal válaszolj, igen vagy nem? — kiáltott Csepp Bölcsesség.

— Igen — mondta némi szünet után a hang.

A kislány felsóhajtott. — Feltártad magadat — mondta megnyugvással. — Már majdnem hittem neked. Leleplezted magad. Természetesen nem jön létre. A holnapi vonattal utazzanak — mondta Károlynak. — Mind a négyen.

Dúdolva ment át az üres termen, amelynek csak nehéz verejtékszaga őrizte az imént nyolcas sorokban tömörült férfitesteket, éppen kilépett a kapun, amikor keshedt öregember állta útját.

— Van egy perced a számomra, kislányom?

Csepp Bölcsesség az öreg poros szakállára emelte ibolyakék szemét, és azonnal megállt. — Kezét csókolom, tanító bácsi — köszönt illedelmesen. — Mit tetszik parancsolni?

— Én tanítotlak az egyszeregyre — mondta az öregember. — Harminckét éve vagyok tagja a pártnak. Miért csináltatok ezt velem?

A kislány szíromfehér arca lassan lángba borult.

— Én nem csináltam semmit, tanító bácsi — felelte zavartan. — Igazán nem csináltam semmi rosszat.

— Három hete fekszem egy pincében, ahol a fejemre csepeg a víz — mondta az öregember. — Ezredbiztos voltam a hosszú hadjáratban, négyszer sebesültem meg. Rosszra tanítotlak, kislányom?

A kislány tűnődve beszopta alsó ajkát. — Nem tudom — felelte őszintén. — Én akkor ideológiailag még nagyon fejletlen voltam. De ne tessék kislánynak hívni, mert nem az a beosztásom.

— Két hónapja nem láttam a feleségemet — az öregember mutatóujjára csavarta szakállát. — Emlékszel tanító nénire?

— Jól emlékszem tanító nénire — mondta a kislány. — Finom mazsolás kalácsot sütött, és ő igazította meg a hajamban a szalagot, mert rendszerint kibomlott délutánra.

— A fiamat táborba zárták — az öregember egyre görcsösebben csavarta szakállát. — Búzós leheletű sakál fia ne fertőzze a levegőt. Búzós leheletű sakál vagyok én, kislányom?

A kislány ezúttal oly mélyen eltöprengett, hogy márványsima homlokára két kemény vízszintes redő ült ki. — Nem tudom — mondta végül. — De azt tudom, hogy ne tessék engem kislánynak hívni, anyu

sem hívhat így, mert ellentétes a beosztással. És azt is tudom, hogy tanító bácsi fia nem járt rosszul, mert szorgalmas parasztok közt szabadulhat meg alkata fogyatékoságaitól. A déli tanfolyamra került?

— A keletire.

— Hiszen az csak huszonnyolc hónapig tart — örvendezett a kislány. — Ha derekasan dolgozik, utána még beolvadhat a közös akaratba.

Az öregember lehunyta szemét.

— Azért ne tessék elkeseredni, tanító bácsi — mondta gyorsan, a szakáll remegésétől elijedve a kislány. — Talán még segíthetünk. Azt tetszene megmondani nekem, tanító bácsi szerint Lin császár mennyi idő alatt mászta meg a nagy hegyet?

— Tessék? — kérdezte az aggastyán.

— Azt kérdelem, tanító bácsi szerint igaz-e, hogy Lin császár fertályóra alatt megmászta a nagy hegyet, kitűzte a csúcsra a jövőbe intő zászlót, majd egészségben alábocsátkozott?

Az öregember lassan a földre ereszkedett, és karjára hajtotta fejét. — Nem tudom.

— Ne tessék azonnal válaszolni — könyörgött a kislány. — Tessék kicsit gondolkodni. Hiszen tanító bácsi együtt menetelt Lin császárral.

— Nem tudom — ismételte az öregember. — Akkor nem voltam ott. Lehet, hogy így történt, de nincsenek bizonyítékaim.

— Bizonyítékai? — A kislány kétségbeesetten az öregember mellé kuporodott. — Miféle bizonyítékok? Hiszen mindenki tudja. Az egész ország tudja.

Az öregember szomorúan vállat vont.

— De én nem láttam — mondta bocsánatkérően. — Lehet, hogy így történt, de nem mondhatom biztosra, mert nem láttam.

A kislány olyan mélyre hajtotta aranyzóke fejét, hogy mindkét piros hajszalagja előreesett. — Majd megszakad a szívem — suttogta. — Szegény, jó tanító bácsi! Aki olyan okosan tanította az egyszerűget — ibolyakék szemében két kövér könnycsepp jelent meg. — A holnapi vonattal!

József és Károly közrefogta az öreget.

— Ne engedj! — kiáltott a tanító. — Segíts, kislányom!

A kislány könnyes szemmel, értetlenül meredt az öregember hamuszín arcára. — De hiszen segítünk! — elsírta magát. — Hiszen tanfolyamra tetszik menni! Már holnap reggel indulni tetszik — hangja zokogásba fulladt.

— Miért csináltok ilyet? — az öreg tanító lassan feltápáskodott, leverte nadrágjáról a homokot. — Pusztítsatok el, eleget éltem, nem tartozom senkinek. De magatokat is elpusztítjátok. Elpusztul minden.

A kislány letörülte könnyeit. — Dehogy — magyarázta türelmesen. — Nem pusztul el az akarat. Ezt csak tetszik tudni: pusztítunk, mert a pusztulásból támad az új, magasabb akarat, mind a szerves, mind a szerves világban.

— Szomjas vagyok — mormolta az öregember, és a kőfal felé fordult.

— Vegyétek ölbe — mondta gyengéden a kislány. — Óvatosan fogjátok. Adjatok inni neki.

A fekete autó útnak indult, kanyargott, megállt.

A hajlék bejáratában küldöttség várakozott. Négyen voltak: az igazgató, egy tizenkét esztendőös nevelő, egy három év körüli kislány, s egy öthónapos csecsemő.

— Jó napot kívánok — mosolyodott el a kislány.

— Isten hozott, Csepp Bölcsesség — köszönt a küldöttség.

— Hogy megy a sorotok, hajlékosok? — kérdezte vidáman a kislány.

— Lélegzünk, dolgozunk, elmélkedünk, szimatolunk — válaszolt a négytagú küldöttség.

— Jaj de jaj de jó! — kiáltott Csepp Bölcsesség, s pipaszár lábát nyakába kapva beszaladt a hajlék kapuján. A terem közepén narancs-szín bársonnyal takart szónoki emelvény húzódott, az emelvénnel szemközt három tömött oszlopban sorakoztak a hallgatók. Az egyikben körülbelül harminckilenc három és hat év közti óvodás foglalt helyet, a másikat mintegy negyvenhét egy és három év közti napközis képezte, míg a harmadikban hozzávetőleg ötvenhárom egy éven aluli csecsemő csoportosult, nyolcas sorokban, kart karba fűzve.

A kislány kedvtelve legeltette szemét az üde látványon, majd egyetlen ugrással az emelvényen termett, és megkocogtatta a mikrofont.

— Jó napot, hajlékosok — kiáltott örömtől repeső hangon.

— Isten hozott, Csepp Bölcsesség — adta vissza a köszöntést a hallgatóság.

— Kérdezzem-e, mi világítja be hajléktokat? — kérdezte incselkedő komolysággal a kislány.

— Lin császár esze világítja be hajlékunkat — fűjták vissza az óvodások, napközisek és csecsemők.

A kislány elégedetten meghimbálta piros szalaggal átkötött varkocsát. — Mire való az óvodás? — érdeklődött fuvolahangon. — Csak a vezérfarkas válaszoljon. Ki itt a vezérfarkas?

Az óvodások első sorából bogárszemű, négyéves kislány lépett elő, és mélyen meghajolt.

— Mire való az óvodás? — szólt le az emelvényről nyájasan a kislány.

— Hogy állampolgár legyen belőle — mondta elfogultan a bogárszemű vezérfarkas.

— Hogyan lesz belőle állampolgár?

— Ha megjárja, lábát nem kímélve, a Kanyargós De Kétségtelen Utat a Jó Jövőbe — válaszolt nekibátorodva a négyéves kislány.

— Továbbá? — firtatta a szónok.

— Négy hangra éneklí a Gonosz Fehér Ördög Gégéjét Fogom kantátáját — folytatta magabiztosan az óvodások vezérfarkasa —, amelyet Lin császár szerzett négyéves korában, bár ő nem járhatott óvodába az akkori viszonyok folytán.

— Továbbá?

— Öröködik, fülel, nevelőit kémléli, szüleit szaglássza, csak jóváhagyott felettesétől fogad el központi pecséttel hiteles tételt, megeszi ebédre a derék kölesfőzeléket, nem kér repetát, de hálásan veszi, ha felkínálja az óvónéni — válaszolt tárgyilagosan a bogárszemű.

A kislány bólintott. — Így gondoljátok, óvodások? — kiáltott üde hangján. — Hiszitek-e, valljátok-e?

— Mi azt hisszük és valljuk — felelte vidáman csicsergő kórusban a mintegy harminckilenc óvodás.

— És hol a csecsemők zümmögő tizedese? — fordította éber fejét a másik oszlop felé a kislány.

Az első sor bal szélén egy körülbelül nyolc és fél hónapos csecsemő üdvözlésre emelte jól táplált karját, és két bátor lépést tett az emelvény felé.

— Gömbölyödtök-e szorgosan, kis tizedes? — anyáskodott a kislány.

— Hajlékunk csecsemőállománya ötvenhárom főt számlál — felelte megfontoltan a tizedes, kinek nemét a szoros angolpólya nem árulta el. — Az elmúlt három hét során, azaz a legutóbbi nagygyűlés óta testsúlyunk átlagosan 22 dekagrammal, vagyis középértékben 4,8 százalékkal gyarapodott. A csoportból mindössze két főt kellett tanfolyamra küldenünk, betegség és egyéb okból történő mulasztás nem fordult elő.

— Kielégítő gyarapodás — biccentett a kislány. — Minek tudható be?

— Csoportunk rendszeresen tanulmányozza a téziseket — mondta az egészséges tizedes. — Naponta kétszer, összesítve három és fél órai időtartamban.

A kislány oly szaporán bólogatott, hogy félni lehetett, agyát hasznavehetetlenné zötykölti az öröm. — Könnyedén megválaszolhatod tehát, kik létünk legfőbb, habár tehetetlenül szitkozódó ellenségei?

— Az imperialistákkal egy testet alkotó modern revizionisták — felelte habozás nélkül az erőtől duzzadó csecsemő. — A szovjetek, indusok, négerék, cigányok, zsidók és a lézengő, gyökértelen értelmiségiek.

— Így vélték, csecsemők? — kérdezte Csepp Bölcsesség.

Az oszlop szótlán, megnyerő tapssal válaszolt.

— Jaj de elfáradtam — a kislány a hajlék kapujában guggolt, lábát tapogatta. — A sarkam is feltört. Vegyél fel!

Károly óvatosan felemelte, hosszú, szálkás karján meghimbálta, a nyakába ültette, úgy indult a távoli autó felé. Már erősen sötétedett, a távoli, égő épületek mulatságos fényjelekkel üzentek az égnek. Csepp Bölcsesség körülnézett, és lova füléhez hajolt.

— Tudod, Károly, ez olyan nehéz — suttogta bizalmasan. — Puha vagyok? Kemény vagyok? Ugy szeretném tudni, elégedett-e Lin császár a dialektikámmal.

Károly úgy meglepődött, hogy csaknem elejtette pihekönnyű lovasát. — Miket beszélsz, forrása az igazságnak — dohogta. — Te, aki Lin császár eszét hordozod köztünk, s méred ki számunkra felfogható adagokban.

A kislány két kezével megmarkolta lova halántékhaját. — Puhábban fogd a lábam — parancsolta indulatosan. — Nem ring kellően a derekam — hangja ellágyult. — Honnan tudod? Honnan tudjam, hogy valóban Lin császár magvait hintem szerteszt?

— Ne kísérts, Csepp Bölcsesség! — vacogta, szálkás testén ludbórt növesztve a ló. — Ne kételkedj bennem. Tudod, hogy híven szolgálok.

A kislány felágaskodott, és mindkét rózsaszín sarkát a ló csontos oldalába vágta. — Azonnal tegyél le! — követelte haragosan. — Te olyan buta vagy, Károly, hogy nem is értem, miért nem száll el az üres fejed! — Lent a földön lábujjhegyre ágaskodott, és beleakasztotta ibolyakék szemét a ló riadt tekintetébe. — Mikor tanulod meg, hogy gondolkodásunk gyakorlata folytonos kételkedés és bírálat önmagunk felől? Mikor tanulod meg végre, hogy a kukacos hitehagyottság annál kezdődik, aki azt képzei magáról, hogy híven szolgál?

— Semmit sem tudunk — mondta megbékélten a kislány, amikor újból helyet foglalt Károly nyakán. — Csak azt tudjuk, hogy vizsgálódunk kell és örködünk a szolgálaton. A szolgálat tartalma viszont gyakorlatunk folyvást változó feladata — megpaskolta a ló bozontos tarkóját. — Nehéz, ugye Károly? Persze hogy nehéz, még az én bölcseségemnek is. De ezért élünk.

Szendergett a kislány, amikor az autó megállt a ház előtt. Az üres kapuban József várakozott. A kislány gyors pillantást vetett a sötét ablakokra.

— Nem tanulta meg?

József szótlánul széttárta karját, kifelé fordította tenyerét.

— Holott türelmesen bántál vele? — firtatta a kislány. — Nem követtél lehetlent?

— Nem ismerz, Csöpp Bölcsesség? — kérdezte sértett öntudattal József. — Még a kés köszöriülésének tézisének sem fogta fei az esze.

A kislány sóhajtott, belépett a házba, felcsavarta a villanyt. A konyha kőpadlója tisztán ragyogott, a mosogatóban egyetlen piszkos edény sem állt.

— Azt üzeni, hogy melegítsd meg a zöldborsót — mondta József. — Takarékon, fedő alatt. Csak utána edd meg az almáspitét. A faliszekrénybe tette.

— Köszönöm — mondta a kislány.

— Mielőtt lefekszel, mosd meg a lábad — folytatta József. — Friss lepedőt és vánkoscihát húzott fel neked.

— Nagyon köszönöm — mondta a kislány. — A keleti tanfolyamra került?

— A délire.

— Akkor holnap reggel — mondta a kislány. — Legyetek pontosak, többé nem késem el.

— Jó éjszakát — mondta Károly és József.

A kislány megmelegítette a zöldborsót, megette az almáspitét, hálóköntösbe bújt, megmosta a lábát, s a fürdőszobából jövet ellenőrizte apja, anyja és három testvére gondosan bevetett fekhelyét. Megcsóválta a fejét, átmászott ágya barátságos rácsain, karjába ölelte kedvenc barna mackóját, és a frissen húzott párnára hajtotta arcát.

— Lin császár — suttogta lehunytt szemmel. — A mai napot is köszönöm.

A nyitott, redőtlen ablakon bekandikáltak a csillagok, a csendes éjszakát csak elvétve támadta egy-egy szórványos, de céltudatos géppisztolysorozat. Lin császár átmászott az ablakon, és bíbor palástját összefogva, a rácsos ágy fölé hajolt.

— Ne félj — mondta a kislánynak. — Majd én betakarlak, ha lecsúszik a paplanod. De most gyere.

A kislány megfogta Lin császár száraz, erős kezét. Átmásztak a nyitott ablakon, elhagyták a néptelen, alvó várost. Derengett, amikor a hegy lábához értek. A császár nekivágott, s kemény kezét pillanatra sem engedve el, a kislány vele tartott.

— Hová megyünk?

— Megmásszuk a nagy hegyet — mondta Lin császár. A hegy kemény, sárga agyagból volt, nem nőtt rajta se fű, se fa.

— Sokáig megyünk még? — kérdezte egy idő után a kislány. Ren-

dezett utcáival, égő épületeivel a város már csak akkora volt, hogy beteríthette a tenyerével.

Lin császár megróvón pillantott hátra. — Azt én honnan tudjam?

Másztak, egyre csak másztak. Eltűnt a város, a hegy szélén fehér és halványzürke felhőcsorda kergetődzött. A kislány megállt, elnyílt szájjal vette a levegőt.

— És mi van a csúcson?

Lin császár is megállt, fehér csipkezebkendőt vett elő, letörülte a verejtéket a kislány felhőtlen homlokáról. — Te vagy az én csipetke tanítványom? — kérdezte gyengéden. — Miért kérdezel olyat, aminek sem célja, sem tartalma, sem rugalmas válaszlehetősége nincs?

A kislány tétovázott. — Hiszen te már megmásztad — mondta akadozva, szemét lesütve. — Neked tudnod kell.

— Majd te is megtudod — mosolygott a császár. — Majd ha itt az ideje. Ne késlekedjünk, induljunk.

Semmi sem volt, csak a kemény, ferde, lábuk törekvését tagadó hegy. Akárhogy nyújtogatta a nyakát, a kislány nem látta a csúcsot. De Lin császár bíbor palástja világított a sárga hegyen. Másztak, másztak, hogy megmásszák.

(1967.)

A lakkozott faházikó azért köszönhette születését Angyal úrnak, mert Izabella nem akarta bevárni perzselő szerelmesét, áruba bocsátotta megpörkölődött kőházát.

Ki vette meg?

Frédi.

Ezen a környéken senki más nem is vásárolt semmit, csak Frédi.

Egyedül neki nem volt pénze.

Abban egyeztek meg, hogy Izabellának a rogyadozó kastély fejében a napsütötte tengerparton felépít kétszoba-konyhás nyaralóházikót teljes berendezéssel.

Ezenkívül néhány hitelező követeléseit is kiegyenlíti. (Mint kiderült, csak kettőnek tartozott: boldog-boldogtalannak.)

Frédi a telefonálásból csak este tért meg, mert elfelejtette, hogy hozáláttunk ünnepélyesen a faku (fakunyhó) építéséhez. Ő volt a legjobban meglepve, mikor a nagyság szerint gondosan elrendezett léceket, deszkát, gerendákat meglátta.

— Hát te?

— Felcsaptam puhafa-szakértőnek ... Hamlet vagyok hab nélkül ... Lélek, az Üsd-Vágd-Nem-Apádságban ...

— Én meg egy valóságos Naplopóleon — restelkedett Frédi. — Szolgáljon melegségemül, hogy találtam vevőt az Izabels House-ra.

— De hiszen a fakut el sem kezdtük jóformán.

— Két hét alatt megvagyunk, ha napi hat órát dolgozunk.

— Komolyan gondolod?

— Ne lássak több orgonavirágzást!

— Nelson Edie-vel és Jeanette Mac Donalddal?

— Nem, hanem retekkel és zöldhagymával.

— Az optimizmust még életedben elkeresztelik rólad: Frédizmusnak.

— Te meg olyan sötéten látsz, mint egy kétszeresen is félszemű kalóz.

— Nem vitatkozom. Dobd le a kabátod, és szabd le a fakeretet.

— Most?

— Nem is két hét múlva, mert ugrik az orgonavirágzás.

— Most nem vagyok úgy hangolva.

— Kitelefonáltad magadból az őserőt.

— Van egy jó ötletem: menjünk moziba! ... Kisajtoltam a pasasból, aki a házat akarja megvenni, egy kis előleget.

Autóba vágtuk magunkat, és elrobogtunk G-be.

Megnéztük a HERKULES ÉS A RABSZOLGÁK-at.

Egyáltalán nem tudtam odafigyelni, csak mikor nagyon döngették a pléhblúzokat a buzogánnyal, mert Frédi azonnal kikezdett a helyes asszonykával, aki a balomon ült.

Először csak az orrom előtt puszogott, röhicskélt, aztán átnyúlt, és megfogta a kezét.

— Cseréljünk helyet — szeszegtem a fogaim között. — Nem látom tőled a Caligula lovát.

Aztán Frédi is helyet cserélt a hölgyel a szimmetria kedvéért.

Aztán a hölgy átült a Frédi helyére, mert nem jól látott, s én a hölgy helyére.

De ekkor már kisebb rabszolgalázadás tört ki mögöttünk.

Sürgösen távoznunk kellett a felzúdulást elkerülendő.

Frédi nagy zacskó ennivalót vásárolt.

Fényes lakomát csaptunk.

Vacsora után veresbor mellett elszavaltam a „Húsz Év Múlvát”.

— Nem akarsz sétálni? — kérdezte Frédi minden átmenet nélkül. Akartam.

*

Éjszaka körbevert bennünket a zápor.

A halászházban úgyszólván csónakázni lehetett.

Frédivel már hajnalban szorgalmasan raktuk a palát. Aztán nyolc óra tájt elment telefonálni.

Nemsokára visszajött és integetni kezdett:

— Gyere le!

— Minek?

— Megyünk a fűrésztelepre anyagért.

— És mi lesz a vitorlásokkal?

— Meghallgattam az időjárásjelentést...

— Tegnap is száraz időt mondtak.

— Az anticiklon volt. Nem tudom hibáztatni őket. Helyükben én sem mondhattam volna mást...

— És a halász-elnök helyében?

— Gyere le, ne moralizálj.

— Legalább ezt a sort hadd fejezzem be!

— Ugorj! Az idő pénz.

— Akkor mi nagy lábon élünk.

*

— Hogyan lesz valaki fűrésztelep-tulajdonos — kérdeztem Fréditől a hatalmas csarnokban, melynek tetőzete alatt síneken guruló emelő csattogott. Egy gombnyomással fél vagon rönkkel megiramodott.

— Mért nem azt kérdezed: hogyan lesz valakiből cápa? Felfalja a kis halat.

— Ez a Koenig is?

- Ühüm...
- Ez kit falt fel?
- Csssst!
- Khith fhalth fhelth?

Úgy válaszolt, mint egy hasbeszélő. Szája nem mozdult, mégis hallottam a hangját:

— Elvált az első asszonytól. Az fél vagyon. Elvett egy gazdag csúfságot, az másfél vagyon. Bevette az üzletbe a sógorát, és félrenyomta a sutba, az kettő és fél vagyon. Az utazóját, akinek gyümölcsöző összeköttetései voltak, kiiktatta az üzletből, és direkt összeköttetésbe lépett a vevőkkel.

A fakitermelő szövetkezetnek kölcsönt ajánlott fel, aztán a szezon közepén visszakérte. Ez az akció azonban enyhén füstszagú volt, mert a kismimizett kismemberek felgyújtották az elszállításra stószolt rönköket.

A fiát benősítette.

A hozomány, valamint az após takarékpénze, mind el a süllyesztőben.

— Kolosszális!

— Nana!... Azt hiszed, egyedül úszik a Csendes-óceánban?... A múltkor berántották egy típusajtó nagyszériába... Úgy volt, hogy a templom előtt fog fehér egérrel sors-cetliket árulni, ha én nem figyelmeztetem, hogy az üzlettársak a bankban tolonganak, és a folyószámlákat égetik fel. Mint az örült rohant a bankba. Záróra előtt tíz perccel érkezett. Másnap mindenkit zároltak. Nagy bummm volt! Megúsza... Igaz, hogy csökkent a pénznyomása.

— Röhögnöm kell. És éppen te, a szegény csóró!

— Ha nem tudnád, fiú, valamikor társak voltunk.

— Akkor még csak egy kézifűrésze lehetett.

Nevetett.

— Ölég undok vagy hallod-e.

— Tudatosan csinálom. Így jobban szeretnek... Na és mondta, hogy: „Jótét helyébe jót várj!”?

— Mondta.

Szemöldököm felszaladt.

Vállat vont.

— Még mindig várom.

Vállamra csapott.

— Most majd viszünk egy kis anyagot, s ha kéri a pénzt, azt mondom: nem én vagyok az egyetlen, akinek rossz az emlékezőtehetsége.

Koenig úgy nyújtotta hatalmas mancsát, hogy rám se nézett. Kedvem lett volna ráakasztani szalmakalapomat.

Fanyalogva hallgatta az iruló-piruló, hajlongó Frédit. Szemmel láthatólag nem volt hálálkodó kedvében.

A kiselejtezett lécek között válogathattunk.

Mit kell tudni a szelektornak?

Csak azt, hogy a csomó összeszárad, és csakhamar kihullik.

Nahát itt minden lécen egy csomó csomó volt.

Ezek közt válogatni olyan volt, mint a vakok között rövidlátót keresni.

Először csak olyant állítottunk félre, melyiken egy-két csomó volt.

Mivel ilyen nem sok volt, vettük a három-négy csomósat.

Majd az öt-hat és több csomósat.

Esküszöm, ugyanarra az eredményre jutunk, ha szép sorjában elnyalábóljuk az egészet.

Frédi boldog volt, mint a gyermek.

— Hordd oda az autóhoz. Pakold be a csomagtartóba. Köss a végire egy rongyot... Elszaladok telefonálni.

*

P.-beli tartózkodásom legboldogabb napjai következtek.

Fenntartás nélkül kopácsoltam.

Frédi leszabta a keretet, vagy csak azt hitte, hogy leszabta, és tűnt el telefonálni.

Gondosan összeillesztettem a léceket — mert azok olyan egymásba-menősek voltak —, aztán leszögeztem mindeniket, lent, fent, középen.

Egy nap három és fél méter falat tudtam volna megcsinálni, de hol lécc nem volt, hol „keretre-keret”, de bezzeg a három kiló szög, amit nagy naivul vásárolt Frédi, csakhamar elfogyott.

Frédivel esténként olyan fellendülést terveztünk, hogy az újságpapír is rezgett az ablakon.

... Izabella House-ból hatmilliót nyomunk ki, azzal...

S itt mindig összevesztünk. Mert míg én a válaszfalakat raktam volna, ő már a csillároknál tartott.

*

— Nincs lécc, nincs keret és nincs szeg — közöltem ötödnap reggel Frédivel.

— Nem baj. Úgyis kell a hely. Mára hozzák a dézsákat.

— Mif... miféle dé... dé...

— Odalent van a legmelegebb és legsötétebb (az ablakokat bedesz-káztuk) — magyarázta Frédi. — Ott szeret a sajt.

— Sajt...?

— Sajt.

Kihúztam az ágy alól a koffert, és kezdtem belédobálni a holmit rólam.

— Hová készülsz?

— Haza, Kertvárosba.

— Most meg mi lelt?

— Nem szeretem, mikor bazmegot csinálnak belőlem!

— De hát honnan veszed azt?

— Lehet, hogy meghülyültem, de én úgy értettem, hogy sajtot akarsz önteni.

— Stimmel... Semmi kockázat. A tejes jóformán ingyen adja a tejet, mert úgysem tudja eladni. A dézsát kikölcsönöztem. A tiszta hasznót háromfelé osztjuk.

Sóhajtottam.

— Mit tudsz te, jó fiú, a sajtról?

— Azt, hogy bűdös.

— Kezdetnek nem rossz. Tudod-e, hogy minden valamirevaló sajtnak titka van, melyet hétpecsétetes lakat alatt őriznek?

— Ugyan... Duma! A tejeskisasszony elfelejtette megmosni a kezét. A tej megsárgult, s máris kész a patent. Ilyet én is tudok.

— Fel se megy a sajtod, ott kezdem.

Megvakarta a fejét.

— Fel kell neki menni?

— Attól függ... Mert ha rockfortot akarsz csinálni, akkor nem muszáj. De a rockfort már fel van találva. Sőt az olaszok még egyszer feltalálták gorgonzola néven.

— Fel fog menni! — fogadkozott Frédi.

Berúgtam a koffert az ágy alá.

— Ezt még megvárom.

*

— Itt a főnök?

— Nincs. Telefonál.

— Hová rakjuk kérem a dézsákat?

— Nem tudom... Rakják ide az ajtó elé.

— Akkor maga, jó ember, nem tud kijönni.

— Annyi van?!

— Nézze meg. Lehajtom a kocsi oldalát.

— Atyauristen!!

— No? ... Imádkozunk, vagy lepakoljuk?

Az utolsó dézsát már a fejemre kértem.

A sofőr rá is borította készségesen, és úgy kóvályogtam be vele.

*

Mikor a felit kiöblögettük, Frédi megunta.

— A többi marad úgy, ahogy van. Legföllebb más nevet kap, ami benne van.

Bántam is én, mert azt hittem, hogy akkor látnak tejet, mikor Frédi feneke másik nadrágot.

De másnap a tejes csakugyan szállítani kezdte a tejet.

Teltek a dézsák. Frédi mindegyikbe beleszórt valamit. Nem kérdeztem, mi az, mert attól félttem, olyat mond, amitől a tej elvetél. Pedig csak szóta, mint később kiderült. Ő a sajtot ugyanis sósan szerette.

Gondosan lefedtük műanyag fóliákkal. Harmadnap biciklipumpával levegőt fújtatott a kocsonyásodó állagba.

Ez lehetett nekije a licencje.

A házban és a környéken fertelmes bűz kezdett terjengeni.

Ha kinyitottuk az ablakot, az is bejött, ami már kiment az ajtón.

Hasamra kiütések jöttek.

Éjszaka azt álmodtam, hogy megvertük Csombét.

A postás a kertszomszédnál hagyta leveleinket.

Bobi elbujdosott. Aztán visszajött, és ismét elbujdosott.

Istenhozzádkor kimondhatatlan szemrehányást tükrözött tekintete, ahogy felnézett az ablakra. Le akarta pisilni a szép új kaput, de meg gondolta magát.

Mondanom se kell, hogy szélcsend volt. (Tán jobb is, mert elsöpör

bennünket a népharag, ha a szél megvágja őket készülő főmívünk illatával.)

Forgolódttunk az ágyban nyitott szemmel.

— Mit gondolsz, mibe csomagoljam? — szólalt meg Frédi.

Felnyögtem.

— Vattába ... Hogyha felrobban, ne tegyen kárt a hideg tálban.

*

A vekker vadul berregett.

Kinyitottam a szemem.

V a k s ö t é t v o l t !

Hajnali kilenckor sötét?!

M e g v a k u l t a m !

Mint egy örült ugrottam talpra. Ekkor derengeni kezdett valami tompa világosság, de talpam körül!

Majd csakhamar egy kissé feljebb is: az agyamban.

Dühösen rántottam le a pokrócot a fejemről.

Tömör bűzfelhők úsztak a szürke plafon alatt. Csuklani kezdtem.

Belerúgtam Frédi priccsébe:

— Talpra, makarón!

Ki sem nyitotta a szemét, csak az orra rángatódzott.

Ébren azt állítja, hogy kitűnően bírja az illatokat.

— Ez hát az igazi orrod? — harsogtam. Aztán, mint aki a harmadik felvonás közepén jön rá, hogy a kis öcsike a postás bácsitól van, és apuka nem tüdővészben halt meg, hanem a Sing-Singben, bevágtam magam mögött az ajtót, és letámolyogtam a lépcsőn.

A legalsó fokról, ugrádozva vágattam vissza.

— Frédiiii! ... Fut a sajt!!!

Meztelenül, mint a lovát feresztő indián, rohant le a köpüldébe (én neveztem így el, mert aki csak belépett, már az ajtóban köpött.)

Rettenetes látvány fogadta:

A sajt, az istenadta sajt, a lábainknál hevert.

Egyszerűen kimászott a dézsából, és elterült az anyaföldön.

Frédi úgy állt ott, mint egy villámcsapott.

Megpróbáltam lelket önteni belé:

— Földi sajtnak fogjuk nevezni.

*

Frédi teljesen letört.

Egy hétig nem telefonált senkinek.

Mentem utána mindenhová. Félttem, hogy a tóba ugrik, vagy leveti magát az erkélyről, melynek korlátja sem volt még.

Mikor ott álldogált a semmibe vesző platformon, én az ajtókerethez lapulva gunnyasztottam, ugrásra készen az ugrást meggátolandó.

— Vajon hol ronthatam el? — suttogta maga elé tompán.

— Ott, hogy tejből akartad csinálni. Tejből mindenki tud csinálni.

— Csak én nem.

— Hát aztán!

— Egy világ omlott össze bennem.

— Ugyan.
 — Hát nem érted? ... Az anyagi fellendülésen túl ez a sajt szimbólum volt!
 Fintorogva hajtottam a szagokat az orrom alól.
 — Csak gúnyolódj.
 — Nem gúnyolódok, de a bűdös életben nem hallottam ilyen bűdös szimbólumról ... És mit szimbolizált?
 — A gyors sikert.
 — Utálom a gyors sikert. Olyan, mint a „rögtönzött székfoglaló”.
 — Nem építettél tizenhét évig egy házat — jegyezte meg csendesesen.
 — Égi jelet vártam, hogy a felső hatalmak megelégtették a nyomorúságos huzavonát.
 Lekuporodtam törökülésbe.
 — Kellemetlen ... Nyolc évig tanulsz latint, s akkor egy kéz cirillbetűvel ír az égre ... Azt hitted: gyors siker. Pedig csak gyors sajt volt.
 Hallgattunk.
 Sajátságos szomorkás melódiákat füttyörészett.
 — Hogy kell verset írni? — kérdezte váratlanul.
 Ijedten néztem rá, aztán elvörösödtem a dühtől.
 — Inkább ugorj! ...

*

— Alszol?
 — Igen.
 — Kérdeznék valamit.
 — De nem lesz sajt-konferencia?
 — Nehezebbet ... Mondd, Frédi, mért építesz te kétemeletes házat.
 — Azt hittem kitaláltad.
 — Csak úgy tapiskálom ... Hanna kirántott alólad egy teljesen kész villát. Most bosszúból ide ékelted palotádat P. kapujába, az egész világot mintegy szembedöfve. A hűtelen asszony pedig hadd lássa: mit vesztett!
 — Hülyeség! Hanna körülbelül másfél évenként jut eszembe.
 — Akkor a kevély községeket akarod megpukkasztani, hogy annyira megaláznak, és mindenfélét sutognak a hátad megett, amiből a legenyhébb kitétel az, hogy rogyant agyú vagy.
 — Nem ... Inkább mulattatnak, mert tudom, hogy irigyek.
 — Feladom.
 — Az a baj, hogy túlkomplikálsz. A válasz egyszerű: mert kétemeletesre telik.
 Tátva maradt a szám.
 — Hiszen nincs egy vasad sem.
 — Éppen azért ... Jaj istenem, te sem vagy egy IBM! ... Értsd meg: minél kevesebb a pénzed, annál nagyobb dologba kell vágnod. Ha egyemeletes, pláne földszintes házat akarsz építeni, rögtön a mellednek szegeznek a kérdést: mibul, jó uram? Ha viszont sokkal nagyobb csomóba vágod a fejszéd, ki sem merik nyitni a szájukat. Abban a magasságban, amelyből ha leesel, kitöröd a nyakad, a logikai határok rugalmasabbak. Valamiképpen sejtik tudat alatt, hogy valami nincsen rendben, de min-

den nehézség nélkül meggyőzheted őket az ellenkezőjéről... Ott kezdem, hogy el sem hiszik, bárki bármit mond, esetleg okmányokkal is bizonyítja, hogy nincsen pénzed. Ez a pénzügyesekben a harmadik dimenzió.

— De hát... ez közönséges csalás.

— Csalás? Hiszen a ház áll! Te a második emelet erkélyéről bámészkodol az alkonyba nap mint nap.

— Ez igaz... de... hogy is mondjam...

— Ne mondd sehogy. Aludj.

— ...Ez a ház, a ház... Ház, ez már van, de még nincs... Ez a lehető legrosszabb állapot.

— Igen?... — Szinte láttam vigyorgó képét. „Az igazság bajnoka a befagyott realizmuson.” — Hangomat utánozta: „Józan ítélőképességem megvolt, de már elveszett.”... „Csak tudnám: sarlatánnal állok szemben, vagy zsenivel?”... „Lepocskondiázom, s blamálok magam az utókor előtt. Lelkesedem, s lehetek egy azok közül, akiket elringatott dajkameséivel.”

— Nem azért jöttem, hogy az utóknak dolgozzam. Neked akarok segíteni.

— A szöveget elküldhetted volna postán.

*

Tétlenségünkben az eső vert ki. Reggel fenn voltunk a tetőn.

Ez egyszer maga a halászok elnöke rendelt le onnan bennünket, holt még át sem melegedett hasunk alatt a pala.

Hallatlanul jelentős és csodálatos megbízást kaptunk: Hozzáépítünk a meglévőhöz még egy klozetot a campingban.

Körülméncoltuk az öreg Simcáját.

Frédi feldobta kopott franciasapkáját a levegőbe. Én is a szalmakalapomat.

A szél elkapta, és belecsapta a tóba. Utána akartam úszni, de Frédi leintett.

— Hagyd, majd belétojnak a hattyúk.

(Mostanában, ahogy emelt fővel végiglépkedek a platánsoron, az emberekre átragad önkéntelenül is egy kis ünnepélyesség az enyémből.

Nem mondja ki senki hangosan, mégis ott lebeg a levegőben: itt járt költő, akinek a kalapjából hattyú költ...

*

— Hiszel a gondviselésben?

— Lefekvés előtt — morogtam. — Nappal más dolgom van... Hogy fogunk hozzá ahhoz a klozethoz?

— Úgy, hogy felrakjuk a garázs ajtaját előbb.

— Na hallod, de sürgős lett egyszerre!

— Te, fiú, persze azt hiszed, hogy a klozetot a gólya hozza.

— Hanem?

— A garázmester. Rábeszélte az elnököt.

— Nagy az ő szíve!

— Hát még a képe!... Megdagadt a huzattól.

*

Frédit új oldaláról ismertem meg.

A barom nagy ajtószárnyat legalább negyedszázszor próbáltuk be a helyére. Míg én tartottam, Frédi szemlélte, hunyorgott, hümmögött, jegyezgetett ajtón, falon, betonpadlón. Precizitása nem ismert határt.

— Hú — kapott a fejéhez —, elfeledtem gyalut hozni. Hazaugrom sebesen!

— Hé! ... Fektesük le előbb. Ne szorongassam itt.

— Tízíg számolsz, itt vagyok.

Az erkélyajtón rózsás fésülködőköpenyben kilépett a garázmester vörös hajú felesége.

Frédi visszasomfordált, és szórta felfelé a bókokat, de az asszony arckifejezéséből ítélve, azok a virágos korlát magasságából visszahullottak. Nem is csoda. Csupa ilyeneket mondott: ... „Jaj de szépek vagyunk máma!” ... „Beh irigylem Kukla urat!” ... „Virág a pongyolán —, virág a pongyolában.”

— ... Nyolcvanhat, nyolcvanhét! ... — mordultam rá.

— Mindjárt, kis cselédem ... „Az asszonyi arcon a legszebb festék a pír.” ... „A Sors gonoszul kisémmizett, hogy én már csak néző lehettem a lakodalmán.” ...

— ... Százharminckettő, százharminchárom ...

— „Ha elválna ...”

— Százhatvan, százhetven, száznyolcvan ...

— Jó, jó ... Megyek már ...

Visszanézett a magasba.

— „Dobhatna egy szál virágot.”

Az asszony mosolyogva intett nemet.

Frédi eloldalgott.

Az asszony lekanyarította válláról a köpenyét. A korlát vasába kapaszkodva, hátravetette a fejét. Csukott szemmel nézett a napba.

Fellapoztam az eszem, s már skandáltam is halkán:

„De csitt, mi fény dereng
az ablakon?
Napkelte az és napja Júlia,”

Rómeóból átcsaptam Po-Csü-ji-be:

„Elváltunk sárga alkonyattal, bedőltem az ágyba menten,
éjfélkor ébredtem, s dülöngve barátommal sétálni mentem,
Boros fejem párnára ejtve aludtam és kijózanultam,
Torony mögött az Óceánon Hold nézett a dagályra dűltan,
Láttam, hogy a fecskék röpülnek, aztán pihennek a
gerendán,
gyertyám, mely ablakomban hamvadt, egyszerre fényesen
dereng rám,
de gondolatjaim virradatig homályosan, vadul pörögtek,
s zúgó fülemben akkor is még fuvolák és húrok zörögtek ...”

Majd vissza Rómeóhoz:

„S az égen napként sütne
fel szeme,
Hogy minden madár hajnalt
zengene...”

Aztán lihegve, mert az ajtó rettenetesen nyomta a vállam, Matsuo Bashō-vel:

„A holdsugár, mint ezületeső dült,
s én hajnalig járkáltam künn a tónál,
akár egy őrült...”

Lábaimhoz szállingózott lassan egy bársonyka.
Felnéztem.
Az asszony eltűnt.
A virágot felvenni nem tudtam. Átöleltem a kaput, és megcsókoltam
a kulcslyukat.

*

Frédi egy óra múlva került elő, rettenetesen átizzadva, mint aki nagyon sietett.

Gyalut persze nem hozott.

— Hol az ördögben koncsorogtál?

— Eszembe jutott, hogy telefonálnom kell... Mitől veresedtél így ki?

— A hölgy bikiniben napozott.

— Eltörölheted a szád az édes falattól... A titkárhelyettes parkírozik a szívében.

Lehajoltam a virágért, Frédi elkapta az ajtót.

— Úgy volt, hogy a titkárhelyettes megy a II. Ligába, de ezzel a százkilós ajtóval a hátamon sokat vesztettem volna az ágyon, székszepelemből.

*

— A férje nem féltékeny?

— Ssss...

Megállt, mintha rozsdás szögbe lépett volna.

— Te még ilyet nem láttál — suttogta, és óvatosan körültekintett.

— Mit pusmogsz? — suttogtam vissza.

— Lehallgatja a feleségét.

— M-micsodaa?

— A cukorkásdobozban magnótekercesek forognak. A szék alá mikrofont szerelt. Ha belépsz a nappaliba, megszakítod a fotocellás kontaktust, és indul a keskenyfilm az állólámpában.

— Megvakartam a fejem.

— Szereti a japán verseket?

— Nem tudom, csak azt, hogy judóra jár.

— Hú!... Lépünk ki!

— Nem veszélyes. Úgy látszik, gyenge a felfogása, mert akibe eddig belékött, az mind odavágta.

— Nos, ha így fotoamatorkodik, a titkárhelyettes mikor helyettesíti a paplan alatt?

— Mikor a sötétkamrában hívja elő a filmeket.

— És te benne vagy az albumban?

— Hát... hehe... Eppen csókolódzom az asszonnyal.

— Nocsak!

Legyintett.

— Bosszantani akarta a férjét. Minden arra járót felhívott. Premier plánban csókolódzott belé a kamerába. Mikor meg akartam simogatni a fenekét, akkorát lökött rajtam, hogy beestem a muskátlik közé... Hallatlanul hú a titkárhelyetteshez.

— Megható.

— Meg igen, de a férje az egy érzéketlen lélek. Azzal fenyegetődzik, hogy majd lelövi a férfit, mint egy kutyát.

— Miért majd?

— Mert ott fekszik a fegyverviselési engedély kérvénye a titkárhelyettes asztalán... Amíg engedély nincs, addig nincsen lövöldözés. Mert lehet, hogy a családi drámája meghatná az esküdteket, de az engedély nélküli fegyverhasználat, az nem tréfa. Ugrik a sit!

•

Lavórban áztak a lábaim.

Fejemen, mint egy dia-vetítőben color képsorok: Angélik a és Én. (Az Autó- és Közúti jármű-javító tulajdonosának: Kukla Agostonnak várható felvételeiből.)

No 170003/b

Angélik a díványon, elhanyagolt ívben. Én a medvebőrön. Kezemben VAT 67.

ALÁÍRÁS: V A T vezet világtalant.

No 23654/d

Angélik a szája sarkában margaréta. Vállamra könyököl.

ALÁÍRÁS: Nekünk találkozni kellett!

No 35624/f

Én fehér tenisz nadrágban, düllédő muszklival, szőrös mellel. Nyújtott rekett. Angélik a hálóban.

ALÁÍRÁS: Rekedtség ellen Negrito!

No 10000076/w

Angélik a kimonóban, nyitott lótoszvirágos ernyővel. Hátulról befogom a szemét.

ALÁÍRÁS: Hát azután merre hajtjuk a csikót?

No 12/h

Angélik a meztelenül, bársony takarón, smaragd fűvön. Én pánsíppal, pándobbal, pánnádihegedűvel a közeli bokorban.

ALÁÍRÁS: A ki nem dolgozik, az ne is egyék!

No 234234/p

Koporsó. Csak a két lábam látszik ki belőle. Angélik a borul föléje sírva.

ALÁÍRÁS: Na ez a hét is jól kezdődik!

VÉGÜL/c

Sötét, sötét kép, elmosódó árnyakkal.

ALÁÍRÁS: Tulexpo 1968

— Mennyit kapunk az ajtóért? — kérdeztem Fréditől, aki az újságjába bujt.

— Harmincezet, mínusz két gumi — kicseréléssel együtt —, mert az, ami most van fenn, elkopott.

— Szóval, kutyagumit.

*

Frédi reggel egy kalitkával állított be.

— Panaszkodtál, hogy hiányzik neked a rádió.

— Mi ez? — kérdeztem. — Papagáj? Híreket fog mondani?

Frédi sértődötten vakkantott. Gyengéden az asztalra helyezte, és a port kezdte törölgetni a drótjáról.

— Ez, fiam, maga a kétszárnyú Galli Curci. A bűbajos pacsirta. A trilla kétszeres világ- és Európa-bajnoka. A M.-bergi mesterdaldnok.

— Értem. És mért nem szól? Öt perc szünet van? Az adó fölött átvonuló zivatar miatt... Vagy azt várja, hogy a von Karajan beintsen? Legalább szünetjelezn.

— Úgy látszik, fél a varjaktól! — reccsent rám Frédi.

— Na jó. Ne gőzölögj. Átadom a szót.

Ültem, és vártam kenetteljes képpel.

Kis idő múlva a ketrechez szorítottam a fülem.

— Te hallasz valamit? — kérdeztem aggodalmasan.

Frédit majd szétvetette a düh. Elrántotta a ketrecet, hogy a pacsirta hanyatt esett. A madár dallamosnak nem mondható riccsajozásban tört ki.

Frédi füttyörészni kezdett.

— Fjú... puty-pity... pity-puty...

A madárka megrázta a tollát, karomhegyre pipiskedett, és kinyomott egy lazacszínű felkiáltójelet.

— Nincs valami nagy véleménye a fütty-képességeidről!

Eleresztette a füle mellett.

— Fijú, fijú... pity-pity... Pity-pity... Pity... Piiiiiity!

— Elhízott, az a baja. Elzsírosodtak a hangszálai. Én még ilyen telt-karcsú pacsirtát nem láttam.

— ... Piiity! — Felkapta a ketrecet, és megrázta. — Énekelj, az úristenedet!

— Fíú... pity-pity — biztattam én is.

A pacsirta hátat fordított, és szárnya alatt tépkedte pihéit csőrével.

— Ennek csak a háta Eastmanncolor. A hóna alatt fehér-fekete.

— Ne dumálj! — dühöngött Frédi. Ó még reménykedett benne, hogy a madár énekelni fog. Én már tudtam, hogy veréb.

— Fijú-fity!...

„Csrk!” — vakkant mély megvetéssel a „pacsirta”.

Frédi mutatóujjával fenéken döfte.

— ... blink-blink...

A madár megugrott, aztán dühbe gurult: — „Krecccs!”

— Nem az a kimondott Galli Curci — hümmögtem. — Inkább olyan Satchmós...

Frédi hol rám nézett, hol a madárra. Tekintete nagy-nagy nyugtalan-ságot tükrözött.

Elfordultam, és hangtalanul beleröhögtem a tenyerembe.
— „Pli-pli...” — hallottam a bátortalan biztatást és rá a dühös „prics-pracs-precst”.

A madarat láthatóan kezdte már idegesíteni a pli-plizés.

— Hozom a macskát, te dög! Fogsz te énekelni, mint a Callas Mária.

Karjára tettem a kezem csitítón:

— Egy jó meleg fürdő többet érne.

— Attól megjön a hangja? — hitetlenkedett.

— Nem, hanem elmegy a színe.

— Hülye vagy?

Válasz helyett megnyálaztam az ujjam, és végighúztam a madár hátán.

— Mit adtál érte? — kérdeztem kékessárga ujjam törölgetve a zseb-
kendőben.

— Kétezret... — nyögte búsan.

— Nem baj — vigasztaltam. — Fel a fejjel!... Hátha tud zongorázni.

FÉLREÉRTÉS . . .

SAFFER PÁL

Az alantasok rendszerint kiválóan ismerik és jellemzik a főnöküket. Az irodák világában ez úgy hozzá tartozik az életben maradás és felszínen maradás művészetéhez, mint az őserdőben a vadak szokásainak ismerete. Ezért a csúfnevek, amelyekkel az alantasok a főnököt egymás között illetik, rendszerint igen találóak, néha durvák és többnyire szellemesek.

Boross Károly felvásárlási osztályfőnök esetében a „Halszemű Iván” meglehetősen durva elnevezése két jól megfigyelt tulajdonságot fejezett ki:

Halszeműnek azért nevezték, mert szüntelenül faarccal járt-kelt, s ha valakivel mégis beszélni kényszerült, annak vagy a kabátgombjára meredt, vagy elnézett a füle mellett valahova a háta mögé. Volt, aki ezt nem bírta. A gyengébb idegzetűek igazgatták, ki-be gombolták a kabátjukat előtte, vagy éppenséggel megfordultak, hogy megnézzék, mit lát Károly a hátuk mögött. A név másik része Rettenetes Iván orosz cár emlékét idézte. A hivatalnokok úgy képzeltek, hogy csak az tudta így hajszozni az embereit.

A jellemzés jó volt. Csak az tévedett, aki esetleg úgy hitte, hogy Károly rosszindulatból vagy tudatos gonoszkodásból viselkedik így. Nem. Annyi volt az egész, hogy szerinte a munkás vagy a hivatalnok egyetlen érdemleges tulajdonsága az, hogy munkás vagy hivatalnok; megkapja a parancsot, jól vagy rosszul teljesíti, kettőkor leállítja a gépét, vagy becsukja a fiókját, veszi a kabátját, és elmegy, reggel pedig ugyanezt a folyamatot megcsinálja fordított sorrendben. Hogy az említett két időpont között mi történik vele, azon Iván nemigen gondolkozott. Ha valaki ilyesmit kérdezett volna tőle, bizonyára igen zavarosan dadogott volna valamit arról, hogy az alantas eszik, iszik, alszik, de a gyakorlatban ezt nem nagyon tudta volna elképzelni. Nem is próbálta. Teljesen közömbösek voltak neki.

Míndezek ellenére tévedés lenne azt gondolni, hogy Halszemű Iván valami politikailag tájékozatlan ember, vagy esetleg a múlt rezsimből itt felejtett hivatalnok-múmia lett volna. A háború alatt segítette a mozgalmat, és az állásfoglalásával csak akkor jutott zsákutcába, amikor a mindennapi életben kellett alkalmaznia. Mert ebben, a gyakorlati világban ő szinte gyerekkorától kezdve csak két elvet ismert: a parancsot és az engedelmességet. E nélkül nem tudta elképzelni a világot. Még azt sem, amelyben állítólag a munkások fognak uralkodni.

Mindene volt a rend, és ennek nevében egy kicsit le is nézte az alantásait. Nem tartotta őket ugyanis többre érdemesnek, mint amennyit elértek az életben, és nem tudta őket másképp elképzelni, mint az íróasztal fölé görnyedve.

Persze, Iván nem volt tudatában a fogyatékoságainak, és bizonyára roppant csodálkozott volna, ha a magyarázattal együtt a fülébe jut a csúfneve. Hogy mennyire nem volt abba a világba való, amelyben élt, az abból is látszik, hogy nem tűnt fel neki, mennyire különbözik az ő hivatala a többitől. Amott mindent zászlócskákkal, túlórázva rohammunkában végeztek, nála pedig ünnepség nélkül, egyszerűen munkaidőben kellett mindent elvégezni. A munka szerinte arra való, hogy elvégezzék, és kész. Nem tudta, hogy emiatt az ő hivatala a kimutatásokban mint a város legrosszabb munkaközössége szerepelt. Nem volt egyetlen rohammunkása se.

Munka pedig volt abban az időben a felvásárlási hivatalban. Napról napra több, váratlanabb, értelmetlenebb és feleslegesebb. A felettes hatóságoknál valaki mintha szünet nélkül azon törte volna a fejét, hogy miként keseríthetné meg az alantások életét. Egyazon adatokat néha háromszor is el kellett készíteni különböző feldolgozásban, és ha valaki a dolgokat letről szemlélte, az a szent meggyőződése támadt, hogy azok, ott fenn nem érkezhettek még el sem olvasni azt a rengeteg tanulmányt és kimutatást, ami parancsukra alulról a szó szoros értelmében mázsaszámra érkezett.

Maga Iván — és ez talán javára írható — ilyen gondolatokkal sohasem foglalkozott. A munkatársaira és alantásaira vonatkozó elveit önmagára is alkalmazta, és ezért a délután és az este gyakran találta bent a hivatalában, aktákba mélyedve, amelyek nem tűrtek halasztást.

*

Ezen a délutánon is így ült bent. Késő őszt volt már, hideg, nyirkos idő, a szél az utolsó leveleket tépdeste a fákról, de Iván nem erről tudta, hogy ősz van, hanem arról, hogy a kukoricát már betakarították, és készültek a beszolgáltatási ívek.

Veszélyes volt így bent ülni délután. Odafent a minisztériumban is akadt néhány ilyen iratokon kotló délutáni madár, s olykor, ha valami eszükbe jutott, nem átalították próbaként felhívni a vidéki hivatalokat. Ha azután ott valaki történetesen felvette a kagylót, azt nem engedték ki a karmaik közül. Mivel ezeknek a minisztériumi tintanyalóknak mindegyike állandóan abban a rózsaszín révületben élt, hogy az, amit ő csinál, korszakalkotóan fontos, hogy attól függ a forradalom és a haza üdve, parancsaik dramatikus hangban és sürgősségben mindig felértek egy kisebbfajta mozgósítással vagy légiriadóval, és az áldozat, aki a telefonon volt, kapkodhatta a fejét.

Most, amikor megcsendült a telefon, Iván egy pillanatig várt, mintha azon gondolkozott volna, hogy szabad-e neki nem felvenni a kagylót, de azután győzött benne a hivatástudat.

Alighogy a hang recsegni kezdett a kagylóban, egy-két igent mondott csak, azután ceruzát, papírt rántott maga elé, és jegyezni kezdett, félhangon ismételve a hallottakat:

A háztartások száma, kategóriák és földterület szerint, átlagos hoza-

mok. Egyenkénti hozamok. Családtagok száma. Ebből földműves, alkalmozott, családtagok életkora, jószágállomány, külön: baromfi, sertés, ló és szarvasmarha, mennyi beszolgáltatása volt tavaly, mennyi az idei kivetés... Mindezt legkésőbb reggelig... Igen, meglesz...

Már letette a kagylót, amikor felemlített benne a felismerés, hogy képtelenségre vállalkozott. Ezt nem lehet reggelig elkészíteni, ezt meg kellett volna mondani. De már késő volt.

Gondolkozni kezdett. Hála a hivatala pedantériájának, a kartotékban megvoltak mindezek az adatok, de nem volt, aki összeszedje, rendszerezze őket. Legalább hat embernek kellene órák hosszat dolgozni rajta, hogy ez elkészüljön. Az irodában pedig rajta kívül senki sem volt. Össze kellene valahogy csődíteni az embereket.

Kiment az előszobába, hogy majd szól az ügyeletes irodaszolgának, de nem találta. Csak a takarítónő dörgölte, csapkodta valami ronggyal az asztalok tetejét. Ez portörlésnek számított.

— Hol van a Kovács? — kérdezte Iván az asszonyt. Az abbahagyta a csapkodást, és rábámult. Új lehetett, és még nem ismerte Ivánt, hát nem is félt tőle.

— Elment — mondta röviden, és ezzel részéről úgy látszik befejezteknek tekintette az ügyet, de Iván ráförmedt:

— Hova ment? Ki engedte el?

— Tudom is én. Elment téglát hordani. Rohammunkára. Mondta, hogy ezt mondjam meg, ha valaki kérdezi.

— Menjen, és azonnal hívja ide — sziszegte Iván elfehéredve, de az asszony csak vállat vont.

— Hova mennék, mikor azt se tudom, hogy hol van. Meg aztán nekem még tíz irodám van itt, azt ki csinálja meg?

Valahol, talán ennél a kijelentésnél kezdődött az egész.

Iván egy pillanatig nem jutott lélegzethez. Nem emlékezett, hogy a személyzet közül valaki is így mert volna beszélni vele. Most ő bámult az asszonyra, de még mielőtt bármi más válasz eszébe jutott volna és valami dühkitöréssel züllesztette volna a tekintélyét, rájött, hogy semmi értelme, hogy lényegében tehetetlen és magának kell cselekednie.

Visszament hát az irodájába, és elővette a hivatalnokok jegyzékét. Odakint az asszony ismét csapkodni kezdett a ronggyal, és közben valami nótát dudorászott.

Iván kereste a listán, hogy ki lakik legközelebb. Valamennyien messze laktak, majdnem a külvárosban, azon a tájon, ahol már családi házak váltották fel a bérkaszárnnyakat. Végül úgy találta, hogy Fekete lakik legközelebb. Vette a kabátját, kalapját, az előszobában még egy lesújtó pillantást vetett a takarítónőre, aki ezt is közömbösen vette tudomásul, kimenet az ajtót is be akarta vágni maga mögött, de meggondolta magát, és ehelyett inkább visszaszólt:

— Ha valaki keresne, egy fél óra múlva visszajövök.

— Mhm! — mondta a takarítónő. Iván nem tudta bizonyosan, hogy igent jelent-e ez a válasz vagy nemet, de nem akart megkockáztatni egy másik beszélgetést, ezért szépen csendesen kiment.

Az utca hideg szele egy kicsit lehűtötte, de ugyanakkor fokozta a rossz érzését, amely valami kiszolgáltatottsághoz volt hasonló.

Olyan, mintha nem tudna többé parancsolni önmagának sem.

*

A vidék, amerre Fekete lakott, kis kertes házacskákból állott. Közvetlenül a háború előtt épült, és némelyik utcában még szám sem volt a házakon. A városi hivataloknak az utóbbi években más dolguk volt. Nem értek rá házakat számozni. Így volt Feketéék utcájában is. Járókelővel nem találkozott, így Iván az árokparton játszó gyerekektől érdeklődött, hogy hol lakik Fekete István.

A gyerekek előbb bambán néztek rá, a vállukat vonogatták, azután az egyik odaszólt a többinek:

— Biztos a Rigo szomszédját keresi. Azt szokták Fekete úrnak szólítani, amikor sok a beadás.

— Hallgass mán, te hülye — szólt rá a másik, szemmel láthatóan idősebb gyerek, de már nem volt visszakozás, hát megmutatták a házat:

— Amott a saroktól errefelé a harmadik. Rózsák vannak a ház előtt a kertben.

Iván elindult, de a rossz bizonytalanság érzése egyre növekedett benne. Ismeretlen vidéken járt, ahol mindennek más volt a helye és értéke, mint a megszokott világban. Lám, „Fekete úr”. Ő csak egyszerűen úgy ismerte mint Fekete, és azt hitte, hogy ebben minden benne van, ami az alázatos, törekeny emberkére vonatkozott. Pedig hát... Mit is mondott az a gyerek? ... „Amikor sok a beadás” ... Mintha Fekete azon változtathatna is valamit. De ki tudja. Az is lehet, hogy tud változtatni, ébredt Ivánban a gyanú. Elvégre, egy-két apró elírást a listákon senki sem vesz észre. Lehet azonban, hogy nem is kellett változtatni rajtuk. Az embereknek sokszor az is elég, ha valaki ott dolgozik a fontos hivatalban... elég a reménységhez vagy a gyűlölethez... Mind a kettőnek lehet egy és ugyanaz a kifejezése: „Fekete úr”!

A házból, a kutyaugatásra egy középkorú, még szép arcú, pongyolás asszony jött elő.

— Fekete urat keresem — mondta Iván. — Itt lakik?

— Itt — felelte az asszony, és végigmérte a jövevényt. — Mi tetszik?

Furcsa volt a helyzet. Ivánon átvillant a gondolat, hogy így valahogy érezheti magát az álruhás király, de ezt a gondolatot gyorsan elhessegette, nem azért, mintha nem talált volna hasonlóságot a helyzetek között, hanem azért, mert a király fogalmával nem tudott mit kezdeni. Megkísérelte azonban tartani a szintet.

— Beszélnem kell vele — mondta, és az asszony keblén ékeskedő díszgombra meredt. Szemének ez a megszokott alapállása egy pillanatra mintha visszaadta volna biztonságát, de az asszony nem sokáig hagyta ilyen irányban tévelyegni.

— Sajnálom — tárta szét a kezét —, nem lehet!

— Elment talán valahova? — kérdezte Iván, készen arra, hogy utána menjen akár a világ végére is, mert volt benne valami irtózatosságot, amely nem engedte, hogy ha valamibe belekezdett, azt abba hagyja.

— Nem ment el sehova — mondta meghökkenve az asszony —, hova ment volna!? Alszik.

Iván csuklott egyet.

— Alszik?

— Alszik.

— Én a hivatalából vagyok — bökte ki Iván a mentőnek tűnő mondatot, de az asszony közömbös maradt.

— Úgy egy fél óra múlva tessék visszajönni, addigra felkel — mondta, és be akarta csukni a kaput. Iván elhatározta, hogy kijátssza az utolsó útkártyáját, de közben — életében először — úgy érezte, mintha lopna, vagy a hivatali hatalmával élne vissza.

— Én a főnöke vagyok. Sürgős munka van, és azonnal be kell jönnie az irodába.

— Főnök vagy nem főnök — mondta az asszony —, nem keltem fel. Ez a délutáni pihenés az egyetlen fényűzés, amit megenged magának. Tessék megmondani, hogy mikorra menjen be. Ha felkel, majd átadom neki az üzenetet, és aztán ő csinálja, ahogy akarja.

Iván csak állt, nézett az asszonyra, és nem akart hinni a fülének. Még az is megfordult a fejében, hogy ma talán valami különös nap van, hogy valami nagy, komoly dolog történhetett, amiről ő nem tud, és ezért mernek ellentmondani neki. A háború előtt még előfordult, hogy valaki, akinek más jövedelme is volt, pökhendien viselkedett a munkaadójával. De most, a háború után, hogy valaki, vagy annak a családtagja, szembe mert volna szállni a kifejezett feljebbvalói parancssal, hogy a saját személyes érdekét és kényelmét nyíltan a közösség érdekei fölé merje emelni — ilyent még nem hallott.

— És ki tudja, hogyan végződött volna az egész, ha közben ki nem nyílik a lakásajtó és meg nem jelenik benne pizzamakabátban kócosan és álmosan Fekete István.

— Mi van, Erzszi? Engem keres valaki? — kérdezte, mert nem láthatta a félig nyitott kapun kívül álló Ivánt.

— Az irodából keresnek — válaszolt az asszony. — Mondtam, hogy még alszol.

— Nem tudom, ma valahogy nem tudtam rendesen aludni. Valami nincs velem rendben az utóbbi időben — morogta Fekete, és közben lecsoszogott a kapuig. — Hadd lám, ki keres?

Amikor a kapun kívül megpillantotta Ivánt, egy pillanatra meghökent, de azután szélesen elmosolyodott.

— Á, a főnök elvtárs! Tessék bejönni. Még úgysem volt soha mi nálunk.

Iván ellenkezni akart. Azt akarta mondani, hogy most nem látogatóba jött, mert azt egyenesen elképzelhetetlennek tartotta, hogy vizitelgessen az alantasainál, de a meghívás olyan természetes és magától értetődő volt, és ami a legkülönösebb, Fekete ezt olyan hangon mondta, ahogyan egyenrangú beszél egy másik hozzá hasonlóval. Iván érezte, hogy ezt a meghívást csak sértés árán lehet visszautasítani, és ezért befordult a kapun.

— A feleségem — mondta Fekete, és Iván kezét fogott az asszonnyal, akinek szigorú arca közben megenyhült.

— Boross — mondta ő, és körülnézett a kertben.

— A feleségem műve — magyarázott Fekete, Iván pillantását követve —, csak most már ősz van, és megkopott. Nemsokára be kell majd takarni a rózsafákat.

— Szép lehet nyáron — bókkolt Iván, de hangja üresen, hidegen csengett. Még annyi fáradságot sem vett magának, hogy közben az asszony felé forduljon és a szemébe mondja a kényszerű udvariasságot.

— Szép — mondta Fekete —, de ne álljunk itt. Tessék bejönni. Megiszunk egy kávé, közben én is rendbe szedem magam, és beszélgethetünk.

Az ízlésesen berendezett előszobában lerakta a kabátját, kalapját, azután bevezették a nappaliba. Fekete elment mosakodni, öltözködni, az asszony pedig, bocsánatot kérve, hogy egypár percre egyedül hagyja, kiment a konyhába megfőzni a kávé.

Hogy egyedül maradt, Iván érdeklődve nézett körül a szobában. A padlón hatalmas puha szőnyeg terpeszkedett, a heverőn és a karosszékeken frissen vasalt virágos vászonhuzat tarkállott, az ablaknál kovácsolt vas állványon cserepes virágok, a falakon festmények és reprodukciók, a komódon pedig egy fiatal fiú és egy lány bekeretezett fotográfiája. Az egész szoba valami különös melegséget sugárzott, ami megdöbbenetett. Volt benne valami csendes öntudat és méltóság. Előbb azon gondolkodott, hogy nem így képzelte el a hivatalnokai otthonát, de amikor feltette magának a kérdést, hogy hogyan képzelte el, nem tudott válaszolni. Rájött, hogy sehogyan sem.

Nem is tudta, nem is akarta ezeket az embereket másképp elképzelni, mint ahogy az irodában látta őket, és ezért most valami szorongás fogta el.

Az asszony jött be, és egy tálcaán hozta a gőzölgő kávé. Valahogy egészen más volt, mint az előbb. Arcáról teljesen eltűnt a szigor, kedves volt, és mosolygott.

— Kávé tekintetében kivételes helyzetben vagyunk — mondta, miközben a tálcat az asztalra tette. — Az uram fivére kint él Dél-Amerikában, és majdnem minden hónapban kapunk tőle csomagot. Legjobban a kávénak örülünk, mert mind a ketten nagyon szeretjük. Már a gyerekek is rákaptak, pedig azt hiszem, hogy a fiatal szervezetnek nem tesz jót. De hát tudja már, hogy van, hiába beszél nekik az ember. Magának van családja?

— Van egy kislányom — mondta Iván, és úgy figyelte saját hazudó önmagát, mint egy idegent. Ismét úgy érezte, hogy ismeretlen, idegen világban jár.

— Az a szerencsénk — folytatta az asszony —, hogy egyébként komoly, szófogadó gyerekek. Szeretnek bennünket. Az apjukat istenítik. De hát különös is lenne, ha nem ilyenek lennének. Amióta megszülettek, egyebet sem kaptak, egyebet sem láttak ebben a házban, csak szeretetet.

— Ez a legfontosabb — mondta Iván, és közben megpróbálta maga elé képzelni Feketét isteni minőségében, de rosszul sikerült. Ettől még nyugtalanabb lett. — Nagyok már a gyerekeik?

— Nagyok — bólintott az asszony. — A fiú a fővárosban van. Egyetemre jár. Gépészmérnök lesz belőle, ha igaz. A lány az idén fog érettségizni. Nem tudom, abból mi lesz. Semmi más nem érdeklí, csak a politika. Már is valami megmondható ott az ifjúságnál. Az apja meg csak buzdítja. Egyre azt mondogatja neki, hogy még miniszterelnök is lehet belőle.

Nevetett.

— Szép képek — mondta Itván a falakra nézve, de közben alig látta őket, csak azt érezte, hogy mindenhova, a bőre alá, a csontjaiba behúzódik valami dermesztő hideg, mint amikor az ember valami kérlelhetetlenül közeledő, de még ismeretlen veszélyt sejt.

— Reprodukciók — vette át a szót az asszony —, annak a kettőnek a kivételével. Azokat én festettem. Érettségi után felvettek a képzőmű-

vészeti akadémiára. Azt mondták, hogy nem is voltam tehetségtelen, de azután, tudja már, hogy van ez a nőknél. Férjhez mentem, jött a gyerekek, és úgy gondoltam, hogy az otthonom, a családom fontosabb, mint a művészet. És azt hiszem, nem is tévedtem...

— Persze — mondta Iván. Érezte, hogy még valamit kellene mondania, de nem tudta, hogy mit. A munkára akart gondolni, a telefonos parancsra, de legnagyobb csodálkozására az most valami távoli, szinte irreális dolognak tűnt. Az asszony azonban úgy látszik nem is várt tőle valami különösen épületes választ, mert hirtelen hátrafordult a székén, arra, amerre feltehetően a mosdó vagy a fürdőszoba volt, és kikiáltott:

— Pista, siess, ne cicomázd magad annyit, mert egészen elhúl a kávé.

— Máris megyek — hangzott az ajtó mögül, és a következő pillanatban frissen borotválkozva megjelent Fekete — házikabáthban és papucsban.

Iván meghökkent, de azután eszébe jutott, hogy Feketének még tulajdonképpen nem mondta el a jövelele célját. Ő még mindig azt hiszi talán, hogy egyszerűen látogatóba jött, ezt úgy látszik egészen természetesnek veszi, és még mindig nem kérdezett semmit. Iván mindezt újból roppant különösnek találta, annyira, hogy gyanakodni kezdett: hátha Fekete tulajdonképpen valamiféle játékot űz vele. Ezért ismét dagadni kezdett benne az indulat és a szándék, hogy félbeszakítsa ezt az idillt, de Feketéék nem hagyták annyi ideig egyedül a gondolataival, hogy a szavak megérhessenek benne. Az asszony betöltötte a kávé, amely valóban olyan erős és illatos volt, amilyenre Iván alig emlékezett, elébe tette a cukortartót, és megkérte, hogy kedve szerint édesítse a kávé, szorgoskodott, tett-vett körülötte, és ebben a légkörben igazán nem lehetett kellemetlen dolgokról beszélni, még kevésbé kellemetlenkedni vagy parancsolgatni. Iván egészen kétségbeesett. Azután Fekete szólalt meg:

— Jól jön magának is egy kis pihenő. Jól tette, hogy kilátogatott hozzánk. Itt nem úgy van, mint bent, a belvárosban. Csend van, tiszta a levegő. Különösen tavasszal szép, amikor a gyümölcsfák virágoznak. Jöjjön el egyszer a családjával. Szívesen látjuk.

Iván hallgatta a szavakat, észrevette, hogy Fekete még véletlenül sem szólította egyszer sem főnöknek, és abban, amit mondott, hiába keresett valami megalázkodást vagy hízelgést. Az úgy hangzott, egyszerűen, ahogy ember embernek mondja, és benne volt az is, hogy, ha tetszik, jössz, ha nem tetszik, maradsz — a te bajod.

A főnök szóba belekapaszkodott. Igen, most már tudta, hogy ez a nyitja mindennek. Itt nem ő a főnök, nem ő a fontos, hanem Fekete. Itt ő parancsol, és miatta történik, ami történik. Egyszeriben kicsinynek, jelentéktelenségnek érezte magát, ez a cingár emberke pedig mintha egyre nőtt volna, egészen a mennyezetig. Ezért már egészen természetesen vette, amikor amaz bizalmasan megkérdezte:

— Odabent mi újság? Történt valami délután?

— Történt — mondta Iván —, telefonáltak a minisztériumból. Kijelentéseket kérnek.

— Ezért nem jó délután is bemenni — mondta Fekete. — A minisztériumban rengeteg az olyan, akit vidékről rángattak be. Ők a fővárosban, a családjuk meg vidéken. Olyanok, mint a kivert kutya. Nem tudnak önmagukkal mit kezdeni, hát délután is bemennek az irodába, és unalmukban telefonálnak. Milyen adatokat kérnek most?

Iván, mint egy kisdíák, elsorolta, hogy mit diktált a hang a telefonkagylóból.

— Határidő? — kérdezte hivatalos hangon Fekete.

— Holnap reggel.

— Sejtettem — dörmögte bajusza alá a másik, de egy szóval sem ajánlotta, hogy bemegy és elkészíti a kimutatást. Ellenkezőleg. Kényelmesen hátradőlt a székén, az asztalon levő dobozból szivart vett elő, és rágyújtott. Csak azután szólalt meg.

— Tudom, hogy nem szivarozik, de ha van kedve, ezt esetleg megpróbálhatná. Brazil. A fivérem lát el vele, aki kint van Dél-Amerikában. Minden hónapban küld csomagot, pedig már írtuk neki, hogy nem kell. Sehogy sem akarja elhinni, hogy nem fenyeget bennünket éhhalál.

— Persze, nem tudják — mondta szórakozottan Iván, nem nyúlt a szivarhoz, és magában azon gondolkozott, hogy most mitévő legyen. Ezek után szó sem lehetett arról, hogy megparancsolja Feketének, hogy járja be a várost, és hívja össze a hivatalnoktársait a késő éjszakába nyúló munkára. Nemcsak abban volt biztos, hogy Fekete valami módon megtagadná a parancs végrehajtását, de abban is, hogy ő ezt a parancsot nem tudná most kimondani. Így azután a további tartózkodása is felesleges volt. Megrohanta ismét a vállalt munka gondja.

— Én akkor megyek — mondta, és szedelőzködni kezdett.

— Ne menjen még. Nemsokára hazajön a kislányunk az iskolából — mondta az asszony. — Akkor mindjárt vidám lesz minden. Ha hazajön, az olyan, mintha kisütne a nap.

— Sajnálom — mondta szárazon Iván. — Be kell mennem még az irodába. Dolgom van még.

— Hát jó, ha dolga van, nem akarjuk tartóztatni — mondta Fekete, és felállt —, de mindig szívesen látjuk.

Amíg Iván vette a kabátját, az asszony kiment a konyhába, és egy kis csomaggal jött vissza:

— Ha nem sértjük meg vele ... egy kis kávé! Mostanában nehezen lehet hozzájutni, nekünk meg annyi van belőle, hogy nem tudjuk, mit kezdjünk vele. Kereskedni nem akarunk, hát így osztogatjuk a barátainknak ...

Na tessék, már a barátjuknak is kineveztek, gondolta Iván, és szabadkozni próbált, de az asszony a kabátja zsebébe csúsztatta a csomagot, mint az iskolába induló gyerekek az uzsonnát. Nagy gyakorlata lehetett benne.

— Ne is ellenkezzen — mondta Fekete, és mosolygott —, amit ő elhatároz, annak úgy kell lenni.

Elindultak. Már kint voltak a kapuban, az asszonytól már el is búcsúzott, amikor Fekete úgy mellékesen megjegyezte:

— Azt hiszem, felesleges lenne most bemennem. Abból a kimutatásból, amit ma kértek, ne csináljon magának gondot. Bízsa csak rám. Négy nappal ezelőtt küldtük majdnem ugyanezeket az adatokat a statisztikai hivatalnak. Reggel lemásoljuk, beírjuk, ami hiányzik, a küldönc elviszi, és minden rendben lesz.

Iván úgy nézett rá, mintha kísértetet látna. Most végleg nem tudta hova tenni Feketét. Nem hitte, de valahogy nem is tudta a gyanút elűzni, hogy ez az ember itt tulajdonképpen komédiázott vele.

Elgondolkozva ballagott a város felé. Alkonyodott már, és az árokponton megfogyatkoztak a gyerekek, de Ivánnak így is az volt az ér-

zése, hogy sokan vannak, mert nagy, tágra nyílt szemekkel bámulták őt. Ő pedig ment, és azon gondolkozott, hogy miért is hazudta hirtele- nében azt, hogy van egy kislánya. Muszáj volt, morogta, mert arra gon- dolt, hogy a tizenkét ember közül, akiknek ő többnyire csak az író- asztal fölé görnyedő hátát látta, tíznek bizonyosan van már mérnök fia vagy napsugár lánya.

És holnap ott lesznek mind a tizenketten, akiknek az igazi arcát ő még tulajdonképpen nem látta.

Az utcasarkon megállt, és azon gondolkozott, hogy hova menjen. A zsebében sütött a kávé csomag. Mit csináljon vele? Nincs hol meg- főzni, nincs mivel megdarálni. Először jutott eszébe, hogy hideg van és sötét van a hónapos szobájában. Lassan elindult a belváros felé. A portástól elkérte a kulcsot, és felment az irodába. Meggyújtotta a lámpát. Leült az asztalához, és elővette a kimutatásokat. Dolgozni akart, de nem tudott. Nézte a számoszlopokat, és az volt az érzése, hogy azok, mint valami élőlények, visszabámulnak rá. Azután gúnyo- sak lettek, mindegyik számoszlop egy-egy emberré változott. Az egyik ernyős lámpa alatt újságot olvasott, a másik éppen vacsorázott, és a szalvétával intett neki, a harmadik egy nőt ölelgetett, és annak válla fölött rákacsintott, a negyedik poharat emelt, mintha felköszöntené, de valamennyien az egyik kezükben vastag papírköteget tartottak, egyensúlyozva vele, mint a súlyemelő vagy súlydobó. A papírkötegen az állt, hogy „kimutatás”, és az újságot olvasó, a vacsorázó, a csókolózó, mindegyik feléje, neki dobta a saját köteget. Hullottak a papírcsoma- gok az asztalra, sohasem fogytak ki a dobálók kezéből, és azzal fenye- gették, hogy eltemetik. Ő tiltakozni akart, hogy nem bírja tovább, de akkor megcsörrent a telefon, és a minisztériumból követelték, hogy azonnal készítsen kimutatást az emberei boldogságáról, a következő rovatokkal: hány boldog család van, miért boldogok, mióta boldogok, meddig akarnak boldogok lenni, fizetnek-e adót a boldogság után, és mit csinálnak a boldogság-felesleggel. Ki, mikor milyen iktatószámmal hagyta jóvá a boldogságukat. Azt akarta válaszolni, hogy ez nem az ő ügyköre, de nem lehetett, mert már csörgött a másik telefon, és a másik minisztérium sürgős kimutatást követelt az albéletti és a hó- napos szobákról, pontos adatokat arról, hogy mennyi a lakbér, mennyi bennük a sötétség, mennyi a penész, és mennyi a magány. Akkor meg- látta Feketét és a többieket. Valamennyien házikabátban voltak, és szivar füstölgött a szájukban. Lassan közeledtek feléje, és a szájuk szögletében gúnyos mosoly rángott. Nem bírta tovább. Eloltotta a lám- pát, de akkor is látta őket. Felkapta a kabátját, és hajadonfóvel kiro- hant az irodából. A városháza régi folyosóin a kőpadló kísértetiesen kongott futó léptei nyomán. Nem kapott levegőt. Fuldokolni kezdett, azután valami léghuzatot érzett. Valahol nyitva volt egy ablak. Elindult arrafelé...

Reggel találták meg a fűtők, amikor munkára jöttek. Széttárt karok- kal feküdt a belső udvar kövezetén. A szája nyitva volt, mintha kiáltani akart volna, vagy talán inni a fölötte magasodó égből. Ehelyett csöp- penként hullott bele a szemerkélő őszi eső.

A kabátja zsebében, és ez volt a legkülönösebb, egy papírba csoma- golva, frissen pörkölt, illatos szemeskávét találtak.

HONFOGLALÁS

DEÁK FERENC

dámvad
mondjátok és iramodott a
nemzet
így festünk ma is
ilyen talpunk alatt
a helyzet
szűköl sarjába vadult
mátkánk
haboz az ég is felette
ránk térdel a vadász
tenger-
jóságával
kését reméljük
s benne
megoldódik az ember
lám
legyőzöttek
se vagyunk jók
bár beszélnének tunguz-nyelven
hetérákról pimasz pásztordalokban
vagy makognánk már
a lefokozott rendben
szeleknek fagyoknak adni igazat
míg bőrünket fosztja le az idő
elvégre mi találtuk
veszendőnek e fajtát
miért ragaszkodik hát
talajához e tő
vagy hogyan is áll a dolog
a dámvad
a jelenés merre viszi utunkat még
a fajtát
mondom
e fajtát ki nemesíti még
ez a nyálozott
ujjból
strigulákból
szabályokból
fegyencet gyártóból
hímhajnokokból
idegen irodalmakban

remek könnyűvérűséget játszó
asszonyainkból összegyúrt galacsin
felveszi-e még a dőfés reflexét
a rúgás lendületét
a szemébe köpött nyál odaszárad-e
vagy letörölteti a liftes fiúval
képviselőjével
nem
csak lassan elmérgezedik
a tudatban
daganattá hízik a nevünk
mert ugyan
bottyán bodza-mázos arcát
apáczeit hét fontnyi sérvével
hideg zsinegpengető anonymust
megtalálod-e germanizmustól
és szlávizmustól
meggyomrozott szövegében
a piaci jelentés
vagy a vámhivatali iktatókönyv
is jó nekem
jó lenne
csak lássam
most itt állok előtted
és eskütétel nélkül is tudod
amit nem mondok
de amit tenni szoktak
léglelkű alantasok
végtére is
hadviselésem számodra
szégyenletes
vér-hiányos
hátam megetti intézkedések
áldozata lett őszinte
hazafiasságom
elsősorban
gyermeket nemzett
s amelyből csak te hiányoztál
mert azóta
mérgek hús bevonulása
jelzi a kettős szemérmet
talpon állva egy közepes mosollyal
az arcomon
így kell megkövülnöm
megkövülnöm
s ha most engednéd
választanék ásványt magamnak
hogy az inkarnáció percében
a bűvölet ne érjen készületlenül
ha meg majd felületes
seregszemléd alkalmával
a tárgyak alkalmatlan
tömkelegébe sorolsz
vedd el tőlem kérlek
a szobroknak kijáró köhécselést
mely a mindenkori laikus
zavarából fakad

vondd meg tőlem ezt
az édes gyalázatot
hisz tudom műértők úgyse
járnak erre még egy
intézkedés köszönöm
de most még
minden a mozgás pengéjén egyensúlyoz
s én állok itt
lábam körül
a nyáj vagy a gulya hömpölyög
nyújtom tenyerem és
adom viszkető nyelvének
a sót
a tengersót
míg te szenvelgő mosollyal
hátadat tartod a tapsnak
dévajkodva távoztál mindig
de csak a kapuig
hogy lássák
érezzék
kiléphetnél rajta
hogy tudják
a rajta túli titok a te jogod
s elérheted
vagy páncélos háncsában hagyod
most megálltam előtted
követem és képviselöm
eskütétel híján is hidd el
egyedül maradtunk
mint a senkinek se szolgáló rabok
én igazán egyedül
kisebb
te *sokan*
gyalázatosabb és nagyobb

A ZÖLD ÉGBEN

BRASNYÓ ISTVÁN

DOLGOK NYITJA

A kő-bozótban
magános fej.
Szürkén s kékeslilán
körben levelek.
Ébred a por,
harangok vásártere;
hangok,
kevés arannyal.

ÉVSZAK

Lassabban —
nem fog találni engem
a kivénhedt kőrök
közt
a füstben.
Nem —
párásabb eget
hajnaloként a dérlepte
kenderföldek fölé,
ahogy telt szárnyakkal
kerengenek.
Te nem indulsz,
te — maradsz — még
a hambárok és a vermek
körüli tétlenkedve:
súlytalanul
és már észrevétlen.

PARASZTOK, LOVON

Parázs,
mi villantja az éjszakát:
e páros futamban
a nappal,
mely el nem érkezik.
A hősín mezsgyén
a mérnöki
pont csonttá fagyott
rongyai; szertelen
síkongatás.
Súlyos, szikár arc
árnyéka az oldásban,
a
visszafogott kép.

HORGASAN LEBEGETT A VÖRÖS VÉRCSE

Kiáltásukból
nem maradt semmi.
Itt
sáros
arccal a korcs
bozót közt,
és maradék végtagokkal
igyekeztek
egyre
feltépní a földet,
amely ellenszegült.
Új falakat emelni
a tűnékeny
fájdalomból.

EGY ILLAT

Nehezen pirkad.
Az ágyakon a takarók.
Horkol, háttal a hajnalnak.
A tépett ruhákon
szétrobban a varrás.
Paták topognak az országúton.
Bakancsorr szűkölve
rugdalja kapujuk, leverik
a zárat.
Pirkad. Éppen csak.

KÉTÁGÚ VILLA

Talpalunk csikorogva, utakra
kazlak vetnek szikrát, illetnek
csillagot. Hosszú
nyéllal döfköd a sötétség;
mindig szembe —
döfköd a sötétség tőgyébe
a két kézre kapott
szálkás fa:
gégéjükben a fondorlatos ige
zokogón és sepegve
hal el.

A GYŰRŰT...

A gyűrűt az ujjakat
hogyan oldod

És a rög perzselése
míg mozdul a halom
alattad
a harmattal beszitált
ágyék

Hosszan
reggel már lobogva
árnyék keresztezi
melled

Ahol kihabzik a fű
és füstölög

A ZÖLD ÉGBEN

Hogy a fákon a zöld égben
lengetve
a színtelen fonalat
fröcskölnek nyáluk
s mutatnak arrafelé
fordulva le
egymás után az ágról
és lenn is fetrengve
hordószájúak
az eget verdeső nagy
röhögésben —
a viasszal
bőven átítatott kötélre
mely általvetve lóg
hintáz alatt
a hurok tágra megcsomózott
feje.

SZÁMADÁS

MOLCER MÁTYÁS

és tálentomodat hova tettem, nem tudom immár
nézz körül inkább, hogy nő a kalászos arany

3.

duzzad a fütty madarak torkában, hopp, tovarebben
tréfás lánykacagás, szoknya után szaladó
szél pölyhős mosolyú ígérete: póre számóca,
bokrosodó vagyond hadd sokasodjon, akár
málnaszagú álmod, tudd, néha miattad a gyászra
gondolok, és lassan hátrahagyott soraim
csorba zenéje zörög bennem, s már érzem előre
hogy sokasodnak a kert bokrai közt heverő
szennykupacok, bajaim füttyörészve söpört feketéllő
jóslata, míg máskor csöppnyi galamb-suhanás
bámész összeszaladt sipogó kofa-gondolatot kér,
így terebélyesedik lassan elém a tavasz

4.

rózsafa játszik a húron, elébe a táncos enyészet
illeg, a néma falakra az árnya szökekl, csak előre!
hej, csak előre! ne nézz oda! rakjad a lábad, az őszből
télbe sodor venyigés bora nyári napodnak, itatva,
lám, lakodalmas a kedved, erőtlén ilyenkor a gyász is,
födve hiába mutatja magát, ha húrokon érik,
duzzad a rózsafa éneke, könnyeiből mi se látszik,
fátyolos arca hiába vonaglik, a térben a táncos
lába dobog, belezummog a brácsa alázatosan, de
szűz hegedűfutamok cicomázva körüllebegik, zöld
fátylukat arca elé, a homokszemeket hintegetve
lába elé, nehogy őszbe jutott füveket vegyen észre,
oly magabiztosan és gyönyörűen járja e végső,
úgy látszik, már vége felé tartó lakodalmast,
súlyosuló lesz lépte szegénynek, megnehezül majd
nyári tekintete is, tél fojt minden rügyezést, és
végül a terhet már rogyant lábbal vonszolja

8.

számláld, mennyi a pénzed, hogy kifizesd a rakódó
múltnak a számlát, mint zord pénzbeszedő bekopog majd
ajtódon, s nem ugathatod ebként láncra kötözve,
alvadt félelem ül pad alatt vicsorogva magában,
s készül a meggörnyedt kenyeres vak alázat, akár az
éhes has csikarása, szegény tenyered viszi véges:
„nincs soha pénzem” nyútt dadogását, döbbenet ér s már
nem juthatsz a kiválasztottak sanda körébe,
és mondd, gondolsz néha jövődre, hová visz a sodró
elmúlás? szavaid puha füstje a szélbe kerül, kék
terjengő tunya füst lesz vélt hited ágai közt is,
és csak a tetvesedő árnyak takarója borít be

10.

„isa es num igg ember mulchotia ez vermut.
ysa mend ozchuz iarov vogmuc.”

villanyozóbb voltál sok más micsodás igazánál,
fárasztó soha húsrá nem éhes szép suhanás volt
rendszered első törvényére szabott repülése,
lásd, pályád hova térült, felhabzsolnak a sárral
elvegyülő, teli gyomrú, már csemegére vadászó
kis kukacok, te nagy, ősi erőre szabott hazatérő

15.

most, hogy a sírásók betemettek, gondbamerülten
térnek a jó rokonok hátrahagyott meleged
leltározni, kabátod még ott lóg, ahová te
dobtad pillanatot széthasadó keserű
múlt idejében, az óvatosak még számba veszik, hogy
mennyit is érhet a volt napjaid eddig elért
bére, talán szomorú kíváncsi tekintet is éri
emberként használt vackaidat, s amilyen
félbehagyott az egész lényed, romló fogaik közt
bujkáló kétely szétszedi tárgyilagos
ócska cafattá víg és bús, már csak feketéllő
emléked, gondos kéz lepecsételi az
ajtód, árva szobád újult kedvvel porosodhat,
míg szétosztva ruhád, újra kivisznek, a már
részedről végleg volt, túlhaladott, kicsinyes, langy
földi reménybe, de mily daltalan és keserű
mindez, rajtad a gyöngye penész finomodva pihéz, mint
arcodon egykor a fény, mely soha vissza nem ér

18.

gondoltál-e szavakra? szavaktól lábadozó roncs-
mondatok érces szerkezetére? a vázra, a csontváz
összefogó szerepére? vagy álmodozol heverészve
nyári dalok melegében, az ömlő hangok elúszó
és soha vissza nem érő, egyre tovább s tovább
visszhangnélküliségében, hova juthat az ember
vas- kérdőjelek érdeklődő rengetegében?
mindenhonnan tiltó túske-jelek hegyeződnek,
szinte szemem fájditja a sok tilalom, sivatagban
szomjas kő-beduin vágat bennem, s neve nincsen,
némán burnuszos egybefolyó szavakat hadar, és ki
látja, ha senki se hallja a néma beszédet, a némát
jaj ki is érti? hisz írtam a falra, kapartam a csorbult
körmömmel, de ki olvas még, ki figyelmez az intő
szóra? a sok tilalom közt bűnös a néma, az ébren
alvó és a gyanútlan visszhang nélküli ember,
s én szavakat csiholó, érc-mondatokat kalapáló,
vázra vigyázó, csontváz összefogó szerepére
építő, minek álmodozom még egyre tovább is?

19.

lassan a hangod avas muzsikája csupán unalom lesz,
megtűnt állatként rád se figyelve oda-
vetnek rágott csontot, hogy hallgass, ne zavarjad
régibajokkal már ugyis agyonfeketült
csöndünk, vagy nem elég nicsajos mindennapi füstös
hajszánk, s összefogott érveink panasza?
nincs szükség a koloncós langy muzsikára, avas lesz
mindenféle meséd, véglegesen merülünk

A ROMOK VÁROSÁBAN

CSUKA ZOLTÁN

OSORI TÁJKÉP

Sirály feszül az égen,
ezüstpánt, benne orsó,
tündöklő csillag, forró,
siklik, suhan a víz alatta,
feltündököl ezeryi habja,
feláhít hozzá a kék tenger
mármoros és nagy szerelemmel.
Halaknak végzetes mágnes,
amint a mélybe aláles.
A sziget partján romváros, koporsó,
a földdel körbe-körbe bolygó,
felvicsorog sok-sok koponyája,
csontként villogó száz romháza
nem pihen meg egyetlen percre,
különös mozgás izzik benne,
a kövek mélyén, láthatatlan,
keringve s mégis mozdulatlan.
A szűk csatornán át a tenger
ingázik egyre, jobbra, balra,
hol keletre, hol napnyugatra,
amint a szél járása hajtja.
A hegygerinc sötétlő éle
mélyen belévág a kék égbe.
És legfelül, arany tarajjal
a napkakas száll diadallal.
Mindig keletről száll nyugatnak,
hajnalból mindig alkonyatnak.
Sírok mélyén csontok pergetnek
ébresztő dobszót rég holt embereknek.
De azok többé fel nem kelnek,
helyettük újra újak születnek,
s vágnak új útnak, tengereknek.

Sirály feszül az égnek,
két szárnya billegő mánleg,
leng rajta ég, föld, mélyben a város,
s a szárnyak ívén kékelő álmok:
meghalt és még születő világok.

AZ ŐSZVÉR

A tengerparton áll, a napverésben,
körötte szörnyű bolygók: bögölyök.
Ezer sebéből csorran sötét vére.
Hang nélkül áll, csak szeme könnyörög.

Mióta áll így? Ezredévek óta?
A testet öltött zsákmány, áldozat.
Vérét a sok hóhér csak szívja, szopja.
Ő fel se nyög. Nem ismer átkokat.

Hóhérai kórusban döngicsélnek,
szédülten zúgnak szép dicséretet.
Emberiség! Hiszen téged dicsérnek
hóhéraid, míg isszák véredet!

A RÉM

Lázálom, rémkép, hullafej?
A tenger mélye öklendezte fel.
S már itt volt, — arc, vagy archoz csak hasonló,
inkább arc torzó, borzadalmat ontó,
s a fejből válla nőtt szét, körkörösen,
az óriás váll s abból többszörösen
sarjadva, növe nyolc hatalmas karja,
lengő, iszamló: a vizet kavarja,
kutat, keres, előre-hátra lesve,
hogyan áldozatát magához ölelje
és kéjsóváran szívja fel a vérét,
hogyan csillapítsa véle szomját, éhét.
A mélybe süllyedt múlt üzen belőle?
Az indulás, az élet eredője?
Az óceán, mely életünket szülte,
s e rémet most a napvilágra küldte,
az Egyszeműt, amely lehet kísértet,
lázálom, rémkép, szörny és hullaméreg,
de mégis, mint mi — érző, vérző élet.

Osor, 1969. jún. 16.

ROMOK FÖLÖTT

Lebben a varjú sötét-feketén.
Sír a fehér sirály, éget a fény.
Kár.

Hallgat a tenger, és hallgat a rom.
Néma kövek között kígyó oson.
Kár.

Kis temetőben a csönd döngicsél.
Itt talán az se él már, aki él.
Kár.

Csontfurulyán a halál kesereg,
fúj szomorú siratóéneket.
Kár.

Porlad, enyészik a csont, meg a kő.
Új jövőt épít a szárnyas idő.
Kár.

Lebben a varjú sötét-feketén.
Sír a fehér sirály, éget a fény.
Kár.

EMLÉKEZÉS ALDOUS HUXLEYRA

G Á B O R D É N E S

Az a hatás, amit Aldous Huxley egy életem át gyakorolt rám, a húszas évek közepén kezdődött, sűrű vonatútjaim egyikén Budapest és Berlin között, amikor beletemetkeztem a „Rövid gyertyák” Tauchnitz-féle kiadásába. Ez a könyve, s korai regényei, amelyeket mohón habzsoltam, mihelyt megismerkedtem szerzőjünkkel, áramütésként hatottak rám és más közép-európai entellektüelekre, különösen szülőföldemen, Magyarországon. Nem árt emlékezni arra, hogy az utolsó nagy angol sikert Huxley előtt John Galsworthy aratta Közép-Európában, az az író, akinek patrícius-figurái pénzt kerestek, házat építettek, jótékonysági gyűjtéseket rendeztek, némi időt kissé lehangoló szerelmi ügyeikkel is eltöltöttek, de úgy látszott, mintha sohasem beszélnének meg intellektuális ügyeket, sohasem élveznének zenét. Most végre akadt egy magunkfajta entellektüel, magunkfajta, de nálunk sokkal sikerültebb, s egy olyan angol társadalom, amelynek létezését sohasem gyanítottuk Galsworthy, Wells, Shaw, de még D. H. Lawrence műveiből sem; ahol ugyanazokról a dolgokról vitatkoztak, amiről mi a kávéházban; egy igazi intellektuális társadalom, ahol az ördögi kiadó vagy képkereskedő volt az egyetlen üzletember. Nem csoda, hogy azonnal a szívünkbe zártuk! Fiatalkorunk tudós kollégáimnak még egy oka volt rá, hogy szeressék. Végre egy író, aki hozzá tudott szólni a tudomány dolgaihoz, anélkül, hogy felsziszszentjünk a felháborodástól.

Rendkívülien hatott ránk, de mi egyáltalán nem hatottunk a világra, amelyben éltünk. Az a fajta közép-európai, aki 1933 előtt olvasni és élvezni tudta Huxleyt, emigrációban vagy gázkamrában végezte. A kitűnő fiatal magyar regényíró és kritikus, Szerb Antal barátom, aki az elsők között fedezte fel Huxley egyedülálló helyét a modern irodalomban s hívta fel rá a közönség figyelmét, haláltáborban pusztult el.

Mások szerencsésebbek voltak, s nyomot hagytak a világ ügyein, bár nem olyan formában, ahogy Huxley szerette volna. A briliáns magyar négyesfogat: Szilárd, Wigner, von Neumann és Teller, akik olyan jelentős szerepet játszottak az atom- és hidrogénbomba elkészítésében, mindnyájan lelkes olvasói voltak Huxleynak, s lépést tartottak gondo-

* Gábor Dénes (Dennis Gabor) magyar származású brit fizikus. Londonban él, a nagy hírnévű Imperial College-ban professzor. Számos fontos felfedezés fűződik nevéhez. Ezt az esszéjét a Huxley-émlékkönyv számára írta (Aldous Huxley, 1894—1963, A Memorial Volume, Edited by Julian Huxley, Chatto and Windus, London, 1965).

lataival egészen a „Szép új világ”-ig; a „Célok és eszközök”-ig (Ends and Means) már nem követték. 1931 és 1937 között, egy tragikus korban, amelyben minden csatát a gonosz nyert meg, erőt gyűjtve a végső nagy csapásra, Huxley szelleme mindennemű praktikus meg gondolás fölé szárnyalt. Ennek az időszaknak a Huxleyja valamivel kevesebb volt, mint a korábbi vagy a későbbi Huxley — az a Huxley, aki az emberi életből minden kortársánál többet tudott megérteni. A *Satyagraha*, amit akkoriban ajánlott, tíz évvel később egy érett, kicsit fáradt Angliával szemben diadalhoz segítette Gandhit, de csak katasztrófához vezetett volna egy tébolyult Németországgal vagy Japánnal szemben. Huxley nem volt a legjobb formájában, amikor Dick Shepard hatására abszolút megoldásokat javasolt — olyanokat, amelyeket egy gyerek is megértett, de csak egy angol lett volna képes követni. Ez nem illett Huxley természetéhez, hisz az ő nagyságát hasonlíthatatlanul széles körű szellemi érdeklődése és agyának roppant befogadó-képessége határozta meg, az a képessége, amivel meg tudta alkotni az emberi élet hatalmas, ellenpontozott szimfóniáit, tökéletes irodalmi formába öntve őket.

Engem itt nem Aldous Huxley irodalmi hírneve érdekel, az, hogy a jövő irodalomtörténésze Thomas Love Peacock vagy Swift mellett fogja-e emlegetni a nevét. Ami érdekel, az Huxley hagyatéka, amit az emberi faj sorsát valóban szívéükön viselő utódoknak hagyott hátra, s remélem, hogy ebben a tekintetben Huxleyra Morus Tamással együtt fognak emlékezni.

Miért van az, hogy csak olyan kevés író mer a jövőbe nézni? A jövőbe vetett remény újabb keletű jelenség a történelemben. A görög szellem legcsodálatosabb kivirágzása Hellász politikai hanyatlásának az idejére esett, s mély pesszimizmussal volt eltöltve; a görögök úgy érezték, hogy minden változás csak rosszabbat hozhat. A római történelem egy hasonló szakaszában Marcus Aurelius szerint „egy negyven év körüli ember mindent látott, ami valaha volt vagy lesz a földön”. A jövőben való remény csak a haladásba vetett hittel egyidőben kezdődött, a Reneszánsz idején, s éppen Aldous Huxley születése előtt, a tizenkilencedik század vége felé jutott tetőpontjára. Még ekkor is akadtak elégedetlenek és pesszimizták, olyanok, mint Samuel Butler. De nem sokkal a századforduló után törés keletkezett két tábor között, amit most divatos a Két Kultúra ellentétének nevezni; azok közt, akik hittek a tudományban, s gyakran alig volt fogalmuk az emberi természetről, s azok közt, akik ösztönösen, s anélkül, hogy jól ismernék, vagy akár hallottak volna róla, pokolba küldték a tudományt és eredményeit. Elég H. G. Wellsre gondolni, és utópiáit szembesíteni E. M. Forster lidércnyomásos „Megáll a gép” című írásával — mindkettő a század elején íródott. A kultúrák e háborújában Aldous Huxleyra különleges szerep várt. Az írásművészet mestere volt, aki mélyen értette a tudományt, s igazán szerette az emberiséget.

Minden társadalomfilozófia anyaga az ember, férfiak és nők. Huxley legalább száz emlékezetes alakot teremtett, s ezek roppant széles skálán helyezkednek el. Csupán analfabéta barmok nem akadnak közöttük, de az IQ, az intelligenciamutató a „Pihenőkúra” (The Rest Cure) tyúkeszű Moirájával, a kitűnő ifjú tudós fölöttébb gyarló természetű ifjú feleségével kezdődik; igaz, a maga módján a tudós is tökéletlen.

(Ez volt az első Huxley kegyetlen tudósportréi között.) A skála másik végére Huxley — sajnos! — D. H. Lawrence és Dick Sheppard megfelelőit helyezte. Huxley ugyanis túlságosan is entellektüel volt ahhoz, hogy különösebben szeresse önmagát. Alakja a regényeiben gyakran előforduló *raisonneur*-ben ismerhető fel, aki a korai regényekben mindig érzelmileg gátlásos, nem teljes értékű személy.

Huxley tökéletesen tisztában volt annak a szakadéknak a létével, amely annyi embert elválaszt egymástól („a szakadék, amely két karosszék között, a kandalló előtt nyílik meg”), és szüntelenül kereste okait. Lehetséges, hogy túlzott jelentőséget tulajdonított az emberek fizikumának; alighanem azért, mert ő maga annyira ektomorf, törekény-ideges ember volt. De nem túlozhatta el az introvertált és az extrovertált, a cerebrotonikus, a szomatotonikus és a viszcerotonikus közötti érzelmi távolságot. Huxley mesteri módon tudta felmérni az érzelmi távolságot, amely annyi emberi boldogtalanság okozója, de nem volt képes rá, hogy ezt át is hidalja. A távolság, ami őt magát alakjaitól elválasztotta, azonnal szembeötlik, legalábbis korai regényeiben, ezért vetette szemére D. H. Lawrence „mulatságos szenvtelenségét”. Az emberi típusok mély összeférhetlensége egyike azoknak a problémáknak, amelyeket Huxley a jövőre hagyott. Ez a probléma mindig is létezett, de az anyagi kultúra fejlődésével egyre élesebb módon jelentkezik; a jólét türelmetlenné teszi az embereket a boldogtalansággal szemben, jóllehet azt természetesnek vették a nyomorúsággal és zsarnoki szülőkkel terhelt régebbi korokban.

Huxley úgy látta, hogy a társadalomfilozófia alapkérdése az egyéni szabadság maximumának a szilárd alapokon nyugvó társadalommal való összeegyeztetése. A „Szép új világ” keserűen satirikus „ellen-Utópiá”-jában a megoldást a család teljes eltörlése jelentette, a hipnopedikus jelszó, hogy „mindenki mindenkié”. A „Sziget”-ben, jóval későbbi, konstruktív Utópiájában aztán visszatért a boldog családhoz — azzal az engedménnyel, hogy azok a gyerekek, akiket idegesítenek saját szülei, a nevelőszülők egész sorát próbálhassák ki. Más szóval mindvégig megőrizte gyanakvását a család érzelmi kötelékei által hagyott sebhelyekkel szemben, amelyeket egyesek olyan büszkeséggel viselnek, mint a német exdiák a diákegyletben szerzett kardvágások nyomait.

A „Szép új világ”-ban a gyerek, aki megszabadult a szülők birtoklási vágyától, az egész társadalom birtoklási vágyának esett áldozatul. A kegyetlenség után Aldous Huxley ezt gyűlölte a legjobban. „Tudomány, Szabadság és Béke” című esszéjében (1947) gondosan érvelt elemzésben mutatott rá a veszélyre, ami a tudomány fejlődéséből és a modern állam ezzel egyidejűleg növekvő központosított hatalmából az egyén szabadságára nézve származik. Fő orvosságként a termelés decentralizálását ajánlotta: a „jeffersoni demokráciát”. Huxley tétele szerint a technológusok mindeddig túl sok gondot fordítottak a nagy egységekben való termelésre, s meglehet, a jövő kutatásaiból majd az derül ki, hogy amit így nyerünk termelésben, azt elvesztjük az elosztásban. Erre én csak azt mondanám, hogy igazán pompás lenne, ha azon az alapon lehetne elítélni a centralizált termelést, hogy inefficiens, s hogy erre van is valami esély, mert a jelenleg létező roppant konglomerációk egyre nőnek, s New York körül, valamint az Egyesült Államok nyugati partján megoldhatatlan forgalmi problémákkal fenyegetnek. Viszont

azt is hozzátenném, hogy most a hatékonyság egy olyan fokához közelünk, amelyen túl már a munkanélküliség problémája vezérli az egész rendszert *ad absurdum*. Ha, mint ahogy Huxley hitte, s én is hiszem, a decentralizáció boldogabbá fogja tenni az embert, akkor nemcsak ott kell mindinkább alkalmaznunk, ahol hatékony, hanem talán még inkább ott, ahol inefficiens!

Huxley kigúnyolta a hatékonyság bálványát; William James-szel egyetértésben neveltségessé tette a Munka Evangéliumát és a Siker Ringyó-Istennőjét, s megvolt hozzá a bátorsága, hogy leírja: „az a gyalázatos Benjámín Franklin”. Ugyanakkor azt is világosan látta, hogy a fejlődésben elmaradott Keletnek nagyon is szüksége van a nyugati hatékonyságra. Amikor a negyvenes évek végén felhangzott Sir John Boyd-Orr kissé túlzott drámaiságú riadója, amely a Kelet éhínségét közvetlen veszélyként tüntette fel, Huxley egy időre a „hydroponia”, a talajmentes mezőgazdaság apostola lett; ez a reakció jól jellemzi érzékeny lelkiismeretét, amely mindig készségesen reagált az emberi szenvedésre, de jellemző természetének arra az optimista vonására is, amely minduntalan reménykedve csapott le a tudomány legfrissebb újdonságaira, még ha lelkesedése néha kissé korainak is bizonyult. Alig fél évvel halála előtt ő is hozzájárult nevével az Egyesült Nemzetek éhségellenes felhívásához (Man's Right to Freedom for Hunger), de tisztán látta, hogy hosszú távon sem a Kelet, sem a Nyugat nem élhet jótékonyságból — abból, hogy ad, vagy hogy elfogadja az alamizsnát. A Keletnek még szüksége lehet egy ideig a jótékonyságra — de nem a Magyarországi Szent Erzsébet jótékonyságára, aki megcsókolta a leprásokat (vissza-visszatérő motívum Huxley korai esszéiben), hanem inkább az Albert Schweitzerére, aki injekciókkal kezeli őket; jóllehet a Nyugat nem mentheti meg már sokáig a lélkét azzal, hogy megmenti a mások testét. Huxley elég bátor volt ahhoz, hogy elutasítsa az eszkápiizmusnak még ezt a nemes válfaját is, és szembenézzen a nyugati ember problémáival, amelyek lényegesen meghaladják az egyszerű túlélés problémáit, és amelyek annál súlyosabbak, mivel még sohasem oldották meg őket, és még azt sem tudjuk, meg lehet-e oldani őket egyáltalán.

Nem sokkal azután, hogy érzelmileg már eltávolodott a „Szép új világ”-tól, Huxley egyszerű válaszokat talált. Boldogság csupán az állati szinten lehetséges, és lehetséges egy emberfeletti, időtlen szinten is, de nem a konkrét idő és emberi vágyak vonatkozásaiban. Az időnek meg kell állnia. Lehet, hogy ez a legmélyebb igazság, amit Huxley vagy bárki más valaha is kimondott, de túl súlyos igazság ahhoz, hogy át lehessen váltani a társadalompolitika aprópénzére. Túl nagy lépés az a nyugati embernek, hogy a Siker Ringyó-Istennője hódolójából egyszeribe átváltozzon egy olyan lényé, aki arra koncentrál, hogy megélje „a végső Valóság” mindent egyesítő tudatát, tudatosítva, hogy Atman és Brahman egy és ugyanaz”.

Huxley jól látta, hogy milyen sokat kíván, s hogy az ilyen gyökeres változás egyetlen útja a radikális oktatásügyi reformokon keresztül vezet. Egész életén át újabb és újabb javaslatokat vetett fel; ezek néha eredetiek voltak, máskor meg másokat visszhangoztak. De Huxley olyan eredendően becsületes volt, hogy soha eszébe sem jutott volna, hogy az igazmondást feláldozza az eredetiség kedvéért. A „Szép új világ”-ban lépten-nyomon egy undorító nevelési módszer trükkjeivel találkozunk,

amelyek kizárólag egy emberfajtát képesek teremteni: a társas extrovertáltat. (Huxley ebben a vonatkozásban olyan érzékeny volt, hogy még Freudot is megvádolta, nem egészen igazságosan, hogy mindenkiből extrovertáltat akar csinálni.) Későbbi írásaiban is találunk bizonyos intő példákat (ilyen például lendületes támadása a kálvinista nevelés ellen a „Sziget”-ben), de többnyire jó, pozitív tanácsokat adott. Van egy bekezdés a „Célok és Eszközök”-ben, amelyből kitűnik, hogy Atman és Brahman egységén kívül volt más egység is, amit nagyra értékelt; itt a megértés hálójáról ír, amely „a kiművelt entellektüel fejében az atomot összefogja a spirális alakú ködfolttal, és mind a kettőt az asznapi reggelivel, Bach zenéjével és a neolitikus Kína cserépedényeivel. „Műveiben talán ez az egyetlen olyan bekezdés, ahol önlebecsülés nélkül ír magáról, hiszen ilyen magas követelmények mellett alighanem Aldous Huxley volt az egyetlen „kiművelt entellektüel”.

Huxley mélyen meg volt győződve arról, hogy az ember lehetőségei sokkal nagyobbak, mintsem hinnénk. Kedvenc idézetei közé tartozott William Blake mondása: „Ha az érzékelés ajtóit megtisztulnának, minden úgy tünne fel az ember előtt, amilyen valójában: végtelennek.” Egész életében eszközöket keresett, hogy megtisztítsa „az érzékelés ajtóit”. Ez vezette először a misztikusok tanulmányozásához, majd később a hallucinációs szerekkel való kísérletezéshez. Mélységesen meg volt győződve arról, hogy lehetséges az értelem-tökéletesítő kábítószer-előállítás, s örömmel mondhatom, hogy ezzel a véleménnyel nem egy jeles biokémikus is egyetért. A nevelés más új módjai is lehetségesek — élete vége felé Huxleyt különösen érdekelték a nem verbális nevelés távlatai —, de nincs az a felfedezés, amire nagyobb szükség lenne civilizációnk jelenlegi és elkövetkező válságában, mint az értelem-tökéletesítő szerekre.

Aldous Huxley életének nagyobb részében a pesszimizmus és az optimizmus között hányódott; egyfelől megvolt a képessége, hogy élvezze az élet sokféle szépségét és csodáját, másfelől visszaborzadt szörnyűségeitől. Fegyelmezett hitének köszönhette, hogy kedves és szeretetreméltó tudott maradni élete legvégéig, s hogy betegágyából még egy remek és megható esszét tudott diktálni („Shakespeare és a vallás”), amelyet a halála előtti napon fejezett be. Utolsó regényét, a „Sziget”-et akkor írta, amikor már tudta, hogy halálra van ítélve. Ebben a regényben szándékosan szakított a szatirikus modorral, amelynek éles és maró gúnyját közönsége annyira kedvelte, szakított vele, egy pozitív és konstruktív hitvallás kedvéért, bár tudta, hogy sokan unalmasnak és szinte hihetetlenül didaktikus írásnak fogják találni. Nem lepte volna meg, ha tudja, hogy egy kitűnő író, Huxley szatirájának nagy tisztelője a „Sziget” „jajde-jámbor és unalmas jóembereiről” fog írni. Nem hozott ezzel nagy áldozatot — ő, aki elsősorban modern szent volt és csak másodsorban az irodalom nagy művésze. A „Sziget” volt az utolsó nagy ajándék, amellyel engem gazdagított.

Angolból fordította: Gömöri György

FÜST MILÁN VII.

BORI IMRE

XX.

A Füst-opus két utolsó darabja (az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve* egyfelől, másfelől pedig *A Parnasszus felé*) az írói „bölcesség könyvét” képezi, és Füst alakoskodó kedvének is szélsőséges esetét jelenti elsősorban az *Ez mind én voltam egykor* és testvérdarabja, a Hábi-Szádiról szóló könyve, melyekben Füst elpusztult naplójának lényege születik újjá, minthogy a teljes rekonstrukció, nyilvánvalóan, lehetetlen volt már. Ne mérlegeljük éppen ezért a magyar irodalmat e pusztulással ért veszteség nagyságát, hiszen páratlan teljesítménye lett volna, ha egykor megjelenik, s nemcsak kordokumentum-értéke miatt. „Oly ember áll önök előtt, aki különös hajlama vagy rendeltetése folytán kora ifjúságától minden olyat feljegyzett, amit feljegyzésre érdemesnek talált, vagyis tehát alig képzelhető el oly fontos érzése, gondolata, hangulata vagy tapasztalata, amelynek nyoma ne volna jegyzeteiben. Ezzel a különös teherrel bocsátott engem útnak a Teremtő...” — írta naplójegyzeteivel kapcsolatban még 1934-ben (*Val-lomás naplójegyzeteimről*), s már ekkor a megértésre és megőrzésre való törekvésének olyan elementáris vonására figyelmeztet, amelyet Füstnek szépirodalmi alkotásai szemlélete kapcsán sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hiszen a művekben megfigyelhető magatartás-forma, legtöbbször éppen a naplóíróit revelálja valamilyen módon. S erre mutat *A feleségem történetében* a „megtalált idő”-t idéző epizód is, amely a napló- és memoárírói mentalitást rajzolja. Szubjektív síkon viszont helytállóan tetszik vallomása: „Ez lett tehát végső célom, hogy oly emlékjeleket tegyek, amelyekből mindenkor felismerhessem, felidézhessem egykori magamat. Vagyis, még a legkialakultabb, a kifejezés előrehaladott stádiumában levő vagy akár lelki formulává lett mondanivalóim is visszamutassanak majd keletkezésük történetére. Hogy hasonlattal éljek: akár a kristály, amely tapadása helyének vagy amorf múltjának nyomait hordja magán...” (uo.). A sors iróniája volt viszont, hogy naplói a háború utolsó heteiben elpusztultak, s nem maradt más belőlük, mint esszenciája mindannak, amit Füst egy életen át tapasztalataiból és elmélkedéseiből gyűjtött, s így a formaadás új kényszerének is engedelmeskedve egy más síkra átjátszva alkothatta újjá naplóit — immár egy keleti mesefüzér, füsti „ezeregyéjszaka” gyöngysoraként. *A feleségem története* apró anekdotái, kis mese-betét-

jei, intim példázatai szakadnak itt ki, önállósulnak és állnak össze új kompozícióvá, és fonódnak Hábi-Szádi alakja köré, akiben nyilván Füst alteregóját is kereshetjük.

Az alakoskodó és objektívizációs szándék teljessége, de szecesszióban fogant „keletiessége” is adott Füst „Ezeregyéjszakájában”, mely azonban nem annyira a „mese”, mint a „bölcesség” irányát revelálja, még ha nyilván nem elégti ki a „filozófiai Ezeregyéjszakának” azt a fogalmát, amelyet az író akart művének ajándékozni, megmentendő „gondolatait attól a kopárságtól, amelytől annyira iszonyodik”. Tehát a füsti művészi „elementum” minden összetevőjével, alkati elemével jelen van ezekben a könyvekben, s egyszerre magasan a példázódó bölcesség tetején, s jóval esztétikai eredményei szintje alatt, hiszen az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve*, Füst „édes új stílusának” már túltengő édeskésé válását, kompozíciója, amely *A feleségem történetében* még egységes és harmonikus volt, az utána következő kisregények lassú bomlási folyamata után, az anekdoták mozaikjává válást mutatja — mintegy jelzi, hogy Füst mennyire túl van már az érettség boldog és kiegyensúlyozott korszakán. Ezekben a bölcesség-könyvekben prózájának legtöbb erénye a maga ellentétébe készül átcsapni, s minden, mi „méznél édesb” volt egykor, az olvasóban a keserűnek a benyomását váltja ki, még ha rokonszenvesnek és vonzónak tűnik is az író, ki nem leplezve magát, mindig a pillanatnyi formáját tudja adni. S megtalálja alibijét is, az *Ez mind én voltam egykor* elején, a véletlenről elmélkedve, s állítva, hogy „az egész lélek pedig nem jól tűri a szándékot, az egész lélek a lazaságot szereti, hogy úgy repüljön bele az öröm, a tudás, vagy a megértés, mint a galamb...” Nos, a Hábi-Szádi történeteket éppen ez a lélek szerette lazaság jellemzi, amely a példázatban leli örömét, és Füst pedagógiai Erosának diadalaként, a tapasztalatok átadásának öreges gesztusait szüli meg. A téren és időn kívüliségnek állapotában, s az öregség koordinátái között, abban a szánakozóan cinkos magatartásban, amellyel az „ez mind én voltam egykor” látványából igazságait igyekszik kiszűrni, Füst „korlátainak” sajátos, egyben azonban a magyar prózai hagyománnyal oly rokon vonású köre is kialakul, mintha csak azt példázná, hogy *A feleségem története* után számára valójában már nem volt előre út, s mi élet- és művészpályája során „póz” volt, valósággá és természetté vált, s így annak az objektívizáltságnak, mely Füst prózája distanciáját is eredményezte, hatékonysága is megszűnt: az író alig-alig leplezi már magát. Gondoljunk csak azokra a jellegbeli különbségekre, amelyek az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve* között vannak: az első egészen apró anekdota- és példázat-epizódjai ellenében a másodikban jóval nagyobb anekdota-szeletekkel dolgozik, előadásának jellegét pedig a regényesebb forma felé fejleszti.

Ezekben a művekben, s nem véletlenül, Füst bölcessége nemcsak kiteljesedett, hanem el is aprózódott. A nagy művek tételeességét hiába keressük tehát. Számptalan apró anekdota-prizma csillogtatja a rész-igazságokat, s így nehezebben választhatók ki azok a gondolatok is, amelyeket Füst központi gondolat kategóriáinak minősítettünk, s amelyeknek szervező erejét méltathattuk. Nem lesz azonban érdektelen, ha megkíséreljük jelezni azt is, hogy mivé váltak Füst oly jellegzetes és egzisztenciális jelentőségű felismerései. A két könyv bölcesség-láncának

egy-egy szemeként vannak meg, intenzitásuk nélkül természetesen. Először a „pillanatnyi gyönyör hasznosságáról” szóló elmélkedésben bukkanunk a Füst-műveket egykor ihlető gondolatmorzsákra, az öröm problémájával kapcsolatban: „Az öröm tehát nem annyira előkészület és várakozás, mint inkább szórakozottság és váratlan véletlenség dolga, amelyben számos feltétel egyesül, olyanok, amelyeket nem tudunk felmérni sehog, ezért nevezzük az egészet együttvéve véletlennek...” Vagy: „Matematikailag kifejezve: csak a kín pozitív szám, csak azt érzed igazán valóságodnak, az öröm meg negatív szám. De mi az a negatív szám? A fene tudja. Megfogni a negatív körét nem tudom, eddig nem terjed a tudományom. De az örömet sem. Ez a ritka vendég nem marad nálam, hiába marasztalom. De a kín igen...” Az „én-érzés és a lélek” gondolatkörét érintve pedig ilyen sorait olvashatjuk: „Mi csak egyet tudunk, amint Aksid is, Taher is megjegyezte: hogy az embernek van lelke, csak hogy az itt rosszul érzi magát, mert nem olyan helyre tették, ahol jól érezhetné magát, mert a gyilkosságok és kegyetlenségek világába tették s többek közt ez két főoka a nagy idegenségnek...” „Tibeti lélektanában” pedig többek között azt is állítja, hogy „az emberi lélek nem egységes, hanem gyülekezet”: „Ez pedig azt jelenti, hogy az emberben különböző független hatalmak garázdálkodnak, így az ösztönök, érzelmek, indulatok és az értelem —, mondjunk csak ennyit. S ezek esetleg különböző és egymással homlokegyenest ellenkező dolgokat követelnek az embertől...” Ilyen apró mozzanatok lépcsőin jutunk el az „egész életről” vallott nézetéig, amelyre már valóban Füst életművének gondolatisága is visszhangzik: „Az egész életről pedig ezt is mondta: — belelőktek egy talányba, amelyet nem tudsz megoldani, amelyre feleletet sohase kapsz.” Összefoglalóként pedig esszenciális állapotát találjuk meg Füst gondolatvilágának egyik fragmentumában:

„Lokmán pedig egyszer így szőlt hozzám:

— Tudjuk, hogy a rossz szükségszerű, tehát boldogtalanság nélkül sincs boldogság. A mi egész valóunk tehát, úgy látszik, a szomjúságon, a vágyon, de még úgy is mondhatnók: a tragikumon alapszik. Ez annyira így van, hogy az a pozitívum, amelyet öröme-
nek, vagy pláne amit boldogságnak nevezünk, csakis akkor teljes bennünk, ha egész lényünk együtt rezdül vele, mint hangoktól a hegedű szekrénye, tehát, ha ama bizonyos alapvető princípium, amelyet tragikumnak nevezünk, ha az is vele szólal meg. — Különben amit édesnek mondunk, émelegést okoz, s ami boldogságunkat szolgálná, annak mélye nincs, éppen azért, mert nem felel meg eredendő adottságainknak. Ezért van oly nagy értéke a fájdalomnak...”

XXI.

Füst Milán időrendben utolsóként megjelent műve *A Parnasszus felé* című regénye (1961). Valójában második nagyobb lélegzetű alkotása ez, hiszen *A feleségem történetén* kívül hosszabb lélegzetű, nagyobb kompozíciójú művet nem írt. Nyilván az utolsó Füst-mű is ez a regény, s ez a tény döntő módon szabta meg a regény jellegét és célzatosságát.

Ebben is összefoglaló tendenciákat kereshetünk, mint ahogy *A feleségem történetében* is, hiszen már címében is ilyen jellegére figyelmeztet. Nem kevesebbet kell tehát ebben a regényében keresnünk, mint Füst látomását nemcsak a művész-sorsról általában, hanem a személyesség egy egészen jellegzetes megnyilatkozásaként a maga pályájának a rajzát is, annak a pályának a képét, amely nem apró tényeiben azonos Füst élet-ívével, hanem szellemében, általános érvényű görbéjében, a leszűrhető tanulságok síkján — mindenekfelett pedig abban a konklúzióban, hogy micsoda szenvedéseknek van kitéve az ember, ha művészpályára lép, a boldogtalanságnak micsoda boldog termékenységet kényszerül vállalni, ha alkotó ember akar lenni, s mennyire kell elmerülnie az életben, hogy gyöngyeit napvilágra hozhassa. Lényegében egy olyan felfogásban, amelyet az *Ez mind én voltam egykorban* így ismertetett:

„... Ami pedig azt illeti, hogy az életük tükre mégiscsak itt marad a világon saját életrajzaikban, vagy amit mások írnak róluk, — ez is merő káprázat csupán...

... — Mert az életrajz sem ők maguk. Ezenfelül, ha valaki maga írja életrajzát: egyrészt az írás természete miatt, amely formálást követel és nem is enged meg teljes őszinteséget, de az író hiúsága és szemérme miatt is és végül: mert az ember még saját életére sem emlékszik elég jól, — mindezeknél fogva még ennek a fele sem úgy igaz, ahogy írva van. Hát még, ha mások írják! Ki ismerhet meg jól egy másik embert? vagy az életét?...”

Füst ugyanis mindig szubjektív művész volt (objektivistá írói tendenciái nem mondanak ennek ellent!), aki szívesen és hosszan szeretett beszélni magáról, anélkül azonban, hogy konkrét is lett volna — miként azt a műveihez írt kommentárok és előszavak is bizonyítják. *A Parnasszus felé* című regényében is (de nem függetlenül a Hábi-Szádi-könyvek jellegétől) a vallomást kell keresnünk, s míg Jánosnak, főhősének, az életútját követjük, valójában arra az eszményi művész-sorsra kell gondolnunk, amelynek maga Füst volt a modellje, legalább is a vágyak és szándékok jellegét illetően, a nemesnek és a profánnak abban a küzdelmében, amelyet főhősével együtt folytatott.

A művészet nemessége az eszménye. Nem véletlen, hogy főhőse olyan hangszerhez ért, mint amilyen az orgona, ez a teljes regiszterű, polifóniát követelő zeneszerszám, amelyen a barokk kor muzsikált a legszívesebben, és egy Jochann Sebastian Bach nevét asszociálja az ember — egészen jogosan, minthogy első mestere is egy Bachhoz akarja küldeni továbbtanulásra Halléba — a Sebastian második muzsikuss fiához, aki, a lexikon szerint, „atyjának polifonikus stílusával szemben az új »melodikus« irányzat képviselője”. Jellemző és fölöttébb árulkodó mozzanata ez Füst regényének, s jelzi azokat az eltéréseket, amelyek a maga fúga-kisregényei s *A feleségem története*, valamint *A Parnasszus felé* között vannak, hiszen az utóbbi már valóban „melodikus” amazok keményebb és puritánabb vonalvezetésével szemben. De Füst „barokkos” vonásai is itt kapják meg mértéküket, itt válik egyértelművé, hogy ez a művészeti és emberi korszak állt Füst szívéhez a legközelebb (művének barokkos jellege is ebből következik!). Utaljunk ezen a helyen — a modern művészetnek és a barokknak kapcsolatain túl — Füst

variációs ösztönének a barokkal érintkező pontjaira, az egy témának szecessziós ornamentikájú kidolgozásaira, nemkülönben pedig az *emelkedett* művészetnek arra a revelációjára, amely Füstre is jellemző. Nem pontosan a középut művészete ez, hiszen Füst is közelebb tudta magát az éghez, mint a földhöz, de a földtől sem távolodott el nagyon, úgy-hogy a földiség minden zege-zuga belátható és érzékelhető maradt, következőképpen Füst is, akárcsak a barokk művészek, éggel-pokollal egyaránt kacérkodhatott.

Ezer oka lehetett tehát Füst Milánnak, hogy Mária Terézia korában játszatta regényét, különösen, ha még azt is érzékeljük, hogy a fentebb jelzettekén kívül, éppen ez a korszak az, amely időben (a Füstéhez viszonyítva) ugyanazt a sajátos „távolságot” jelenti, amely művei egy részének fölöttébb jellemző és alkotó vonásai közé tartozik: időben messze van, tehát közvetlen konkrétságában semmi kapcsolata nincs vele, az író szabadon alakíthat, és a korszak kulisszáit is kedvére festheti, egyben azonban modern korunk hajnala is: a polgárosodásé. Koloritja és egzotikuma már megvan ugyan, de mégsem a középkor harsány színeiben tobzódó a világ, ám ugyanakkor még hétköznapiaknak festhetők azok a csodálatos szokások és mesterségek, amelyeket Füst annyira szeretett, a különködés egyfajta formájaként. Az áttételeket, az elidegenítő lehetőségeket, az alakoskodást annyira szerető író szabadon és megkötöttségek nélkül dolgozhat tehát, s beolvaszthatja regénybe a maga életének olyan tapasztalatait és eseményeit is, amelyek, bár mindvégig megszábták képzeletének irányát, objektív magatartása miatt a közvetlen vallomás és közlés alakját nem ölhették. A Háb-Szádi-könyvek után viszont ez már Füstnek reális igénye is lett, mint-hogy valójában objektív törekvései elsődleges körét is elhagyta, érzelmileg pedig az élethez egy elérzékenyült viszonyulást alakított ki, immár nem az öregség témáját dolgozva fel, hanem a maga emberi gyengeségeinek is engedelmessé, könnyes szemmel kezdte nézni a világot és a világban magát. Nem véletlen tehát, hogy *A Parnasszus felében* a szülőkhöz való viszony, a szülők viszonya jelentős helyet kapott, s arra kell következtetnünk, hogy a Füst-művek lappangó és elfojtott „freudizmusa” is jelentős tényezője lehet Füst világának, mint-hogy ez itt apa- és anya-komplexusként élesen vetődik fel.

Egy másik figyelemre méltó tény az, hogy *A Parnasszus felé* művész-regény: egy tehetséges gyermek, majd fiatalember neveltetésének a történetét mondja el — egyfelől tovább bogozva a Babits *Timár Virgil fia* problematikáját, másfelől kötődve Mann *Doktor Faustus*ához, elannyira, hogy a két regény menete is egy darabig párhuzamosságokat mutat, utána pedig a Füst-regény anti-Faustus történeté válik, hiszen Füst Jánosát kísérte ugyan a világ, de a hős nem köt szövetséget az ördöggel. Hőse tulajdonképpen az első sikerek után már visszavonul — elriad és elborzad a művésztől és a művészsorstól, és magányban, a világtól elfordulva éli le életét. S már a kezdeteknél is a magánosság-nak a problémájával küszködik, a művész oly sajátos társadalmi és érzelmi helyének kérdése az, mi foglalkoztatja:

„... Mily érthetetlen ez az egész élet! Nem volt már gyerek, s művészetének híre lassan ugyan, de valamelyest mégiscsak elterjedt már nemcsak a zenészek, de a zenekedvelők között is, s mind-

ezek ellenére nem volt egyetlen ember e városban, akire azt mondhatta volna, hogy: — ez a barátom — vagy: — én szeretem ezt az embert, és úgy érzem, hogy ő is kedvel engem . . . Annyi tény, hogy már-már a nevesebb művészcskék közé tartozott, és még mindig oly szegényesen élt, oly magára maradtan, elhagyottan, mint valami szegény vándordiak, árván, fénytelenül . . .”

Természetes lesz tehát, hogy immár az öreg János, egy hozzá látogató angol hölgynek, mert az őt a „gradus ad Parnassum, vagyis a céltudatos művészetet legsikeresebb mintaképének” tartja, s aki példa arra, hogy hogyan kell élnie annak, aki el akar érni valamit, így felel:

„... — Gradus ad Parnassum? Lehet, Madame. Az még lehet. Csak milyen volt az életem? nehogy azt is megkérdezze tőlem.

— Hát olyan rossz volt? — kérdezte az idegen hölgy.

— Volt benne olyan gyönyörű is, hogy voltaképp akkor kellett volna meghalnom. És mégis, e szépség ellenére sem kívánám újból megélni . . .”

Megpróbáltatásokat, szívfájdalmakat, összeütközéseket, lemondást és elmagánosodást revelál, áldozathozatalt jelez a művészsors Füst Milán szemléletében. Ezt kísérelte meg először, egészen bátortalanul és téve-
tegen még A kapitány felesége című nagynovellájában megmutatni, s ezt teljesíti ki *A Parnasszus felé* főhősének, Jánosnak az életrajzában — az élet vagy művészet oly egyértelmű dilemmái között szemlélődve. Egyik oldalon a Füst Milánra annyira jellemző eszmény, amelyet itt „a művészet ártatlanságának, megbonthatatlan, naiv erejének” nevez (édes, új stílje rafinált eredményére is gondolva), másfelől pedig a magánélet, amelynek „túl sokba kerül” ez a művészi produkció, annak ellenére, hogy a hős „elragadó tehetség” volt. Így válik *A Parnasszus felé* Jánosa anti-Faustusszá, azzá, aki a művészet kedvéért nem akarja vállalni az áldozatot, s az életnek azt a poklát, amelynek örvényeibe belelátott. A hős élete ugyanis harmóniával kezdődött, és boldog korszaka egészen az érvekek első lázadásának pillanatáig tartott. Bukása valójában a testnek tett első engedményével kezdődött, hiszen ekkor veszíti el azt az Édent, amelyben tudatlanságában, spontán naivsága révén élhetett, s vált „tisztátalanná” anyja szemében. „A határtalan szeretet és a halálos sérelem gyötrelme váltakozva futott végig egész bensejében, oly erővel, mint a szélvihar” — jellemezte Füst ezt a válságos pillanatot, amelyben a hős tulajdonképpen mindent elveszített, mielőtt még birtokolni tudta volna, mi a világban rá várt. A boldogtalanság motívumai csendülnek fel tehát ismét, hiszen meggyötri mind a művészsors, mind érzelmi világa — még abban a „kis világban”, amelynek első háromszögelési pontjait anyja, azután mestere, a páter, és végül szerelmese, Marinka, jelentette.

Életének második köre már a nagyvilág, még ha szülőfaluja közvetlen közelében is, amely a művészsors egészen tragikus és fájdalmas aspektusaival ismerteti meg: Madamele a kóbor, zaklatott művészetet éli. Innen is menekül, annál is inkább, mert éppen attól hallja a kérdést: „Miért érzi magát oly rosszul ezen a világon” az ember?:

„... S annak, hogy elmegyek, több oka van... Legfőbb oka pedig az, hogy bár keveset láttam önt eddig, mégis tartok, hogy semmi másra nem tudok már gondolni, csakis önre. S bár nevelőatyám, János páter, mikor e dologban tanácsát kértem, a legnagyobbán az magyarázta nekem, hogy az élet viszontagságai-val és kísértéseivel meg kell ismerkednie és küzdenie a művésznak is. Nem szabad tehát megfutamodnia előlük... Muszáj azonban megvallanom önnek, hogy én ez esetben rendkívül gyáva lettem, és úgy érzem, hogy igenis, már most meg kell futamodnom, mielőtt elkésnék velem...”

Bécsben már azt tapasztalja János, hogy a zenéléshez „fájdalom is kell”, sőt azt is, hogy „az embert eltapossák”, s már meg tudja fogalmazni, hogy mi is az, ami a rá váró életsorstól elidegeníti:

„... Ezenkívül pedig az a helyzet, hogy én előbb agyondolgozom magam, aztán pedig félnék és elismerésért esengő szolgája vagyok azoknak, akik oly kegyesek, és meghallgatnak engem. Előbb tehát holtra fáradok, azután elismerésért könyörgök — ez az a pályafutás, amelyet még meg se kezdtem ugyan, de máris megszégyenítőnek érzek. Egyszóval, nagy csendben szeretnék majd élni...”

Ami viszont sajátossá avatja ezt a regényt Füst életművében, a művészi öncélnak ebben a formában annyira új volta. Főhőse ugyanis „sokat akar zenélni, de csakis magának”, minthogy nem osztozik kortársainak azzal a felfogásával, hogy a művészet a világot boldogítja. Füst hőse a maga számára keresi a boldogság képletét, s ilyen módon, mintegy a maga gyönyörűségére írta meg Füst is *A Parnasszus felé* című regényét. Hőse életsorsának fonalán az életképek bája és édessége az adott mindenekelőtt. Már-már dekadensen édes és „szíves” az előadásmodora is: örömmel írott művet revelál minden mondata. A jó érzés és a bölcs öröm regénye ez, ajándék, amit Füst saját magának adott — ráadásként mindarra, amit életében írt és alkotott. Tökéletes mű, mondhatnánk, ha nem tartanánk, hogy a definitív alkotás fogalma jobban illik rá, hiszen elsősorban az író mutatja meg maradéktalanul, a naiv báj és az édesség öncéljának igézetében, méltóképpen zárva le műveinek a sorát, amely a *Nevetőkkel* indult meg a tízes évek második felében, példázva, hogy a füsti „egy hang” is milyen bámulatos gazdagsággal szólhat a világról és az ember egzisztenciális kérdéséről.

(Vége)

A MODERN LÍRA ÚTJAIN

— Tandori Dezső költészete —*

P O R P É T E R

A SZENZUALIZÁLT LÉT-ÉLMÉNY

Sylvester János óta büszke rá s joggal büszke a magyar költészet, anyanyelve mennyire alkalmas költői szóképek alkotására. Fogalmukat azonban mintha még máig is ama régi virágénekekből vonná el a köztudat: egy talán több elemű, de mégis körülhatárolható érzet, egy néha összetett, de alapjában megnevezhető érzelem vagy gondolat kifejezését, vagy esetleg a kettő új értéket teremtő, váratlan összekapcsolását szokta rajta érteni —, s csak annyit enged meg, hogy az alkotó primer felismerését többnyire maguk a képek, s nem áttételes, „lefordított” jelentésük hordozza. Pedig a tér, az idő és a személyiség megszokott dimenzióit és koordinátáit átlépve sem kényszerül az irodalom mindig csak a sugalló sejtetésekre, vagy éppen a nyers megnevezésekre ráhagyatkozni; van képvilág, mely az „úri szemle” tájait jeleníti meg.

„Nous brûlons du désir d'approfondir tout, et d'édifier une tour qui s'élève jusqu'à l'infini. Mais notre édifice craque et la terre s'ouvre jusqu'aux abîmes” — olvassuk Pascal Gondolataiban.

Képei persze már első síkon sem reálisak, sejtetőek, eleve metaforikusak, tehát eleve metafizikusak; de ki tagadna meg tőlük minden realitást, ki értelmezné, s ki érezné csak elvontnak a megnyíló szakadékok és az összeroppanó torony látomását — hallucinációját?

Elemeik, jól szembetűnően, a legismertebb és legrégebbi hagyományból, a Bibliából származnak: annak talán már hajdani fogantatásukkor kettős, valóságos és elvont irányulású képeiből építi ki Pascal az „úri szemle” vízióját.

De van ilyen hagyománya, még ha nem is folytonos, a magyar költészetnek is: őse valószínűleg Arany *Dante* ódája, s aztán *Az éltévedt lovas*, az *Eszmélet*, az *Agónia christiana* juthatnak leghamarabb eszünkbe. Azok az alkotások, melyekben mélyüket tekintve a szenzualizált lét-élmény fejeződik ki; s olyannyira szenzualizáltan, hogy egész valóukat áthatja (— Goethe Schaudern-ről, borzongásról beszél —), de bárminő lehatárolásnak vagy megnevezésnek már pusztán lehetőségét eleve kizárja.

Kritikusai azt írják, Tandori „ontológikus” lírája Rilkéhez és Pilinszkyhez kapcsolódik közvetlenül; emellett persze felhasználja, bár csak

* Tandori Dezső: Töredék Hamletnek.

kevessé, az európai költészet félig tudatos, félig tudat alatti kollektív kép- és képzetkincsét is. Alapjában azonban alig kötődik akármilyen hagyományhoz, s egyik legfőbb törekvése, hogy szakítva egy tulajdonképpen százados tradíció-sorral, új eszközrendszert, sőt egy csaknem új nyelvet teremtsen a modern lét-élmény szenzuális kifejezéséhez. A montázsok, síkátvágások, önkioltások és kategória-átminősítések ilyen merészen és átgondoltan elvonatkoztatott, feszes logikájú és hibátlanul autonóm eszköz-rendszerének nemigen vannak elődei a magyar lírában, más úton jár, mint József Attila fénylő logikája is, még leginkább talán csak Mallarmé és Benn verseire emlékeztet távolról: ezért, hogy Tandori — Bori Imre megfogalmazását idézem — „kezdőként is az eredetiség revelációját hozta” költészetével.

HANGOK, FÉNYEK, ÉLEK, SZÖGLETEK

A *craquer* ige kemény hangzait megannyiszor visszahalljuk Tandori verseiben:

„hogyan zokogás kockázzon koponyádban
kopogjon tört szemük dióverése”
(Hommage)

„lábujjhegyen szépen kimennek, és
kis roppanással rácsukják az ajtót.”
(Egy betegnek)

„a pusztulást arcodba zárták:
rázod kerted fekete rácsát.”
(Kert)

„Rázza a szél a kerítést”
(Kerítés)

„Ki görget majd, kioltott tér a térben?”

„Úr kavicsai, felhők, mily lazán
görögtök medreteken...”
(In memoriam Antonio Vivaldi) —

s két távolabbi analógia:

„Megkondítod magad, mint egy teret
melyben eltávolodhatsz...”
(Egymás)

„...s az idő buborékjait
csengve üti a szívetekhez”
(Prelúdium és ötsoros) —

a még körvonalazatlan élmény roppant súlyát, megvalósulásának — metaforikus? — eseményeit első síkon hangutánzások brutalitása közvetíti.

Hatásukat néha szinte túl élesnek is éreznénk: de nem kevesebbet,

az események Idő-beli bekövetkeztét kell hallhatóan megérzéskíteniük. Az Idő pedig Tandori verseiben mindig entitást jelent, önnön maga Kant óta ismert, s Kant óta legyőzni vágyott teljességét, melynek nem-hogy bármilyen szubjektívizált időhöz nincs köze, de még a teljesség megnevezés is károsan határolja le; s valóban ezeknek a fiktív megszólításoknak vagy önmegszólításoknak kemény monoton zaja, időtlen jelene minden allúzió nélkül is a Biblia futurum imperfectumának (És léssen...) öröklétét kopogja fülünkbe:

„Nem hallom vissza már,
tükörzajától egy
hangom se tér meg:
most már csak néz beszédem” —

rögzíti maga Tandori is a folyamatot (*T. S. Eliot érme*).

Ahogy a Hang az Időt, a Fény a Teret „másolja át” érzékszerveinket átható valósággá. Látszólag sértetlen entitás ez is: az a Tér, melynek úrében, árnyékukat maguk mögé dobva *Az elváltak* szembenéznek az „egyetlen napnyi fényvel”, mígnem bekövetkezik az Idő teljessége, s ők — szinte halljuk — szemüknek gödrein át „mint a homokórák pergetek befelé”. Szembeállítva azonban az Idővel, a Tér (és a Fény) mintegy átmenet a materiális és emberi jelenségvilághoz, s már szűkebb fogalom, sőt bár nagyon széles dimenziók között, de határos is: egyik oldalon mintegy saját magának (illetve megjelenésének) önellen-téte, az árnyék — „a fényesség, mely fölrepít / odavet zugom sötétjére” (*Macabre a mesterekért*) —, másik oldalon az ég beteljesült végtelene határolja.

A beteljesült végtelen fogalma viszont — szemben az Idő sértetlen entitásával — már önellentmondásos, — vagy legalábbis erősen individuális: az egyéniség teljességét jelenti, s nem többet annál; azt, ahova és amire Albert Langlois törekszik. Az ég ilyen értelemben kulcsfogalma és kulcsérzete Tandori lírájának: fénye lezárja a belső teret

— „Égbolt kerül közéd s közé.”
(Elenged...)

— s pereme azt a határvonalat jelzi, melyet meglátni, melyen túllátni

— „Ezt nem láttad soha:
ezt az ég-peremét.”
(Ezt hordtad...)

— és rajta (— furcsa szó, de talán nem idegen a Töredék Hamletnek világától —) túllényegülni

— „...De ha
nem az ő égbolton túlija
maradt még így is, mi vagy?...”
(Elenged...) —

az emberi lét egyetlen értelemadó vágya —, tulajdonképp magával a léttel azonos.

Eletünk történései és váltásai tehát a szemünkkel felszívott Térben, a fény és a fénytelenység párfogalmi között zajlanak le (*Kert*). Sima tisztaságába azonban jeleket, „kiszögellőket” törnek az események és a „váltakozók”. Az ember és a világ találkozásának filozófiai kollízióját ezek a jelek szűrják és csomózzák bele érzékszerveinkbe. Ezért tér egyre vissza Tandori verseiben a metsző élek és síkok —

„Hogy izzott még e füvek éle”
(*Kert*)

„... torkomon, mint hegyélen...”
(*Két oltár*)

„Hátraszegett fejetekhez kötözve
Áttetszővé — Fűrészeltek, vonultok...”
(*K. B. grafikai műveiből*) —

szögletek

— „Most már persze szögletesebbek...”
(*A visszaérkezett*)

„... de ha nézed, szemed úgy fáj majd, mintha
szűrős köveken lépdelnél mezítláb.”
(*Szobor*) —

ágak, görcsök, csomók

— „mert minden kín, odahúzódik
a gyökerekbe, ott gyúlik fel,
ott köti görceit, csomóit”
(*Az elrepült bokor*) —

és a már többször idézett *rácsok* képzete. Az ember sebet ver a térbe, — s a tér is az ember sebhelye (*Már tudva rólad*); Albert Langlois, ahogy alászáll múltjának mélyébe, egymásba nyíló zuhanások során át zúzva össze magát, először test alakú, aztán már tökéletes, kör alakú kúpfelületeken emelkedik *Vissza az égbe*.

Az „úri szemle” lírai képvilága alakot öltött: az Idő, a Tér és a Személyiség a kiindulóponton teljesen izolált hármassága, anélkül, hogy filozófiai elvontságuk fellazulna, egységesen s a természetes érzetek közvetlenségével hat. Csak bárminő mozgás kell hozzá, hogy egymáshoz viszonyulva összekapcsolódjanak; egyszer valamilyen azonos ritmusú dinamizmus hullámszik végig rajtuk —

„Zúghatja a szél a kéménylyukat,
és a hang is kihül bennem és megáll.
Ahogy az inga akkor itt megállhatott,
és ahogy a kályha kihülhetett:
most értelmetlen vasveret.
És az ég megfeketedett.”

(*A szobák*) —

másszor — a mindhárom elemre ráutaló stilisztikai áttételek révén — egyetlen, végtelenül lelassított mozdulat nyer metafizikai értéket:

„Emeld meg szépen az állát egy kevéssé,
s okos, gyöngéd, áttetsző mozdulattal
fordítsd fejét arrafelé s ereszd el.”

(Szobor)

S hadd előlegezzük lírája egyik legsajátabb paradoxonát: van verse, melyben az egység oly tökéletes, hogy a dal harmóniája közvetíti, pedig a hármójuk mögül megnyíló szakadékok látomásait kell kifejeznie:

„Szórakozottan pörgeted
valamikori poharad.
Halál-utáni napsütés
fonja rá az ujjaidat.”

(Egy teraszon)

PERSONALITAS ABSCONDIRA

A rendszer értelmi középpontjában természetesen az egyéniség áll. Csakhogy, ahogy sejtethjük már, az egyéniség sem zárt körvonalú fogalom, hanem — miként hajdan a Deus absconditus — mindenütt és sehol jelen nem lévő: personalitas abscondita.

Meghatározza a jelenségvilágot, melynek elemei nemegyszer a második személyű megszólítás és birtokos személyragok közvetlenségével vonatkoztatnak vissza rá: de másfelől maga is jelenség csak, átmeneti, esetleges, tehát átléphető; tükrözője és tükrözöttje is saját magának. Egy-egy hatásos képben talán még nem olyan nehéz kifejezni a kettőséget: az értelmi

— „Elenged és érintései tünt
nyomaiból mégegyszer megteremt.”
(Elenged . . .) —

vagy még ritmikailag is nyomatékosított nyílt szembeállítások

— „Áthullok eszméletemen.
Állandóan következem.”
(Minden hogy kitágult . . .) —

világosan, s majdhogy primitíven tudatosítják, — s még ez a gondolat is megtalálja dalformáját:

„Hogy vissza ne térhess sosem,
el sem hagyhatod teljesen.
Őröl belőle valamit,
és továbbszökni kényszerít.”
(A tékozló).

A nyelv pedig — már a köznyelv —, tudjuk, fosztóképzés névszókkal és tagadó összetételekkel szokta hasonló dilemmáját megoldani: a „végtelen” kifejezés példázhatná legjellegzetesebben, hogyan kerül el —

nemcsak intellektuális, hanem még inkább lélektani okokból — a kényszerűen lehatároló direkt megnevezést.

Tandori azonban nemcsak szélesebben és mélyebben értelmezi a ketősséget, — de lírájának tulajdonképpen ez az alapproblémája, s költészetét ennek alapeszméjére építi: nyilván nem érheti hát be ilyen részletmegoldásokkal.

Mi az emberi egyéniség? Meg lehet-e szólaltatni egyáltalán folyamatosságát, mikor minden megfogalmazás kényszerűen végérvényes, s így ellentmond az állandóan változó Levésnek? A látszólag zárt alakzat, melyet a térben magunkra öltünk, saját lényünk, tulajdonképp jelenlét csak, függő és változó, s minden jelenlétünk esetleges, de ez az esetlegessége már rögzített, Tandori nyelvén úgy mondhatnánk: történik velünk, s minden pillanata egyszerre a kontinuitás és a diszkontinuitás jegyében zajlik: ki lehet-e fejezni a létet és nem-létet?

Personalitas abscondita: a Töredék Hamletnek az egyéniség lírája, — de fogalmába annak kérdéses voltát is beleérti.

DÍSZLETEK ÉS ABSZTRAKCIÓK

Az egyéniség természetesen, miként tulajdonképpen Tandori lírájának minden eleme, s csaknem hogy írásjelei is, szintén absztrakció: az elvontság nem kifejezési lehetősége vagy akár kényszere e gondolatrendszernek, hanem belső lényege. Mértékét, vagyis azt a határmezőt — illetve határmezőket —, ameddig a konkrétumtól eltávolodik, majd később kíséreljük meg betájolni. Előbb azonban jellegét és irányát kell meghatároznunk. Tárgyi konkrétum meghökkentően kevés van Tandori verseiben, s abban a szűkebb körben, ahol egy-egy alkotásának szoros értelemben vett tartalma zajlik, már mindegyikük elabsztrahálódik, hang- vagy fényéretté válnak, vagy egyszerűen térelemek csak, geometrikus formák, melyek megtörik a teret; s van verse, ahol annyira elvesztik anyagi jellegüket, hogy már megnyilvánulásuk, megjelenésük, funkciójuk fogalmi absztrakciójával, mondjuk a mozgással, az emelkedéssel azonosak. S mert az ember is „színhelye” csak „a változásnak”, sokféle funkció kiválasztott fókusza, és másfelől maga is funkció csupán, szemlélődés és mozgás a térben és az időben, Tandori lírája szokatlanul meredeken és merészen vághat át — egymáshoz is közelítve, majd hogy egymásba lényegítve őket, de különbözőségüket is élesen nyomatékosítva — konkrét és elvont, illetve az én és a külvilág síkjai között; a líráját átható feszültségrendszerek közül ez egyike a legalapvetőbbeknek.

A tágabb körben azonban a versek tulajdonképpeni tartalma, a személység viszonyulásainak folyamata és története néha meglepően azonos díszletek között játszódik le. A régebbi alkotásokban ezek majdnem hogy egyetlen összefüggő képsort, illetve képet alkotnak, valamilyen furcsa, vizuálisan és élesen kirajzolt tájat, melynek folyópartja, kertje, ecetfái, kerítései, házfalai, háztetői és szoba-belsői, ha valamire, akkor leginkább talán Krúdy novelláinak színhelyeire emlékeztetnek. A hasonlítást persze nem tanácsos túlfeszíteni, — de nem is egészen alaptalan: nemcsak mert a két stilizáltan urbánus táj is hasonló egy kicsit, de inkább, mert mindkettőnek egy-egy, alkalmanként kiugratott eleme, egy

ablakkeret vagy egy falrepedés, majd hogy személyi értéket és funkciót nyer a történetben, s ha módszerük nem is, célzatuk — az egyén és a táj közelítése — távolról kicsit rokonnak is tetszik. Persze az egyén krúdys szétoldása a tájban Tandoritól már az első versei idején idegen volt.

Legrégibb alkotásai épp ezek a figurális díszleteket rajzolól költemények, lírájának ez hát első élmény-rétege. Az absztrakciós szándék, a konkrétumtól való eloldás célzata azonban már e rétegben is igen erős: legkorábbi verse, *Az elrepült bokor*, ha úgy tetszik, akár jelképes módon egy gyökereitől eloldott bokorról szól, az utána maradó hiány és az utána maradó jelenlét kettős játékaról a bokor-test létváltásáról (— „Most tudtuk meg: tested madár volt” —), s arról, ahogy ez az eleven zöld organizmus reménytelenül önnön ellentétévé — és lényegévé —, téridegen anyaggá meztelenedik és absztrahálódik:

„... az ismeretlenben lebegve,
úgy átitat, hogy nem is érzed,
míg lassan szétbont elemekre,
mert idegen vagy közegének.”

S hasonló irányban mozdulnak el az akár egészen másfajta elemek is ennek az élményrétegnek különböző verseiben: a *Kert* annak folyamatát rögzíti, ahogy a valóságos sötétség maró és „lúgos sötét”-té, aztán „árkoló keserű feketeség”-gé, végül pedig magába az archa zárt pusztulás fátumává válik, az *Alsóváros* pedig, ha nem lenne ilyen elmélyedő és nosztalgikus, már szinte elkápráztatna annyiféle átlényegítésével: a macskakövek „az idő apró süllyesztői”, a „félreeső kopott utca” tulajdonképpen a látvány teljessége, melyet ki egyszer átél, „bármikor meg is halhatna már”, a kőrepedés, s a belőle kinövő ecetfa a mulandóság és a múlhatatlanság kettősségének megtestesítője és színhelye

— „oly jó hinni, hogy a lélektelen
kő is rést enged magán, mintha a
mulandóságot irigyelné tőlünk” —,

s az ember pedig önnön teste — az utcáét követő — megdőlésének ívével azonosul. Mindez persze nem izoláltan következik egymás után, hanem — hála a síkátvágásoknak — az erősen nyújtott, perifrasztikus meditáció keretében, az elvonatkoztatás ugyanazon fokán az egyén és a világ kölcsönösen lesz egymás színhelye, és színhelye a Tér és Idő élmények megvalósulásának; a vers ritmusát, miként egy valamivel korábbi, így a konkrétához is erősebben kötődő példán láttuk, már az elvonatkoztatásnak ezen a szintjén is alapvetően ez a hullám-mozgás s nem az események vagy metrikus rendszerek határozzák meg.

Túllépve az első élménykörön, a „díszletek” egyre inkább eltűnnek Tandori verseiből, a konkrétumot már nem mondja ki, mint eddig, csak hiányával jelzi: a konkrét hiányának és az elvont jelenlétének eleve önellentmondásos s egymással is szembeállított kontroverziáján túl azonban ez az elvont is egyre változtatja, illetve ellentétébe fordítja át jelentését. Ezért, hogy Tandori kiérlelt versei majdnem mindig zuhanásszerű ellentétek ritmusán haladnak előre, — s még egy-egy alkotáson belül is egyre változik a szembeállítások természete:

„Egyre jobban belemosódsz / az át-
törhetetlenbe; reménytelenséged /
itt visszhangzik / bennem,
lüketése / szétzúz.”

(Egyre jobban belemosódsz) —

a függőleges vonalak azt jelzik, ahol az alkotás ellenkezőjére váltja a várt, vagy legalábbis szokott — és így ellentétével felidézett — asszociációt. Az absztrakció ilyen teljes formáját, célját és jelentését később kísérreljük meg elemezni; egyelőre még mindig csak irányát jelezzük egy példával:

„Csak elhomályosítom, ami már
mögém oly élesen kirajzolódik:
tőlem csak egyre kihaltabb lehet
egyre élőbb, egyre kihaltabb.”

(Csak elhomályosítom) —

a konkrét, ha úgy tetszik, figurális kép e sorok mögé is „kirajzolódik”, de már a kezdőponton a jelen és a múlt, az én és a világ viszonyának szintjén absztrahálódik.

Igy, s ebben az értelemben válik — idézhetnénk ismét a legutolsó képet — Tandori költészetében az egyéniség is absztrakcióvá. Korábbi versei itt is jelzik a folyamatot, ahogy az ember mondjuk mozgássá és érkezéssé lényegül át

— „...lépteidet
oly apró részekre osztják, hogy ez már
nem is te vagy, inkább a puszta mozgás.”

„...Egy érkezés kellett neki,
érkezésed, hogy fellobbanjanak...”

(A visszaérkezett) —

az *In memoriam Antonio Vivaldi* kezdetén azonban

— „Nem tudsz magadtól már megizesedni: egyiked se
vagy már. *Egy* íz se. Semmi szökhető:
de minden megszökőben.” —

az egyéniség már maga a megfosztottság, az önmagától is megfosztottság vagy még inkább — hadd előlegezzük a paradoxont — furcsa kettőssége a teljes megfosztottságnak és a teljes birtoklásnak, a tökéletes és a meg sem teremtetten azonosulásnak.

EMBER ÉS TÉR: HELYSZÍN

A megfosztottság és a birtoklás kettőssége azonban a Vivaldi-versben már csak kiindulópont, alap-attitűd; az igazi cél, az „úri szemle”, vagyis a tér fogalomértékűen sértetlen, de valóságos egészének

— „Ki görget majd, kioltott tér a térben?” —

s benne magának az embernek

— „...mozdulatlan
merülve az égben bőséged érezd,
ahogy az izmok roppanásától eredve
márványként fekszel — a napos fűben
felülj, magadon elidőzz.” —

hiánytalan, tökéletes kontemplációja, befogadása.

De fel lehet-e szívünk érzeteinkkel és tudatunkkal a tér egészét? Hiszen minden tárgy-eleme, ne feledjük, élékkel és szögletekkel fordul felénk, s minden lezajlott esemény törmelékek és tört felszínek sokszögével zavarja testetlen tisztaságát. Képük néha szinte látomásszerű, Max Ernstre emlékeztető naturális montázs, „nád- s fa törmelékek” „torlódnak” az „üres levegőbe”, a „visszaérkezett” „lábak, törzsek és arcok sokszögét” próbálja vigasztalanul egymáshoz illesztgetni (*A visszaérkezett*), s a cselekvés nyomán is csak „beomlott mozdulatok” (*A séták*) maradnak hátra; az omlás, a zuhanás képei egyébként igen gyakran ismétlődnek Tandori lírájában.

Maga az ember is — akár a bokor-test — idegen a Térnek: eredendően ellenséges közegébe élesen belehasítva

„Ily élességből felbukót már
elvét a felszín”

kell helyét kimetszenie.

Autonóm jelentése maga a reménytelenség; Hamlet királyfi, kinek megadatott, hogy hiánytalanul átélje, a duinói angyal szárnycsapásait hívja segítségül, s így „másolja át” „visszajává: reménnyé” (*III. töredék.*).

Mégis, az értelem — a világot tekintő és versalkotó értelem — hasonulni kényszeríti; akár úgy, hogy a tárgyvilág kezdi követni az emberi test mozgását és vonalait

— „hozzád lassult mulásukkal bevárják” —
(Hommage)

akár megfordítva, a szemlélő hajlik bele az *Alsóváros* utcáinak ívébe. Albert Langlois pedig, hogy ismét őt idézzük, először talp, aztán térd, s később test alakú kúpfelszíneken emelkedik az ég felé. Végül aztán eljut a körfelszínhez; s mikor a kör szinte ponttá zsugorodik, Lét — helyszínné válik, az ember megtalálta helyét a Térben.

Az egyéniség lírájának neveztük Tandori költészetét; pontosabb talán az egyéniség viszonyulásainak lírájáról beszélni. Célja a modern filozófiák egyik legfőbb problémáját idézi: a viszonyulás tökélyére, vagyis a metafizikai univerzum már nem csupán — érzeteinktől és tudatunktól tulajdonképp függetlenül — szavakkal történő, hanem valóságos befogadására és alapvetően nem metaforikus, hanem közvetlen, mondhatni megnevező kifejezésére törekszik. Csakhogy a tiszta viszonyulás önmagában megoldhatatlan, minden Lét-forma viszont, s így alapjában a nemlét is lehatárolt, a „körüljárhatóság tériszonya” övezi (*A séták*), s

minden cselekvés, minden „beomlott mozdulat” befejezettség, lezárulás — tehát zuhanás:

„...látványoddá leroskadsz”
(*Hogyne véreznél*)

„...folyton a megmenekülés
mélyébe kell zuhannotok.”
(*Eredendő*) —

olvassuk ennek sors-szentenciáit; s ismét emlékeztetünk rá, hogy Albert Langlois a lezáruló, töredékes cselekvések helyett „egymásbanyiló zuhanások” során át indult el — az ég felé. A Lét-helyszín tökélye tehát — Paul Valéry juthatna eszünkbe — az állandó átmenetiségé, a virtuális szembenállásé, ahol „Semmi szökhető, de minden megszökőben”. (*In memoriam Antonio Vivaldi*).

Több is és kevesebb is Ember és Tér bármiféle, eredendően töredékes nyílt ellentéténel: a jelenségvilágot, s benne saját személyét is tagadásában foglalja magába, de egyetlenként a tagadást sem rögzíti vagy vállalja. A címadó vers szerint ennek, a virtualitás, a lehetőség tökélyének hőse — s persze jól tudjuk: áldozata is — Hamlet királyfi:

„— Ily egyetlené el-nem-gondolás
tehet csak. Minden megközelítés már
önmagától tűnékeny: mérték, melyet
mindig saját változása teremt meg: oly síp,
mely csak saját hangjára szól —

Ó, te állhatatlan odaadás,
te, kit már egy porszemnyi át-nem-szitált idő
megül halálosan —”
(*Töredék Hamletnek*).

Sorsa és alakja valóban Tandori egész, különböző szinteken megvalósuló világképét hordozza: minden megnyilvánulás önmagában is, befejezettsége okán is kiüttalan, az egyéniség, a personalitas abscondita az állandó megérkezés és az állandó továbbmenés végzetszerű dialektikájában csapódik, s végső eszménye a remény visszájának, az úrnek csorbítatlan látomása.

PARABOLÁK ÉS HIPERBOLÁK

De hogyan lehet, s lehet-e egyáltalán ilyen világképet megfogalmazni vagy bármiképp kifejezni? Legelőször, s talán kicsit groteszk természetességgel is a csend válasza kínálkozik: az elnémuló misztikusok csendje. Vallomásában azonban maga a költő figyelmeztet rá, hogy „...töredék lenne e csend is, ha már egyszer a mi csendünk, ha tudatos, ha személyes. Némaságunk oly tökéletességgel áltatna, melyen már megszólalásunk pusztá lehetősége eredendő csorbát ejt. A szó akkor még mindig a kisebb hiúság”. Az igazi mozgás, létünk mozgása megfogalmazhatatlan:

„holtigszülés: előre megfagynak tőle a fogalmak”.
(*In memoriam Antonio Vivaldi*)

A szó viszont fogalomhoz kötött zárt hangesoport, tehát pusztá léte révén is befejezettség, megnyilvánulás, próbálkozás; s valóban ennek a „fűgyökérnyi markolásnak” kísérlete még a „beomlott mozdulatokon” át is, s többször kimondottan végigkíséri Tandori líráját.

Kifejezési eszközzrendszerét viszont — láttuk — minden síkon belső feszültségek annyira variábilis és annyira mindenütt érvényesülő, hogy szinte áttekinthetetlen, sokszerű rendszere határozza meg. Az érzetek szenzuális közvetlenséggel a képzelhető legabsztraktabb élményeket közvetítik; a részletek a megnevezhetetlen egészet jelzik; a szavak önnön alapjelentésüknek és alapértéküknek negációját („el-nem-gondolás”) vagy — akár a tágabb kontextus, akár ama zuhanásszerű váltások révén — ellentétét hordozzák; maga a szó pedig, mint emberi megnyilvánulás — holott egyike a legalapvetőbbeknek — s épp a költészet révén, önnön elégtelenségét, megszűntének kényszerét inspirálja. Mindemellett persze az egyes elemek néha kevesebb, néha több áttételen át, valamely formában őrzik és hordozzák alapjelentésüket, alapértéküket is: a szokásos és a konkrét értelem illetve funkció különbözősége pedig már versének első szavaiban hatalmas feszültséget teremt; Tandori e tekintetben sem kívánja a megtagadás vagy a megtartás valamelyikét is egyetlenként választani, s nem is a kettő egységére, hanem — szójátéknak tetszik talán, pedig nem az — egyidejű kettőségre törekszik.

Am bármennyi eleven, s egyre tágító feszültséget implikál is rendszerébe, ebben a formájában még mindig túlságosan lehatárolt maradna: a tökéletes parabola kifejező rendszere. Hiánytalanul néhány, talán tétovább, a szokott jelformákhoz és az allegóriákhoz közelítő vers mellett (*Felülsz göröngy-sötétben . . .*) a *Vissza az égbe* valószínűleg: ennek parabola-rendszere, ha úgy tetszik, reálisan és eseményszerűen megjeleníti a „képzület színpadán” föld és ég, ember és tér, töredékesség és tökély, cselekvés és befogadás, az egymásba nyíló zuhanások és az emelkedés, megérkezés és megszűnés, lét és nem-lét kontroverziáit. Azt a fajta fogalomkört azonban, melyet a nyelv a fosztóképzős szavakkal próbál megközelíteni, azt az egyéniség-képletet, a Lét és Nemlét egyidejűségét, melyet a personalitás abscondita elnevezéssel jelöltünk, azt a viszonyulást, mely a befogadás tökélyén a meg nem tartás tökélyét is érti, önmagában már ez az eszközzrendszer sem képes kifejezni s megérzéskíteni.

Ezért, hogy Tandori verseiben — költészetének egyik legeredetibb és legmélyebb újdonsága ez — lezárultukkor is majdnem mindig marad valamilyen nyílt, feloldatlan feszültség; az entitást, akárcsak a parabólában, a vers egésze tükrözi, de már nem egyvonalúan és egyértelműen, hanem a versegész visszajáról — s persze kimondatlanul —, hiperbolikusan mintegy, az alapjelentés valamilyen értelmű ellentéte, illetve a kettő feszültsége révén.

A módszer legegyszerűbb formája a nyílt allúzió. Hamlet királyfi sorsa, amire a költemény címe ráutal (*Töredék Hamletnek*), amennyire nyomatékosítja, annyira ellenpontozza is a személyével példázott s önmagában is — láttuk — sokszorosan összetett magatartást; kiragadja

a megfogalmazás kényszerű lezártágából, s rávetíti arra a megnevezhetetlen tág dimenzióra, melynek minden egyes pontja, kisebb és nagyobb egysége saját ellentétét is tartalmazza, invokálja, minden elem — bár szigorú törvények uralkodnak benne — végső soron kérdéses, bizonytalan, átmeneti, s így minden pont épp teljes partikularitása okán, kilátót nyújt az entitásra — sőt maga az entitás.

Allúzióra épül a Pilinszky-vers is, — csak éppen rejtettebben, áttételesebben. A kétsoros remeklés

— „Elvéthetetlen üldözött —
elalszol és felébredsz.”

(P. J. névtáblájára) —

önmagában is csupa ellentmondás. Az első sor szokatlan társítása végzetet tömörít, s szavait lehetetlen helyettesíteni: az örök, sorsszerű üldözöttség és az örök, sorsszerű elvéthetlenség végzetét (— fenntartva így a menekülés és a megtalálás kettősségét —), s rávetíti a véget nem érő folyamatosság és ismétlődés idő-dimenziójára; megszólító pátoszt furcsán ellentponozza a második sor köznapiságának és közlésének merész síkváltása: az „elalszol és felébredsz” kétszeres, tehát önmagában, illetve az előző sorhoz képest nyílt kontroverziója ilyen formán nemcsak a legyőzött halál Pilinszky János-i motívumát transzponálja át, hanem — pátoszt is egyenértékűen őrizve — a metafizikai sors és beteljesülés póztalanságát és prózaiságát fejezi ki, azt, hogy épp azért tragikus, mert napról napra és szemünk előtt játszódik le, — s történhet akár velünk is. A cím ezt a jelentés-komplexumot fordítja visszájára. A személyiség képletet és sors-modellt egyetlen emberhez, illetve — a beavatottabbak számára — egyetlen életműhöz köti: a tényleges megvalósulás, az emberé is, az életműé is, az, hogy ezt a tulajdonképp elviselhetetlen tragédiát valóban hordozza, éli valaki, sőt meg is fogalmazza (— a Pilinszky-versek ismerete persze még erősíti a feszültséget —), vagyis a többszörös, a legnagyobb egységben, a versegységben is lezajló önmegsemmisítés révén megérezkíti azt az egészet, a Lét-egységet, melynek dimenziójában minden egyszerre tökéletesen partikularis és tökéletesen abszolút. Vers és verscím, illetve hangnem és tartalom, a szokásos és a valóságos jelentés ellentéte néha még nyíltabb és nyomatékosabb. A *tékozló szembeállítását* talán kicsit túlélezettnek is éreznénk, a *Két boltív*, ráutalva persze a hagyományos értelemre, az idill visszáját írja meg kifejezetten festői kompozícióban, egy másik ihletett remeklését pedig már feltétlenül idéznünk kell:

„Habok üres mederben
Kapkodják csontjaid.”

(Füredés).

A csontig ható kiszolgáltatottság önmagában is oly abszurd, hogy szinte magamagától egyre tovaperdülő, önnön ellentétét invokáló látomását a cím rémisztő köznapisága határozottan fordítja át ellentétébe úgy, hogy feloldva határait, a megnevezhetetlen entitásnak alárendeli a megszokottság és a szokatlanság, a természetes élettevékenység és a metafizikai tett — illetve elszenvedés — antinomikus fogalmait; a költemény hiperbolikus visszája némán, kimondatlanul már azt az abszur-

ditást érzékelteti, sőt éri el és közli, melyet a szavak mindenképp lehatárolt és pozitív tényével reménytelen megközelítenünk.

Minden részlet tehát átmeneti, kérdéses és esetleges; helyüket, értéküket és viszonyukat azonban szigorú törvények szabályozzák: épp ezért utalnak rá a Lét-egészre. Közülük a legfontosabbat, a negáció negációjának törvényét a logika is tanítja; csak éppen ez is visszajáról érvényesül. A dolgok, fogalmak, gyakran eleve visszajukról, esetleg nyíltan negatív formában tagadva jelennek meg; eufémizmusok, körülírások s váratlan hatású közvetlen megnevezések keresztezik egymást; jelző és jelzett szó, birtok és birtokos — akárcsak Mallarmé költészetében — éles ellentétbe feszül; a körülményesen épített s gyakran befejezetlen mondatok képzeletünkben abszolúttá kitágult folytatásukat invokálják, bonyolultan szerkesztett képsorok egésze mintha tökéletes tagadásba vonná az előző szakasz- vagy versrészletet. Ám az egyes elemek, miként sejtethjük már, az egyik síkon sem szüntetik meg egymást, sem pedig nem szintetizálódnak új értékebe: a negáció negációja állandó kettősségük és állandó feszültségük örök jelenét fogalmazza meg. Elemzés igénye nélkül, csak szemléltetésül mintegy, két példát idéznénk; az első az elmúlás és el nem múlás

— „... Csak épp
emlékezni tud majd: merre nézett
és mit nézett a nem-mulás
hideg talapzatán egy arc,
mely aztán éppen oly hideg lett.”
(Szobor) —

a második pedig, a fény jól ismert jelentéstöbbletével, a pillanatnyiség és a véglegesség, a különállás és a világhoz kötöttség, az individuális töredékesség és az individuális teljesség

— „Kiváltak és eltávolodva álltak
minden fényvel szemközt. Ez volt az alkony,
de nekünk így is hunyorogni kellett,
oly végleges lett lényünk, vakító...”
(Az elválók) —

soha nem szűnő dualizmusát foglalja képbe és szavakba.

A szó, vagy ha úgy tetszik, a logika hagyományos értelmében vett pozitív értéket nem eredményez tehát a negáció negációja; feloldatlan feszültsége az érzeteinken, fogalmainkon túleső Lét-egészre nyílik rá. Néha pedig, mikor a lezárás ezt még nyomatékosítja s a vers valamilyen kutató és megszólító rákérdezéssel zárul, a megválaszolatlan és megválaszolhatatlan kérdés, amelynek meg nem nevezhető válasza hiányával egész lényünket uralja, mintha közvetlenül az ürre nyitná az alkotás hiperbolikus építményét. Íme ez a módszer, kérdések egyre izgatottabb, egyre szorítóbb s egyre megválaszolhatatlanabb során át:

„— Égbolt került közéd s közé. De ha
nem az ő égbolton túljaja
maradsz még így is, mi vagy? — ahol a
nem-mulás szíve hirtelen
kihagy? anyaghiba? miben?”
(Elenged...) —

s íme, midőn egyetlen kérdés pergeti a verset a hang és a némaság taszító-vonzó mozgásának úrébe:

„Némaság a hang helyett.
De a némaság mi helyett?”
(Koan III).

A megfogalmazás paradoxon kultusza tehát, amire már számtalanszor módunk lett volna figyelni, tulajdonképp csak látszólagos: Tandori verseinek lényege a nyitottság. A kinyílás és a bezárulás antinómiái első síkon a *rács* („és értelmetlen már a rács / keresztje az ablak előtt.” — *A szobák*. „A pusztulást arcodba zárták / rázod kered fekete rácsát.” — *Kert*) és a *rés* („... a lélektelen / kő is rést enged magán...” — *Alsóváros*. „Felengedek / egy élő résnyit...” — *Nyers*) egyre ismétlődő párképzetei hordozzák, s nem egy verse (*Két oltár*, *Vissza az égbe*, *Már tudva rólad*...) a két folyamat közvetlen szembeállítására épül. Így nyerik el végső értelmüket Albert Langlois egymásba nyíló zuhanásai; s van költeménye, mint *A szobák* („Üres szobákat látok odabenn; / mint a végső percek, egymásba nyílnak”), s még inkább egy későbbi, mely már ennek a nyitottságnak, ismét csak paradoxonnal szólva, a kontinuitás végzetszerű beteljesedésének tragikumát fogalmazza meg:

„Ráomlasz mindenedre. Ūrnél
tágabb hiányod kiszakad
belőled és egyszerre felragyog,
most már benned ragyog fel az, ami
még az előbb láthatatlan te voltál.
Ráomlasz mindenedre: most már
akárhonnan körülvehet —”
(*Ráomlasz*).

Beidegzett fogalmaink elvesztik jelentésüket ebben a rendszerben, a van és a nincs megszokott értelmezése egyszeriben érdektelenné válik lét és nemlét új dimenzióiban; Tandorinak azt sikerült költőileg kifejeznie, közvetlenül megérezkíteni és tudatosítani, sőt sorssá nyomatékosítani, amiről még negatív sejtelmek is ritkák, szétszórtak és bártortalanok. „Itt hagyatatok / egyre sűrűbb üregként” (*Már tudva rólad*...) — írja egyik versében: a Töredék Hamletnek a tartalmas űr költészetét fogalmazza meg.

DIMENZIÓK

Az *Elenged*... záró kérdéssora, amit az előbb idéztünk, mintha egyszerre két irányban haladna. Jelentésköre egyre szűkebb, de a végső válasz már olyan tág, hogy kényszerűen kimondatlan marad.

„C'est une chose étrange qu'il n'y a rien dans la nature qui n'ait été capable de tenir la place de la fin et du bonheur de l'homme...” — juthatna eszünkbe Pascal egy másik gondolata. Az egész és a rész, vagy — visszafordítva a kötet nyelvére — az entitás és a töredék egybeesésének régi eszméje természetesen következik Tandori képzet-rendszeréből. Ám az ő lírájában már nem arról van szó, hogy túl gyors, túl

felületes az életünk, s nincs időnk a dolgokba, a részletekbe igazán belemélyednünk („Ki látta már egy kökény szirmait?” — hangzik Rousseau híres kérdése), s többről annál is, hogy végső soron minden részlet is, mint önnönmaga egész végtelensége, felfoghatatlan marad; Tandori, megint csak egyidejűen fenntartva a jelentések és értelmezések mindegyikét, a legszélső pólus, a materiális jelenség és az új végtelen feszültségét és egylényegűségét törekszik kifejezni, azt, hogy bármelyikre kérdezzünk is, tulajdonképpen a másikat kutatjuk.

Antonioni filmjének, *Az éjszakának asszonyhőse*, miután egy kórházi látogatáskor szembe kellett néznie a halállal, a Nihillel, sétálni indul. A külvárosba jutva aztán megáll egy sarkon, letör egy faldarabot, s lassan, végigsimítva külön-külön tenyerének szinte minden pórusán, tökéletesen szétmorzsolja.

„Nincs egy hely, ahol ne egész valója verné át.

Emberöltők

szemében mozdulatlan. És egy fát is, ki nézne *végig?*”

(*In memoriam Antonio Vivaldi*) —

a világ befogadásához át kell élnünk a részletek metafizikáját. S mert minden cselekvésünk, egész személyiségünk, maga ez a kötet is — címe vallja —: *töredék*, sorsunk ilyen metafizikus pillanataiban kezd megszűnni ember és tárgy különbözősége; a beteg, kiesve a térből és az időből egy üres mennyezet és álmatlan órák kopárságába, egy fa biztonságára vágyik, s mintha maga is önnön környezetének tárgyává válna; ez a környezet viszont, az ágy, a párna, a könyv, a pohár majdhogy élő lélekként zárul köréje (*A beteg*). Az *Alsóváros* kétszeres metamorfózis sorozata így nyeri el teljesebb jelentését; s a Vivaldi-vers szerint, jól emlékszünk, nemcsak egy fát kell tekintetünkkel *végig*-néznünk:

„... a napos fűben
felülj, magadon elidőzz.” —

zárul a költemény.

Az ilyfajta fölébe hajoláshoz persze, kivált, mert tárgyát is állandóan változtatja, hol a költő személyére, hol a külvilágra irányul, távoltagezésre, perspektívára van szükség. Arra a fölényre, mely önarcképének (*Önarckép 1961-ből*) könnyen szentimentálissá váló nyersanyagát a kubista Picasso festményeinek éles és feszült lírájával, kemény, tört vonalaival rajzolta meg; Tandori mintha ama távoli határvonalról letekintve alkotná verseit — ezért fordulhat hiperbolikusan visszájára jelentésük —, ahol az ürbe nyíló megválaszolatlan kérdések elhangzanak, s végül, láttuk, ugyanide tér vissza, mikor merész perspektíva-váltással egyetlen dologba vagy helyzetbe mélyed el tökéletesen: a térbeli dimenzióváltás körforgása töretlen.

A dimenzió és a dimenzióváltás fogalmát azonban a tér még az idővel együtt sem meríti ki: tulajdonképp a viszonyulások — a változó közegekben mindig ismétlődő viszonyulások — rendszerével azonos, ezért oly kimeríthetetlenül sokszerű. Az absztrakciók Tandori költészetében erősen funkcionális célzatúak: a jelenségeket addig a határhozáig vonatkoztatják el, melyben a teljesen különmemű ingerek, a han-

gok, a fények és a formák egyenértékűen egymást tükrözik és minősítik. Ha síkban rajzol, a váltást a fény vakító harmadik dimenziója hozza (*K. B. grafikai műveiből*); mikor a tér egészébe helyezi alakját, néha a hang — az idő — (*A szobák*), másszor már közvetlenül a tiszta úr (*Két boltív*) új dimenzióihoz viszonyít; s mikor sorai már kezdettől fogva minden lehetséges dimenziót felölel és megérezkíteni látszanak, új dimenzióként mintegy saját személyiségét mutatja fel: az *In memoriam Antonio Vivaldi* a belső és a külső úr paralelizmusának alkotása. A változásokat persze — íme a költemények belső, zuhanásszerű fordulatainak újabb jelentősége — nem lehet szabályba foglalni: a második Koan (*Koan II.*) például szinte pontszerű ábrázolásból tágul hirtelen a tér-idő négy dimenziójába, s végső soron, alkotásainak leg-többjében ez az állandó mozgás, a dimenziók folytonos váltása és különös kapcsolatokat szuggerálja, hogy világképének éppen a dimenziók megszámlálhatatlan sokasága az egyik lényege. Ezért lesznek versei oly szétbonthatatlanul egységesek, — s annyira, hogy egészük visszajának jelentését is érvényesíteni tudják.

Művészete távolról, s sok áttétellel persze, a perspektíva törvényeit még nem ismerő korok festészetére emlékeztet, melyek égreaktív látomásuk és szenvedélyük lendületét követve egyszerre ábrázolták minden irányból, alulról, oldalról és felülről mondjuk a sírba tétel vagy a feltámadás kozmikus pillanatát. Csak éppen Tandori nagyon tudatosan metszi egymás mellé a pont és a tér, a sík és az idő, az egész és a rész, a vonal és a személyiség élesen diszparát dimenzióit; tudatosságát nem az önellenőrzés vágya irányítja — s nem is vezet groteszkhez —, hanem inkább, amit a viszonyítás kényszerének nevezhetnénk, s látjuk, végső értelmében ez, mi a részleteknek is metafizikai jelentőséget kölcsönöz.

Szűk lenne a Töredék Hamletnek univerzuma? A szokásos ellenérv, válaszul, mélységére és magasságára hivatkozna; holott abban a régióban, melyben Tandori alkot, ebben az értelemben is megszűnnek, jelentésüket veszítik a kiterjedés klasszikus fogalmai, kiterjedéstelen, *végtelen*, ahogy a pont is az, és az úr is, a dimenziók váltásának univerzuma.

Esetlegessége látszólagos csak: a képek és képsorok fel nem cserélhetően, a gondolatrendszer célzatának és belső logikájának törvénye szerint következnek egymásra. „Felengedve” „egy élő résnyit”, annyit, amennyin az „együgyű”, „praktikus” „események” is beszűrődhetnek versébe (*Nyers*), furcsa áttétellel, a szokásos univerzumot és a sajátját egymást tükröztetve maga Tandori is megfogalmazza ezt: a költemény montázssora a kicserélhetőség, az intervariabilitás

— „De
könnyű annak,
aki vasalt nadrágot és libamáját...'
Próbáljuk befejezni. Eszik? hord?
Lakott egy...
éppúgy befejezhetlen.” —

a személyiség dimenzióját még a végső pillanatban sem felmutató tudatlanság

— „... először volt a Lukácsban,
izületi mészlerakódásra megpróbálta.
Lement, hagytuk, megvártuk fönt a napozón,
zuhogott a fehér vizesés
csontrájkjára a zöld mohából.” —

a túlzott megnevezhetőség

— „Volt egy idő, mikor
velem is bárki
találkozhatott, akár minden nap,
mint a faluból kifelé menet a cigánnyal,
megkérdezhetette, hová mész, cigány —” —

tragikumát, de már groteszk tragikumát rajzolja ama másik szemlélet fölényével. Kötetének ez egyetlen groteszkje; a költemény tulajdonképpen világszemléletének fonákját fogalmazza meg, sőt valamiféle fonák ars poetica: az esetlegesség és a dimenziótlanság tragikuma.

EMBER ÉS IDŐ: JELENLÉT

„Nous ne tenons jamais au présent. Nous anticipons l'avenir comme trop lent, et comme pour le hâter; ou nous rappelons le passé pour l'arrêter comme trop prompt. Si imprudents, que nous errons dans les temps qui ne sont pas à nous, et nous ne pensons point au seul qui nous appartient: et si vains que nous songeons à ceux qui ne sont point, et laissons échapper sans réflexion le seul qui subsiste.” (Pascal)

Nagy vargabetűvel ismét csak alapproblémánkhoz jutottunk vissza: a dimenziók sokasága és mozgásuk, végső értelmében a személyiség viszonyulását tükrözi.

De milyen lesz ez a személyiség, s hogyan mozog a dimenzióváltások Idő-entitásában, melynek — kettős szerepben — saját maga része is, s csaknem fölérendelten kívül is áll rajta, meghatározza, megfogalmazza, s önnön alkotásának csak hiperbolikus visszája vonja be magát az alkotót saját univerzumának a körébe? S milyen lesz az a pillanat, ama pascali jelen, mely természetesen sűríti magába, s nemhogy rögzítené, de maga is részévé válván áramlásának, rögtön tovább is adja sok irányú hullámmozgását?

Minden lehatárolódás („Egyé lette halalos”), minden bevezettség, midőn bármi is „látványává leroskad”, jól emlékszünk rá, tragikus: az „átvérző helyszínek” megállíthatlan öröklétű ismétlődése viszont a tudat dimenziójának lehetőségét zárna ki. Életünk a bevezettség és a be nem vezettség, a kontinuitás és a diszkontinuitás egyidejű kettősségében zajlik; minden pillanat lezárultával tökéletesen elmúlik, — s épp ezáltal végérvényes visszavonhatatlan: ugyanakkor tűnik a semmibe, s válik öröklétűvé. Az igazi jelenlét tehát, melyet az időentitást egyszerre alkotni és — hiperbolikusan — tükrözni képes, a personalitás abscondita egyidejű jelenléte és jelen nem léte: úri tágasság és ponttá zsugorodás egyazon — és mindegyik — pillanatban (*Vissza az égbe, Koan II.*). Ilyformán viszont Tandori rendszerének legalapvetőbb fogalma; lényegében paradox, a levés és a továbbhaladás dualizmusa

alkotja, s mint élet-állapotot, élet-érzést egyik oldalon a nosztalgia, másikon a nyugtalanság határolják; állaga megragadhatatlan, de a helyszínek, ahol megvalósul — „...a jövőre átforrósodó föld (*Ők hagynak el*) — az úri szemle tájai. Elmélyül, s ugyanakkor tökéletesen megszűnik mozgás és mozdulatlanság egyre ismétlődő párfogalmainak (— a *The heart of matter* például nyíltan szembeállításukra épül —) elhatározó különbözősége: a futás megvalósuló tevékenysége alapjelen-tésének ellentétét, tehát a kényszerű jelen nem létet, ellenképe, az *ár-nyék* s még inkább a *nyom* képei vizont a jelenlét lehetőségét meg-történtét is érzékeltetik:

„Nincsen hová légy; már jelenlét
nélkül ott állsz minden lehetséges nyomodban.” —
(*Kioltod...*)

hangzik ennek aforizmatikus megfogalmazása. S végső soron itt már a lét és nemlét ellentéte is érdektelennek tetszik:

„Elvesztik elmúlásukat,
nincs mi következzen mire,
átváltozásuk már örök,
két fele nélkül összeér.”
(*Csak elhomályosítom*).

Alig túlozva azt mondhatnánk szinte a jelenlét kozmogóniai fogalom Tandori lírájában: a viszonyulás abszolútuma. Mint személyiség-dimen-zió önmagában is paradox:

„Hogy vissza ne térhess sosem,
el sem hagyhatod teljesen.
Őrzöl belőle valamit,
és továbbbszökni kényszerít.”
(*A tékozló*) —

s eredendően paradox minden, ami hat rá: az „érkezésükbe-halók” „soha-jöttű suhanását” apercipiálja (*Átvérző...*); ha van e lírában, melynek annyira lényege a nyitottság, hogy nemcsak egyes alkotásai és nem is csak egész világképe, de megvalósult ontológiai egésze is visszajáról az úrbe nyílik, ha van benne zártság, úgy ilyen, tehát a személyiség és a külvilág állandóan mozgó párhuzamát, kölcsönhatását jelentő értelmében.

Lényege, miként a Hamlet-vers óta emlékezzünk rá, az abszolút virtualitás („Mintha egy hullám gerincén hagyta volna el őket” — *A vissza-érkezett*, olvassuk képibb megfogalmazásban), mely egyetlenként képes a bevégeztség és a be nem végzettség örök körű tragikus dialektikáját sértetlenül befogadni. A jelenlét, illetve jelen nem lét szférájában közvetlenül magára a személyiség egészére vonatkoztatva új értelmet nyer a birtoklás és a megfosztottság régóta ismert antinómiája. Ezt közvetíti Tandori költészetének legfeltűnőbb újítása, a kategória-átminősítések eredeti, de csak felszínén furcsa rendszere. A főnevesült névutók és határozószók meglepő vonatkozás rendszerét alapjában feszes logika szabályozza, Tandori világszemléletének ismeretében magyarázatra

se szorulnak. A látszatra nehezebb és a rögtön érthető sorok egymással korrespondálnak: a *Félreérted* bonyolult okfejtése, a magamagát birtoklás és a magamagától megfosztottság megjelenítése

— „Félreérted nélkülület:
legjobb esetben nélkülülednek,
félreértesz egy nélkülület,
miatta hiszed csak *velednek*.

Így keletkezik egy személy,
még csak híjának a helyén se.
Valamint minden esemény
egy nincs-mi-hogy félreértése.” —

tulajdonképpen csak más síkra vetíti az *Ők hagynak el*... jelenlét-képének kristályosan tiszta sorát:

„... mindig előre, mindig megszületetlen.”

KOAN BEL CANTO

Az igazi jelenlét tehát az abszolút virtualitás, — vagy ahogy a Zen-buddhizmus mondaná, az éber, befogadó figyelem (— *Wachsamkeit*-ről szólnak a német elemzések —) konstans pillanattökélye. S idejutva tulajdonképpen már csak idéznünk kellene; a Zen-buddhizmus ugyanis lényegileg semmit nem tesz hozzá Tandori világképéhez, csak egy kifejezési eszköz, a *koan* metafizikai paradoxonjának, s tágabban egy filozófiai hagyománynak segítségét nyújtotta számára: ezeknek révén tudott — klasszicizálódni.

Koan bel canto, — hangzik a ciklus címe, s valóban ezek a versek már dalszerűen letisztultak, dalszerűen tematikusak és variatívak. A formatudás tökélyétől a formateremtés tökélyéig jut itt a kötet; csak félig képletesen szólva úgy is mondhatnánk a daltól, a gondolatok, az egész világ-látás, a képek, a költői eszközök fegyelmével szabályzott verseken át — ismét a dalig, a *Prelúdium és ötsoros* 1959-ben keletkezett első felétől — a *Koan*-ig („Azt azután már végképp csak megemlítem, hogy a kifejtés, a logikum mindig képszerűen, a lírikum, a megoldás mindig dalszerűen jelentkezik költészetében” — hangzik *Bóka László* egyik revelatívén mély értelmű felismerése József Attiláról). Ezért nem vezet messzire, ha lírájának esetleges elődeit kutatjuk. Van persze verse, mint a *Macabre a mesterekért*, vagy *Az elválók*, melyekből talán egy árnyalattal erősebben halljuk ki a két nagy inspirátort, Piliuszkyt és Rilket, a formatudás tökélyét, miként ha közvetettebb is, de erős és nyilvánvaló Gottfried Benn hatása. Világa azonban még a kritikus versekben is olyan autonóm, hogy már szinte agresszíven hasonít és értékelt át mindent saját magához. Néha még stílusjátékot is sejthetünk versei mögött: a *Prelúdium és ötsoros* Szentci Molnár Albert dallamára a zsoltárok idillje helyett valamilyen modern, önellentmondó, metafizikus idillt zeng, az idő megállásának pillanat-érzetét, melyben az elmúlás éle is kicsorbul, hogy annál durvábban tépje húsinkat...

Dalai tehát, legalábbis a szó szokásos értelmében egyáltalán nem dalszerűek, s végképp nem hagyományos elemekre épülnek: a *Chanson spirituelle* például az absztrakció igen távoli szférájában zajlik, szenzuálisan értelmi karakterű, és mindegyikük csupa feszültség, robbanás és zuhanás, mint ahogy az úr sem a Nihil, hanem tartalommal és feszültségekkel teli, és Tandori Zen-buddhizmusának figyelme sem a Nirvána fölé hajlik, hanem inkább Pascal végtelen tereinek soha nem szűnő csöndjét hallgatja. De ezeket a verseket még távolabbról, még tökéletesebb fölényvel fogalmazza, szinte túlról is ama ürbe nyíló hiperbolikus határvonalon: a dalok műformájuk sokszoros szenzuális közvetlenségével, a mindennapiság személyes hitelével sugározzák a kötet Lét-élményét.

Fő eszközük: az önkioltás, a jelenségek azonnali önmegsemmisülése; az elnevezést megint a Zen-buddhizmus szókincséből kölcsönöztük, de szinte felesleges hozzátennünk, mennyire természetesen adódik Tandori lírájából, a Pilinszky vers, vagy a negáció negációjának elemzésekor, s számos más esetben is alig térhetünk ki használatára elől. Néha már meghökkentően egyszerűen valósul meg:

„Tőled távolabb-e?
Hozzád közelebb-e?
Tőled se, hozzád se.
Távol se, közel se.”
(*Koan I.*) —,

máskor áttételesebben, mondhatni ravaszabban rajzolja a Lét-szituációt (— másodszer idézzük e verset, most már teljes értelmében —):

„Szórakozottan pörgeted
valamikori poharad.
Halál-utáni napsütés
fonja rá az ujjaidat.”
(*Egy teraszon*).

A ciklus címadó verse pedig, noha nagyon összetett tartalmat hordoz, már szinte elvarázsol könnyedségével, ahogy előbb az idő összes rétegét, majd a személyiség-dimenziót, végül pedig egy Lét-mozdulattal a teret oltja ki, mígnem elérkezik a personalitás abscondita tiszta jelenlétéhez:

„Már csak azt a jövő időt
kívánom, ami elmúlt.
Ne legyen több pillanatom,
ami előtte nem volt.

Feledhessen, ami leszek.
Az legyenek, aki nélkül.
S én — mint aki félrehajol
egy teljes térnyi szélből —”
(*Koan bel canto*).

TÖREDEK HAMLETNEK

A *Koan bel canto* ciklusát még három, önértelmező vers követi: a *Nyers* világképeinek fonákját, a *Személy* mindennemű kapcsolat lehetetlenülését, a *H. királyfi, mostohaapja előtt* alkotó és műve, illetve poéta és publikum reménytelenül és követhetetlenül paradox viszonyát fogalmazza meg. Ebben a jelentésben, tehát ha végiggondoljuk a kötet egészének a daltól a dalig terjedő és így még visszájára is fordított, visszajáról is értelmezett ívét, valóban tökéletesen kerek, befejezett és zárt alkotás, aligha lehet is változatlan formában folytatni.

Értékét beidegzett jelzőkkel és összehasonlításokkal jellemezni végeredményben tautológia lenne, de még hitelét is rontaná: nem „első kötet”, hanem abszolút érték. Előzményei tudatában is, talán túlzás nélkül állíthatjuk: alapjában hétszáz év lírai hagyományával szakított, autonóm világot hozott létre, autonóm s hibátlanul szuggesztív kifejezőrendszert alkotott, olyan szélességben és mélységben hatolt el ismeretlen területekre, ahova előtte csak ritkán, s nem is mindig szándékosan jutottak el magyar költők: a Töredék Hamletnek a maga zárt egészében, esetleges folytatásaitól függetlenül is, helyt kell hogy kapjon a magyar költészet történetében.

1969 május.

A FELVILÁGOSODÁS KÉT ARCA*

SZELI ISTVÁN

NYELV ÉS FELVILÁGOSODÁS

A magyar felvilágosodás frontvonalai Lipót, még inkább pedig Ferenc alatt tragikusan összeomlanak. Ezt a megrázkódtatást a szerb felvilágosodás nem éli át: főúri ágazatában az eltérő társadalmi struktúrák miatt ki sem alakulhatott, franciás radikális hatások nem érték döntő mértékben, így mentes maradt azoktól a végtelenségektől is, amelyek Magyarországon az 1795. májusi epilógushoz vezettek.

Ebben az összefüggésben kell megvizsgálnunk a nemzeti nyelv kérdéskörét is, amely a szerb népnél homogénebb társadalmi struktúrája folytán természetes és organikus eleme, műveltség-hordozó és műveltségközvetítő alkotórésze az irodalmi kultúrának, a nemzeti szellemnek, s a felvilágosodás korában is könnyebben vállalhatta magára ezt a történelmi feladatot, még akkor is, ha az irodalmi nyelvnek egyidejűleg vagy csak csekély időbeli távolsággal többféle változata alakult ki. A nemzet, az állam, a nyelv a tizennyolcadik századi szerb kultúrában nem diszparát fogalmak, mint a magyarban, legalábbis nem oly végzetesen, tragikusan konfrontált meghatározói a nemzeti életnek, mint a magyar történelmi és irodalmi fejlődés nagyobb részében. Csak a nyugat-európaiaktól (s részben a kelet-európaiaktól is) eltérő magyar fejlődés adhatja meg a feleletet arra, hogy miért nyomul előtérbe folyton ez a három fogalom a magyarságnál, s miért kap külön hangsúlyt és sajátos értelmezést a felvilágosodás többé-kevésbé egységesnek mondható áramlataiban a magyar írók és publicisták műveiben. A magyar felvilágosodás e problémái nyilván ismeretlenek az egységes nemzetállamban élő nyugati népek előtt, mert azoknak nem kellett sem az idegen uralom nyelvsorvasztó törekvéseivel, sem saját nemességük ellenállásával küszködniük, amely az anyanyelv általános használatától félti előjogait, s attól retteg, amit Kölcsey még a harmincas években is felháborodva vet a szemére az országgyűlési nemességnek: „Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözzé.”¹ A fokozott érdeklődés a nyelv iránt a felvilágosodás szerb és magyar képviselőinél azonban még nem azokból az indítékokból fakad, amelyek a romantika írójának az érdeklődését a nyelv felé vonja: itt a nyelvnek még az a szemlélete az uralkodó, amit Dositej oly frap-

* Részlet a szerző *Utak egymás felé c.* készülő könyvéből.

pánsan kifejez ezzel a mondatával: „Jezik ima svoju cenu od polze, koju uzrokuje. — A nyelvnek az értékét annak hasznossága adja meg.” Ez a lényegét tekintve mélyen a racionalizmus gondolatvilágában gyökerező s az egész kelet-európai felvilágosodás irodalmát kifejező és meghatározó elv jut kifejezésre pl. Bessenyei Jámbor szándékában is, s onnan kezdve egészen a reformkori mozgalmakig a nyelvről való gondolkodás egyik vezető szempontja marad a magyar irodalomnak: a nyelv nem az esztétikai alkotások létrehozását, hanem az emberi művelődés előmozdítását szolgáló eszköz. A cél, az egységes nemzeti nyelv felvirágoztatásának a célja „az egyedül, hogy az a közkárpit, az a közfal mi tulajdon magunk között elrontassék, hogy a világoskodás, a tudomány hazai plánta légyen, mintegy polgárrá tétessék, indigenáltassék...” — írja Aranka György az erdélyi nyelvújító társaság felállításának „rajzolatában”. Igaz, ő már irodalmi szempontokat is figyelembe vesz, mert felpanaszolja, hogy az újabb magyar könyvek „annyira nem kedveltetik és olvastatják magokat, hogy mintha fát vágna az ember, úgy meg kell magát erőltetni és megizzad belé, ha végig akarja olvasni. A gyönyörűség helyett unalommal kínozzák minden szempillantásban az olvasót”² — ennek ellenére a kor „nyelvi szempontú” irodalmisága, ahogy Horvát János nevezi a felvilágosodás irodalmát, még nélkülözi a romantikában felszínre jutó egyéni, nemzeti és művészi mozzanatok a nyelvi gondolatban. Feltűnő, hogy sem a korszak gondolkodását indukáló francia Enciklopédiában, sem a nyolcvanas években írt közjogi értekezésekben, sem az olyan literátoroknál, mint Bessenyei, Aranka, Kazinczy s természetesen a konzervatív körök nyelvi kérdéssről hozott országgyűlési döntéseiben és határozataiban sincs semmi „herderi”, semmi olyan metafizikus elem, ami a romantika felé mutatva az európai népek nyelvi tudatát alakítja. A nyelvi mozgalom ebben az időben — mint erre Szekfű is rámutat a magyar államnyelv kialakulásáról írt nagy tanulmányában³ — még nem a nacionalizmus apológiája, nem fajisági, vérségi összetartozásra apelláló érv, s nem is a nemzeti egyéniséget meghatározó tényező, hanem az állami és társadalmi élettel összefüggő közjogi fogalom, szerencsésebb esetben a felvilágosodás kulturális missziójának eszköze. Kozmopolitizmus és nemzeti elv nem zárják ki egymást a nyelv használatában, s a nemzeti nyelvfejlésztés szándékát és gyakorlatát gyakran kíséri a racionalista világpolgár meggyőződése; így egészíti ki egymást e két látszólagosan ellentétes elvi álláspont Kazinczy közismert levelében is, amit Lukijan Mušickihez, a szerb racionalizmus jeles klasszicista költőjéhez írt: „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s amidőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik, elősegíteni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem, nevezetesen nem könyörgök azért, hogy az a nyelv ne boldoguljon, amelyen az Aszan Aga mennyei szépségű elégiája énekeltetett... Vedd berekesztésül valamómat: az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös, s a jók és bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton. Szeressük egymást, tisztelt férfit, mert érezzük, hogy az igazság gyermekei vagyunk.”⁴

A nyelvkérdés a szerb felvilágosodásban a már említett államjogi,

társadalomtörténeti és művelődési sajátságok következtében másféle értelmezést nyer s részben más feladatokat is tűz az írók elé. A nemzeti nyelv társadalmi létfeltételei olyanok, hogy a nyelvi gondolat romantikus vonásai — a nemzet és a nyelv egymásra utaltsága — korábban és láthatóbban jelentkeznek, jóllehet a racionalista nyelvszemlélet alapvető vonásai — mint láttuk — itt is megvannak. Az államnyelv rangjára emelt latin és német nyelv azonban egzisztenciálisan sohasem veszélyeztette a szerb irodalmi kultúrát⁵, s ezért a nyelv a felvilágosodás egész korszakában a nemzeti létezés elsődleges és legfontosabb meghatározója lehetett. Dositej már jóval a romantikusok előtt megfogalmazhatta a korszak nemzettudatán messze túlmutató tételét a vallási, faji, nyelvi, nemzeti közösség életének posztulátumaként: „...törvény és vallás változhatnak, de faj és nyelv soha.” A XVIII. században (de még Vuk feltűnése után is sokáig) a faj és a nyelv nemzeti irodalmat teremtető erői azonban még nem teljesezhetnek ki a szerb kultúrában, hanem majd csak a tizenkilencedik század negyvenes éveiben, mint ahogyan a magyarban is előbb a klasszicizmustól elforduló Kölcseynek kell megvívnia harcát azért az irodalmiságért, amely a nyelvi és történelmi hagyományokért önmaga mélyeibe tekint. Természetes tehát, hogy a civilizatorikus célokra tekintő, alapjában véve urbánus szellemű felvilágosodás virágkorában Dositejé legfeljebb csak zseniális megsejtése lehetett az irodalmi és nemzeti kibontakozás lehetőségének, a távlat ragyogó felvillantása, de az irodalmi gyakorlat aranyfedezete nélkül. Az elv — hogy a nemzeti nyelv egyidejűleg ellássa a hagyományőrzés és a kultúrateremtés feladatait — csak nagyon nehezen valósítható meg a szerb tizennyolcadik században. A legfőbb akadály a korszak nyelvállapota. Jóllehet Hamann már 1762-ben kimondotta híressé vált tételét, hogy a „költészet az emberi nem anyanyelve”, a szerb racionalizmus korabeli költészetnek tulajdonképpen még magának sincs „anyanyelve”. A költő két nyelvet is magáénak mondhat ugyan, az orosz-szlávot és a szláv-szerbet, ezeken azonban az, ami a költészet lényege: a lélek finomabb rezdülései, az egyéni látomás és élmény alig közölhetők, pedig a költészet éppen ebben az időben, Goethe korában s részben az ő révén lett spontán, szubjektív önkifejezéssé. A század mindkét fejlődési szakaszában mesterségesen kitenyészített nyelven beszéltek az írók, csak az avatottak számára érthetően, bonyolult szintaxissal, lombikban készült grammatikával, csinált szótárral, amely legfeljebb elvontabb intellektuális gondolati tartalmak kifejezésére volt alkalmas, de a lélek mozgalmait nem volt képes sem követni, sem kifejezni. Kétségtelenül ez is hozzájárult ahhoz, hogy a század szerb poézisén — a racionalizmusra egyetemesen jellemző intellektuális hűvösségen, elvontságon és északultuszon túlmenően is — egyfajta szenvtelenség, a sematikus színtelenség és érzelmi indifferentizmus jegyei ütközzenek ki: a költői áradást és expresszivitást maga a nyelv és annak kész formulái és sablonjai bénítják meg, amelyek a legszigorúbb költészettani ortológia követelményeivel súlyosodnak a poézis művelőire.

A magyar irodalomban ilyenféle jelenséggel — sokkal enyhébb formában és nem is általánosan kötelező érvennyel — csak néhány írónál és — elméleti követelésként — egy-két grammatikusnál találkozunk, Gyarmathynál például, aki a „könyv-nyelvet” élesen el akarja különí-

teni a „közönséges beszédőt”, vagy Rajnislál, aki azt hangoztatja, hogy „... a ki tsak azt tudja, a mit Annyától, dajkájától tanult, a ki az olvasást restelli, könyveket nem irhat, verseket túrhető-képen nem szerzhet”⁶. Az eleven irodalmi gyakorlat kivetette magából az afféle önkényes eljárásokat is, amilyen Barczafalvié volt, aki egy soha nem volt nyelven, maga gyártotta szavakkal akarta a magyar prózát megújítani, s a Szigvárt című regény-adaptálásához csatolt nómenklatúrával óhajtott népszerűsíteni ezt az irreális „literatúrai” nyelvet. De még Folnecics Lajos hírhedt „nóstényítési” kísérletei sem jártak az irodalmi nyelvre nézve olyan súlyos következményekkel, hogy az a nyelvi ketósség állapotát hozta volna létre, vagy hogy az irodalmi nyelvet, a „műveltek nyelvét” teljesen elidegenítették volna a közmagyar beszédőt.

Az okok, amelyek a fent említett nyelvi megoszlást előidéztek, mélyen gyökereztek a felvilágosodás szerb változatában és a XVIII. század szerb szellemiségében, amelynek kialakulásához nem csekély mértékben járult hozzá a költőkre és a költészetre magára majdnem végzetessé váló ortodox gondolkodás és világnézet a maga sokféle kötöttségével, hagyományával, visszahúzó erőivel, amelyek még ebben a században is oly sokáig tartották fogva az irodalmi szellemet a klasszicizmus karcerében s a nyelvi hagyományok korlátai között. A korszak írói „intellektualisztikus előítéleteik, tévesen felfogott szlavofil utópiáik és orosz-szláv szinodális igazhitűségük ígészetében a mondvacsinált irodalmi szentségek védelmezőinek áldatlan helyzetében találták magukat a kor plebejusai faragatlanságainak attackjaival szemben, de érveik mind fatálisabban siklottak ki kezeik közül. Fel kell lapozni ezt az Antológát, hogy lássuk helyzetük kilátástalanságának minden szörnyűségét. Mert nincs nagyobb istenverés a költő számára, mint ami velük történt: nyelv nélkül maradtak, a költő legfontosabb, helyesebben szólva egyetlen eszköze nélkül. Ezért oly sok közöttük a szárnyaszegett. Kezdetőtől fogva halálra voltak ítéelve...” — írja Mladen Leskovac a Branko Radičević előtti korszak legjelentősebb egyéniségeiről szólva.⁷

Az irodalmi nyelv normáinak kialakítására szorítókozó írói programoknak, tehát az irodalom „nyelvi érdekűségének” a kelet-európai népek „történelmi nyomorúsága” adja meg az okát: a magyar és a szerb századvég írójának még mindig a kifejező eszközökért kell elkeseredett harcokat vívnia, s a művészi alkotás premisszáiéért kell küszködni, noha feladata már sokkal nagyobb, az, hogy szellemben és műveltségben fogja be a felvilágosult Európát, amely ebben a korszakban már a másik nagy ugrásra gyűjtőgeti erőt, az irodalom romantikus meghódításához. Franciaországban már jó száz évvel ezelőt, a corneille-i és racini klasszicizmusban végbement s jórészt be is fejeződött az irodalom nyelvi megszilárdulásának a folyamata⁸, s a tizennyolcadik században már csak legfeljebb a stílus-eszmény, a megváltozott tartalmakhoz alkalmazkodó kifejezőmód változik, emitt azonban még a lexika és a szintaxis megeremtéséért folyik a küzdelem; ott már a nemzeti irodalom egész orkesztere zeng, itt még mindig csak a magánosok próbálgatják árva hangszertüket. A „nyelvi érdekűség” helyett akár a „nyelvi kényszerűségben” is kereshetnénk a korszak uralkodó vonásait.

Nem lehet hát csodálkozunk, ha ennek az irodalomnak a nyelvi orkesztrációra legalább akkora a gondja, mint arra, hogy a „megvilágo-

sodás” szolgálatát vállalja. Benkő Loránd mutat rá, hogy „tárgyalt körünkben az egy személyben író és nyelvész típusa egészen közönséges, gyakori, akár a legkiválóbb egyéniségeket, akár a szürkébb, átlagosabb személyeket tekintjük is. Ez időben alig van számottevőbb író, aki a nyelv-művelő mozgalomban csupán irodalmi tevékenységével vett volna részt, és ne szólt volna hozzá általában vagy részleteiben a kor nyelv-művelő-nyelvészeti problémáihoz. Ugyanakkor alig van grammatikus, aki maga is ne próbálkozott volna irodalmi, írói tevékenységgel. Olyan kiváló egyéniségekről, mint *Kazinczy*, *Baróti Szabó*, *Rajnis*, *Révai*, *Kalmár*, *Gyarmathy*, *Versegi* stb. aligha lehetne eldönteni, hogy inkább íróknak vagy inkább nyelvészeknek tartssuk-e őket — nyilván mindkettőnek kell tekintetünk.”⁹ Zaharije Orfelintől Vuk Karadžićig a nyelvi kérdés a szerb írókat is kivétel nélkül foglalkoztatja. Orfelin a *Szláv-szerb Magazin* címen Velencében megjelentetett folyóiratának előszavában arról értekezik, hogy a holt latin helyett ma már mindenütt a nemzeti nyelvet vezették be — Lengyelország és Magyarország kivételével¹⁰ —, s ezért az orosz mellett népnyelvhez közelítő változatban írt cikkeket is közöl, Dositej pedig igazi racionalista érveléssel mutat rá a népnyelv szükségességére az irodalmi művekben: „akkor az elme műveltsége és a tudomány virága nem marad pusztán azok körében, akik értik a régi irodalmi nyelvet, hanem szétárad és eljut a földműveshez, átszámazik a legegyszerűbb népre és a pásztorra is.”¹¹

LITERÁTORSAĞ ÉS STÍLUS

A magyar és a szerb irodalom belső világának a közelségéről és ugyanakkor Európával való kongruenciájáról a legbeszédesebben az irodalmi tevékenység utánzó-adaptáló-fordító jellege és eklektikus természetete tanúskodik. Olyanfajta irodalmiság ez még, amely a passzív befogadásnak, az elért eredmények áthasonításának legalább akkora — ha nem nagyobb — jelentőséget tulajdonít, mint a belső erőkből kifejlesztett törzsökös alkotásoknak. Ebben azonban nem szabad csak a belső erőtlenséget, a szellem felhígítását és önpusztítását látnunk, hanem sokkal inkább a másoktól már meghódított magaslatok megvételeként heroikus lendületét, az „utolérés” elszánt akarását kell értékelnünk. A kelet-európai felvilágosodás irodalmának eklekticizmusáért, eredetiséget nélkülöző „nemzetietlenségéért” s utánzó voltáért nem az író a felelős, hanem a kor, amely ebben, az ilyen irányú tevékenységben jelöli ki a feladatát. A Kazinczytól meghonosított klasszicista-szentimentális, németesnek bélyegzett ízlést csak a fejlődés egészét szem előtt tartó mai szemlélet minősítheti „veszedelmes irodalmi tényezőnek”¹², akkor azonban kétségkívül a nagyobb Európa-közelséget, a magasabb irodalmiság áramkörébe való bekapcsolódást jelentette. A tizenkilencedik század húszas-harmincas éveiben, az irodalmi nyelv megállapodása és a romantika szellemében való felújulása évtizedeiben a történelem és a népi-nemzeti sorskérdések témáinak beáramlásával s a felvilágosodás kozmopolita műveltségének bomlásával nemcsak időszerűtlen, de fölösleges és káros is lett volna ennek a régi típusú literátorságnak a fenntartása, s az irodalmi fejlődés majd mint corpus alienumot ki is veti magából. Az 1770-es évektől a századfordulóig a fordítás és adap-

tálás azonban a műveltségközvetítés, az ízlésfejlesztés és a „literatúrai felemelkedés” leghatásosabb, ha nem is az egyetlen lehetőségének látszott. A természetes és organikus átfejlődés az autochton irodalmi szellem kibontakozásához a szerb irodalomban potenciálisan adva volt a nemzeti és törzsi életformáját még a tizenharmadik században is megtartó nép patriarchális műveltségében s a virulens népköltészetben, ahonnan majd a negyvenes években egy Branko Radičević lírája emelkedett fel a magasba, míg a felülről polgárosuló magyar irodalom számára ez az út sokkal rögzösebbnek látszott. De éppen a fentebb már vázolt differenciáltabb társadalmi viszonyok s a hevesebb tektonikus rengéseket előidéző állami-politikai válságok okozzák, hogy a magyar irodalomban az 1810-es évek végén már kétségtelen jelei mutatkoznak a romantika világnézeti és érzelmi forrongásának, emberi magatartásformáinak és esztétikájának (Katona, Berzsenyi) — egyelőre ugyan klasszicisztikus formanyelven s többé-kevésbé ilyen műfaji vagy tematikai tájékozódással. S ha ez még nem is a legtisztább hangokon megszólaló romantikus költészet, mégsem azonosítható a felvilágosodás klasszicizmusával és szentimentális ízlésével, amely az egész metternichi korszakban uralma alatt tartja „az egész Duna-medence irodalmi világát”, ahogy azt Miodrag Popović látja.¹³

Bizonyos azonban, hogy a felvilágosodás első szakaszában, a tizenharmadik század végéig még masszívan tartja magát az a felfogás a szépliteratúrában, hogy Európához emelkedni csak a művelt nemzetek irodalmi eredményeinek átvételével lehet. Az írók még nincsenek tisztában azzal, hogy a legnemesebb szándékkal gyakorolt nyelvi reformeresség, a nagy buzgalommal (sajnos, sokszor sután és félszegül) végzett nyelvcsinálás, sem pedig a tolmácsoló-közvetítő írói munka nem elegendő a nemzeti irodalom felneveléséhez. S ha Kármán, Csokonai vagy Dositej zsenije és szintetizáló szelleme meg is sejtette, hogy a megoldás az „eredetírásban” rejlik, a fordítások mindent előzőlő tömege mégis arra mutat, hogy az irodalmi gyakorlatban a másik, kevésbé szerencsés nézet jutott túlsúlyra: a „magyarítás”, a „szerbesítés”, az a felemás és abszurd írói tevékenység, amely hovatovább nem tett különbséget az önálló alkotó munka és az átültetés között. Elég lesz itt csak két ilyen példára hivatkoznunk, a „nemzeti” literatúrák gazdagításának két jellegzetes kísérletére: Vitkovicséra, aki Kármán *Fanniját* teszi át szerb nyelvre *Spomen Milice* címen és Kazinczy *Bácsmegyei*jére, amely egy jelentéktelen német regényt szólaltat meg magyarul, de mindkettő gondosan elhallgatja az eredeti mű szerzőjének nevét. Kazinczy Trattner Jánosnál kiadott „munkáji” közül egy sem az övé: az opera omnia kilenc kötete csupa fordítás.

Az uralkodó stílusok — a klasszicizmus és a szentimentalizmus — sem az autonóm fejlődést tükrözik, hanem az európai formakincsből származtak át a kelet-európai irodalmakba, így a magyarba is. A klasszicizmus és a szentimentalizmus összefonódottsága a felvilágosodással¹⁴ rendkívül bonyolult képletté teszi a XVIII. és XIX. század fordulójának évtizedeit, különösen a kelet-európai irodalmakban. Ezek nagy részében ugyanis a felvilágosodás a nemzeti újjászületésnek, sőt a nemzetszületésnek, az irodalmi nyelv megteremtésének, az emancipált világi irodalom kibontakozásának a kora, s ezért itt a klasszicizmus nemzeti tartalmú irodalmi műveltség keretétül szolgál. A klasszikán be-

lül fejlődnek ki a sajátosan nemzeti diszciplínák is: a történelem, a nyelv- és politikai tudományok stb. Cwittinger, Horányi, Wallaszky, Rotarides s — Bod Péter kivételével — valamennyi tizenharmadik századi magyar irodalomtörténész a humanista latin iskola neveltje; a nemzetgazdász Berzeviczy Gergely, a közjogász Hajnóczy József, a nyelvtudós Révai Miklós, az esztétikus Szerdahelyi György latinul írják műveiket. A latin nyelvűség természetesen nem mindig a klasszicitásnak, hanem sokszor csak a „konstitucionális” nyelv szívósságának a jele, ugyanakkor azonban a klasszicizmus eszköze és lehetőségének biztosítéka. A latinitásba ágyazott magyar műveltségességménynek az elevenségére közvetlenebbül utal a magyar nyelvű irodalom formái és műfaji tájékozódása: a „nemzeti” eposzkísérletek a hexameterrel küszködve születnek meg; az epigramma, ekloga, óda, episztola ekkor éli virágkorát; Kazinczy nyelvújításához Horatius és Cicero is ösztönzést nyújt; Kölcsey a magyar nyelvért vívott közjogi küzdelmeiben sem feledkezik meg arról, hogy Parainesisében a latin és görög stúdiumok hasznára hívja fel a figyelmet, s a klasszika még a Csokonai—Vörösmarty vonalon kifejlődő polgárosuló magyar irodalom számára is indítékokat ad — a korszerű és a nemzeti irányába. Az antik örökség birtokbavételének és asszimilálásának folyamatait vizsgáló Kardos Tibor azt a tanulságot vonja le, hogy „Az antik műveltségnek különösen latin részét a magyarság önmagához hasonlónak ismerte föl. Ezért a klasszikus latin világ kibontotta a magyarságban rejlő egyéniséget. Ugyanakkor fölszabadította a romantika korrelatív erőit, de mindjárt mérsekelte is. A magyarság sokszor nem tett egyebet, mint saját fogalmainak latin nevet adott, sokszor azonban antik példára alakított rajtuk. Az antik műveltség segített önszemléletét kialakítani. A legkiválóbbak ugyan mindig eljutottak a görög ősforrásokig, de általában a magyarság egész történeti valója: a történeti nemzet, az állam elmélete, a jogrendszer, a történetírás, sőt irodalmának egyik jelentékeny ága is latin nyelven élt és fejlődött.”¹⁵

Hiba lenne azonban a klasszicista hagyományoknak csak az állandóságát és szüntelen jelenlétét kimutatnunk: rá kell világítanunk az azokon belül jelentkező változó mozzanatokra is: a stílus fejlődésére és alkalmazkodására a kor követelményeihez. A klasszicizmusnak ui. a hetvenes-nyolcvanas években inkább még iskolás, papos, deákos, patriarchális vonásai ötlenek fel, sokszor konzervatív vagy éppen retrográd emberi, költői, világnézeti tartalmak járnak vele együtt, Kazinczy nemzedékéé viszont a francia polgári forradalom klasszicizmusával rokon; Virág költészetében a klasszicizmus unalmas életelvek foglalata, Berzsenyiében új, felgyült energiáké; Rajnis számára még inkább csak metrikai penzumot jelent, Vörösmarty hexameterei azonban eleven költői világot foglalnak a klasszikus vers keretébe.

Skerlic alapjában véve formalisztikus, nem irodalmi kategóriákban gondolkodó, filozófiai, művelődéstörténeti, politikai és stílustörténeti szempontokat meggondolatlanul vegyítő periodizációjában (racionalizmus, jozefinizmus, romantika)¹⁶ valósággal elsikkadnak ezek a korszak szépirodalmát, ízlés- és esztétikai állapotát alapvetően meghatározó stílusok. Skerlic nem mutat rá kellő nyomatékkal sem arra, hogy a szerb racionalizmus korában miért erőtlenebbek a klasszicizmus s miért fejlettebbek a szentimentalizmus irodalmi hajtásai, sem pedig arra, hogy

ezek a stílusirányok miért nem tudtak a nemzeti irodalom áramába bekapcsolódva — a szó értékjelző jelentésében — klasszikus alkotásokat létrehozni. Míg a magyar költészet klasszicista ágazata, mint láttuk, már Baróti Szabó Dávidtól kezdve magában hordta a nemzeti költészet kifejlődésének lehetőségét, s „a nemesi-nemzeti ellenállás jellegzetes politikai és emberi attitűdje indulati-formai megfelelőjét találta meg a klasszicista vers pátoszában”¹⁷, sőt polgári tendenciákat is képes volt magába fogadni, amint azt Versegi, Kazinczy s a klasszicizmus „második hullámához” tartozó költők példája mutatja, addig a szerb klaszszika, annak ellenére, hogy Mušicki vagy Sterija Popović révén mélyen belenyúlik a XIX. századba s egy egész sor író megérint, a nemzeti költészet számára terméketlen marad, megreked a „deákosságnál”, ki-merül a formák kultuszában s a horatiusi középszer követésében. Ennek az okai között bizonyára nem az utolsó a szerb klasszicizmus lomonoszovi és gottschedi indítása, valamint a goethei és schilleri „hellenikának” és a klasszicisztikus költészet társadalmi-közéleti ihlettségének a hiánya, tehát úgyszólván minden olyan feltétel majdnem teljes elmaradása, amelyek meglétéhez Goethe a klasszikus író és irodalom megszületését köti: „Ha nemzete történelmében szerencsés és jelentős egységben találja együtt maga előtt a nagy tényeket és következményeiket; ha nem nélkülözi honfitársai érzületében a nagyságot, élményvilágában a mélységet, tetteiben az erőt és következeteséget; ha a nemzet szellemével áthatottan, a benne lakó géniusznál fogva alkalmasnak érzi magát arra, hogy mind a múlttal, mind a jellel rokon-szenvezzék; ha nemzete, a kultúra magas fokán állva, megkönnyíti az ő művelődését; ha sok anyagot talál összegyűjtve maga előtt, és az előtte járók sok, részben tökéletes, részben fogyatékos kísérlettel törtek utat számára; s ha annyi külső és belső körülmény találkozik, hogy neki nem kell súlyos tandíjat fizetnie, hanem élete java éveiben módja nyílik valamilyen nagy mű áttekintésére, rendezésére és egyértelmű megalkotására.”¹⁸ Lukijan Mušicki szinte teljes kiesése az utókor irodalmi tudatából mindenesetre szimptomatikus lehet, mert azt bizonyítja, hogy ebben a koturnuson járó emelkedett poétaságban nem munkálkodnak olyan erők, amelyek a nemzetté formálódás irányába mutatva vállalhatták volna a költészet közfeladatait, s amelyek a klaszszicisztikus formanyelvet belső szükségletből eredő természetes költői önkifejezéssé tették volna. A szerb klasszicizmus e kiválósága stilizált honszeretetével, verbális patrióta lelkesedésével magasan felette lebeg a szerb felkelés kora könnyörtelen és véres valóságának, az ember és a nemzet felemelkedésének és bukásának. A kornak egyéniségekre és nem iskolákra van szüksége, a lélek és a szellem forradalmárait, Vukra és a népköltészetben megújuló új hangszerelésű poézisre, amelyben ön-nönmagát, eszményeit, múltját és jelenét szemlélheti, de ezt nem találta meg sem Mušicki költészetében, sem Sterijájában, pedig ez utóbbi, mint Jovan Hristić szép tanulmánya kimutatja, már kezdi „eltakarítani a hazai és az európai klasszicizmus hordalékait”, s számára a klasszikus manír már sokkal többet jelentett pusztá manírnál.¹⁹ Persze, a szerb klasszicizmus szűkösége és sikertelensége nem személy szerint Mušickié, Miloš Svetićé vagy Sterijáé: az az általános viszonyok következménye is, amelyek az európai klasszikát, a nyelvvel, egyházi szervezettel, politikai és iskolai hagyományokkal együtt felszívott latinságot a

magyarság számára a szellemi létezés egyik lehetséges formájává teszik, míg a szerb irodalmi kultúrában ez az anyag sokkal nehezebben szer-
vül. Vuk, a grammatikus és szótáríró, akiben az egész modern szerb
kultúra koncepciója megfogamzott, a tizenkilencedik század vezető
szelleme például nem tartotta szükségesnek, hogy jól megtanuljon la-
tinul. Amikor Mušicki efelől faggatja, ingerülten válaszol: „Azt kérdi,
megtanultam-e latinul. Nem, még németül sem, mert nincs rá időm.”²⁰

S még egy, nem éppen mellékes dologról is szólni kell: a klasszikus
formákba nehezebben simuló, par excellence nem-klasszikus szerb nyelv
természete, hangsúlyviszonyai, belső törvényei makacsul ellenállnak a
klasszicisztikus verselési sémáknak. A „klasszikus versnyelv” megte-
remtésére irányuló kísérletek a tizenyolcadik század költészetében
(A. Vezilić, G. Trlajić stb.), a metrikai okokból összekuszált szórend, a
vakmerő inverziók, a beszéd természetes lejtésének megbontása, majd
mindennek következtében az írott és az „énekvers” egymástól való
eltávolodása is annak a jele, hogy a klasszicista törekvések nem ta-
láltak termékeny talajra a szerb irodalomban. Az irodalomtudomány
joggal nevezi szerencsés terminussal „pseudoklasszicizmusnak” ezt az
antikot utánzó stílust, ezzel is rámutatva, hogy ezen az úton nem lehet
eljutni sem az irodalom belső erőinek felszabadításához, sem a klasz-
szicizmus európai eszméjéhez. De ebben nagy pozitívumok is rejlenek:
noha még nagyon sokáig, úgyszólván a múlt század egész történetén át
él a klasszicizmus emléke (Vojislav Ilić vagy Laza Kostić művészetében
az eredeti forrásokból merítő klasszicizmus még új impulzusokat is ad
a költészetnek), az idegen forma eluralkodásának veszélye, legalábbis
erről az oldalról, sohasem fenyegette a szerb poézist, mert a klassziciz-
mus szelleme és formája nem vált szervessé benne, s mert a Vuk által
tudatosított nemzeti költészeti hagyományok segítségével hamar meg-
találta a maga autentikus szellemi formáit.

A szerb felvilágosodás másik, esztétikai eredményeit tekintve számot-
tevőbb stílusa a szentimentalizmus, amely a romantikába vezető át-
menet útján a klasszicizmussal egyidejűleg lép fel, de nem mint annak
ellenhatása vagy tagadása, hanem mint korrelatívuma. A szentimenta-
lista irodalmi alkotásokból éppúgy hiányzik a nemzeti tartalom és a
szerb élet sajátos színei, mint a klasszicista művekből, ami az irányzat
„átvettségének” a jele. Az irodalom szentimentális jelenségei a kelet-
európai népeknél mindenesetre ellenállnak Ernst Fischer értelmezési
kísérletének, aki a freudi „kultúrszorongásból”²¹, tehát merőben civili-
zatorikus okokból, az eszmények és a valóság feloldhatatlan konfliktu-
sából eredezteti ezt az irányt. A „kelet-európai nyomorúság”, hogy is-
mét Marxot parafrazálva jellemezzük az itteni viszonyokat, azaz a tár-
sadalmi élet beszűkültsége, mozdulatlansága, a polgárosodás nagyon
erőtlen folyamatai már eleve kizárják, hogy az *eszmény* és a *valóság*
szembenállása tartós és bő ihletforrásul szolgáljon az irodalomnak: a
polgári eszmények még nagyon is kialakulatlanok és gyökértelenek
ahhoz, hogy a meghaladott társadalmi intézményekkel konfrontálva
egy egész irodalom hajtóerejévé legyenek. A szentimentalizmus ily mó-
don nem is telítődhet meg olyan energiákkal, amelyek pl. az angol
szentimentalizmus erkölcsi felháborodását táplálják, de hiányzik belőle
a francia szentimentalizmus „citoyen” lelkisége s a német polgári „el-
vesztettség” világrészése is, ami pl. Werther önpusztításához vezetett,

ahogyan azt Goethe oly maradéktalanul kifejezte a Költészet és valóságban: „...nagy tettekre ösztökélő külső körülmények híján, azzal az egyedüli kilátással, hogy egy szellemtelen, unalmas polgári pályán kell végigvászorognunk, kedvetlen kedvünkben megbarátkoznunk a gondolattal, hogy életünktől, ha már sehogy se bírjuk tovább, önként megválhatunk.”²² Az önmaga helyét és formáit még csak kereső szerb polgárság tudatvilágában ekkor még fel sem merülhettek ezek az ellentmondások, mert még híján van az üdvös csalódásoknak, tapasztalatoknak és élményeknek, amelyek reális indítékai lehetnek volna a szentimentalizmus önálló fejlődésének. Érthető tehát, hogy a társadalmi élmény fedezete nélkül a szentimentalizmus is többé-kevésbé csak manírként jelenik meg ezekben az irodalmakban, s ha egy Kármánban vagy Sterijában feltűnnek is a stílus önálló útjának és kibontakozásának lehetőségei, az, lényegét tekintve, mégiscsak az imitáció szintjéig jut el azt a tanulságot kínálva fel, hogy egy stílusirányhoz való csatlakozás, egy ízlésformához való elszegődés nem lehet pusztán az elhatározás, az egyéni belátás vagy a divat dolga az irodalomban.

Rendkívül tanulságos azonban annak a nyomozása, hogy az uralkodó ízlésirányok, konvenciók, iskolák és programok nyúgeiből hogyan és milyen erők hatására bontakozik ki ez az eredetiséget potenciálisan magában hordó irodalmiság. A szentimentalizmus „főirányát” illetően helytállónak látszik D. Živković megállapítása, amely szerint a szerb szentimentalizmus nem az angol és francia ősforrásokra megy vissza, hanem annak német utánzására. „Ügy látszik — írja —, fiatal polgárságunknak Magyarországon, később pedig a szerb fejedelemségben, ahol még nem került sor a társadalom nagyobb mérvű rétegződésére és osztályösszeütközésekre, a szentimentalizmusnak éppen ez a német változata felelt meg, nemcsak Ausztria és Németország térbeli közelsége, hanem sokkal inkább a német bürger érzélgőssége miatt, amely nélkülözötte a szatíra fullánkját és osztályharcos irányát.”²³ A megsokasodó Wieland-, Gessner-, Kotzebue-, Bürger-, Schulze-fordítások s a nyomukban keletkezett eredeti (vagy annak látszatát keltő) „érzékeny”, pásztor- és kalandregények, verses művek és novellák bizonyítják ennek az általános képnek az igazát. Alig van kísérlet, amely a szentimentalizmus autochton „belső formáját” keresné, alig akad példa, amely — mint Sterijéé — az önállósodási folyamatok erősödését ígérné akár a szentimentalizmuson belül, akár az attól való elszakadás irányában. Ennek a lehetőségét talán egyedül Sterija mutatja meg *A rigómezei csatától a Regény nélküli regényig* megtett fejlődésében, azaz a nemzeti sorskérdések regénytémává avatásában. S ide sorolható még Milovan Vidaković művészileg elhibázott, de tendenciájában nem elhanyagolható próbálkozása is, amely a szentimentalizmus „dolce stil nuovo”-jának megteremtésére irányul. Vidaković, aki egyébként Pavle Popović szavával „sohasem lépett a világirodalom széles országútjára”²⁴, egyfajta „stylus medius”-t, a polgári „elocutio mediocris” ízlését akarja meghonosítani a tizenkilencedik század eleji olvasóközönségnél; nem a teremtő nagy stílus az ideálja, hanem a művelt, urbánus irodalmi ízlés, a városi szintre emelt köznyelv, amely megfelel a korszak polgári műveltségisményének. Ennek a csenevész polgári olvasóközönségnek a határai zárják le Vidaković íróságának a határait is, s egyben azt az ízlést és stílust is, amelyet ő képvisel. Vuk róla írt második kritiká-

jában egész szenvedélyével fordul ellene, megérezve benne az akkori magyarországi szerb kultúra végességét, hamis hangjait, idegen és téves akcentusát, amely nem lehetett alapja az ő népiségben megújuló műveltségkoncepciójának. S Vuk, a szótáríró, a nyelvész és a népköltészet gyűjtője egy pillanatra felcsap kritikusként, teljes fronton támadásba lendül, bírálja Vidaković regényeinek kompozícióját, alakjainak irreális rajzát, tárgyi hibákat vet szemére, legfőképpen pedig erkölcsait, előadását és nyelvét hibáztatja, azt, hogy a regény XIV. századi alakjai az ancien régime szalonjainak modorában társalognak, burnótos szelencével kínálgatják egymást, s feketekávét szürcsölnek... Vidaković csak a „módit” tudja mentségül felhozni: „regényemben szívesebben tálalok az urak reggeliző asztalára kávé, mint szalonnát vagy kását”²⁵. Nyilvánvaló: Vuk nem is annyira egy felemás nyelvet, hanem egy egész élet-szemléletet és kulturális koncepciót utasít vissza Vidaković regényében.

A szerb szentimentalizmus jelentősége ebben csúcsonyul ki tehát: a stílus hajlékonyságának a próbája volt, polgári olvasóközönséget igyekezett nevelni, idegen formákat próbált ki, de nem szívódott fel a nemzeti műveltség vérkeringésébe. Formai eredményeivel azonban hozzájárult az európai irodalmi ízlés nosztrifikálásához.

Ha a magyar irodalomból kiiktatnánk Kármán *Fanniját*, a szentimentalizmusról csak mint iskoláról, divatról és mulékony emberi magatartásformáról lehetne említést tennünk, aminek inkább előnytelen kispolgári vonásai tűnnek szemünkbe: az édeskés, sokszor már émelyítő hangnem, a természetellenesen érzékeny és morbid kedélyvilág, az erőltetett szenvelgés és az egyszínű költői tónus, a puhányság és életképtelenség, valamint a pózolás és az elviselhetetlenül finomkodó, valószínűtlenül választékos érintkezési modor. Mélyebb értelmet, a divaton és utánzási hajlamokon túlmutató jelentőséget mindez csak akkor kap, ha az egyedileg értelmezhető s a maga konkrétumaiban megragadható alkotásokra vonatkoztatjuk, tehát a stílust és a művet, a kort és az alkotást nem szakítjuk el egymástól. Kézenfekvő példánk éppen a már említett Kármán-regény lehet, s annak párdarabja, Vitkovics *Spomen Milice* címen szerbesített változata: az elsőben egy valóságos (legalábbis lehetséges) életnek művészi ábrázolását értékeljük s benne az író művészi valóságérzékét, egy életforma jellemző vonásainak írói megragadását tartjuk elsőrendű esztétikai minőségnek. A másodikban, Vitkovicsban az alapjában véve ugyanaz az emberi helyzet, az azonos személyi dráma visszhangtalan marad, semmiféle rezonanciát nem kelt. Vitkovics regényének még akkora utóhatása vagy irodalomtörténeti jelentősége sincs, mint Kazinczy *Bácsmegeijének*. Nem a sokszor misztifikált írói sors, az igazságtalan mellőztetés vagy a kortársi meg nem értés esete ez, sokkal mélyebbek ennek a gyökerei és sokkal egyszerűbb a magyarázata. Ami Kármánnál lelki kényszerből fakadt, az, ami a *Fanni*-ban a korra és olvasójára nézve jellemzően igaz, aminek tehát esztétikai „valóságihitele” van (még Toldy Ferenc is valóságos, élő személynek fogta fel *Fannit*), Vitkovics regényében hatástalan marad, mert a grófi, feudális környezetben, a vidéki nemesház torz emberi viszonyaiban a polgárosultabb szerb olvasóközönség nem ismeri fel a maga világát. Tagadhatatlan, hogy a fordítás sokat elnyel Kármán művének elevenességéből, nyelvi és stílári könnyedségéből, de a döntő mégis az, hogy Kármán *Fanni* sorsában és szenvedéseiben az általánost objektíválta,

társadalmi tipikusságában ragadta meg az emberi szituációt, amelynek egy másféle közegben nem lehetett esztétikai érdeke. A szentimentális stílus tehát nem önértékénél fogva jelentős, hanem csak olyképpen és annyiban, amennyiben „a sajátlag nemzeti és önálló irányba” tudott mutatni, amiben Toldy már vagy száz évvel ezelőtt megjelölte a *Fanni* értékét.²⁶

Ha egyáltalán van valamilyen számottevőbb különbség a magyar és a szerb szentimentalizmus között, az abból ered, hogy ennek a stílusiránynak magyarországi viszonyok között nagyobb a helyzeti energiája, s már pusztán életérzése, izlésbeli felfogása, belső alkata, érzelmi kultúrája és szenzibilitása folytán is antifeudális törekvéseknek lesz a melegágya. »A magyar felvilágosodás korabeli irodalmi szentimentalizmus — írja Sinkó Ervin —, a „külszói” társalkodási nyelvnek és fogalmaknak, a szépleleknek és széplelkeknek kultuszával nem fordít egyszerűen hátat a magyar valóságnak, hanem, paradox módon, épp a maga morbiditásával, épp a maga elomló lágyága által úgy hatott, mint igen határozott állásfoglalás, mint a jozefinizmusba tevékenyen beletorkolló irodalmi propaganda a középkori életformák durvasága és az egész, a maga feudális elmaradottságát nemzeti jelszavakkal védelmező, eszményként dédelgető és dicsőítő nemesi, deákos és szittyia Magyarországot ellen.«²⁷

Természetesen van másféle változata is ennek a stílusiránynak, az, amely a régi életformák felbomlásának félelméből, a magyar nemesi világ szorongásából, egzisztenciális veszélyeztetettségéből meríti ihletét:

E veszélynek itt e földön
Szajna! te vagy forrása;
Pokol-Párizs! általad lőn
A világnak bomlása!

— éneкли Kisfaludy Sándor a *Fanni* születése körüli években, egészen nyilvánvalóan megmutatva a nemesi szentimentalizmus történelmi és érzelmi hátterét. A két korabeli levélregény, Kármán *Fannija* és Kisfaludy *Két szerető színek története*, a magyar szentimentalizmus két szélső kilengési pontját jelzi egyazon műfajon és stílusirányzaton belül: az elsőben az elhervadó lány sorsában egy társadalmi törvényszerűség teljeseedik be, a második idillikus kifejtését csak átmenetileg felhózi be az egyéni balsors szomorúsága; az első egy általános állapotnak a kifejezője, az utóbbi elszigetelt emberi életnek a képe; az egyik termékeny nagy művészet, a másik stilizált, sablonokba szorult utánzás.

A szerb irodalomban nem voltak meg a szentimentalizmus kármáni ágazatának a létfeltételei: nem ismerhette a feudális életformának azt a szorító merevgörccsét, amelyből Dayka, Anyos, Szentjóni Szabó, Kármán, sőt Kölcsey életérzése fakadt, s ugyanennek a történelmi és társadalmi konstellációnak a hiánya következtében maradt számára idegen az irányzat Kisfaludy Sándor-féle variánsa is, hogy csak ezt a kétféle változatot említsük. Leginkább rokonítható még vele a kazinczyas — gessneri idillben, marmonteli moralizálásban fogant — stílustörekvés, az eszményítés és érzelmesség, amelynek nem volt nagyobb hullámvete a társadalmi élet simább felszínén, s legfeljebb a korszerűbb kifejezőeszközök, a kifinomultabb stílusformák, valamint a műfajok nagyobb változatosságának irányába adott ösztönzést.

A klasszicizmus, a rokokó és petrarkista hagyományok, a szentimentalista ízlés a századforduló körül kialakuló irodalom egyéb változatai nem korlátozódnak sem évekkel vagy dátumokkal jelölhető időszakokra, sem egyes írói életművekre, sőt irodalomszociológiai szempontból sem határolhatók el társadalmi rétegek, osztályok vagy csoportok szerint. A polgári vagy népi származású írók (Csokonai, Bacsányi, Versey, Kármán stb.) műveiben éppúgy jelen vannak ezek a változatok és törekvések, mint a köz- vagy főnemesi rendből jöttek irodalmában (Kazinczy, Berzsenyi, Kisfaludy, Kölcsey), sőt műveltségtípusok, életformák vagy iskolázottság alapján sem lehetne a stílusok és ízlésformák vízvonalát megvonni sem a magyar, sem a szerb irodalomban. A klasszikát a romantikával összekötő Dositejben a szentimentalizmus iránti vonzalom éppúgy felismerhető, mint ahogy a legkifejezettebb klasszicista, Mušicki sem volt mentes más irányzatok érintésétől. Mladen Leskovac egyenesen romantikus vonásokat fedez fel abban, ahogy Mušicki romantikus szenvedéllyel töri szét a szokott szórendet, forgatja fel a klasszicista vers fegyelmét és zárt formáit.²⁸ Ilyen szempontból nem kevésbé összetett az a kép sem, amely a tizennyolcadik század úgynevezett „polgári költészetéből” tárul elénk: ebben, mint egy olvasztótégelyben, együtt vannak mindazok az ízlésformák és stílusirányzatok — néha ugyanazon versben is kimutathatók —, amelyek a korszak műköltészetében keresztezik egymást.

JEGYZETEK

- ¹ *Beszéde a magyar nyelv ügyében. K. F. minden munkái.* Budapest, VI. kötet. Budapest, 1886. 104. l.
- ² Aranka György: *Egy erdélyi magyar nyelvűvelő társaság felállításáról való rajzolat. A magyar próza könyve, I.* Budapest, 142. 505—507. l.
- ³ *Iratok a magyar államnyelv történetéhez, 1790—1848.* Budapest, 1926. 18. l.
- ⁴ Vö. Sinkó Ervin: *Magyar irodalom.* Novi Sad, 1963. 256. l.
- ⁵ Hajnóczy József úgy látja, hogy: „Ami mindeztideig legjobban gátolta iparunkat, valamint a művészet és tudomány művelését, az a körülmény volt, hogy Szent István óta az államélet minden területén az idegen római nyelvet vezettük be.” *H. J. közjogi-politikai munkái.* Budapest, 1958. 92. l.
- ⁶ Benkő Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Budapest, 1960. 296. l.
- ⁷ *Antologija starije srpske poezije.* Novi Sad, 1953. XXI—XXII.
- ⁸ L.: Herman József: *A francia nyelv története.* Budapest, 1966. 241. l.
- ⁹ Benkő Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Budapest, 1960. 237. l.

- ¹⁰ A lengyel és a magyar állapotok hasonlóságára hívja fel a figyelmet Hajnóczy József is, amikor szerémségi alispáni állásától megválva vukovári búcsúbeszédében ezt hangoztatja: „Jól tudom, hogy azok a törvények, amelyek szerint a nem nemesek a közszolgálatból ki vannak zárva, Lengyelországon és a mi hazánkon kívül fel vannak függesztve egész Európában s méltányosakkal vannak felcserélve.” *Varia fragmente Hajnóczyana*. Fol. 8—10. O. Sz. K.
- ¹¹ L.: Skerlić: *Srpska književnost u XVIII. veku*. Beograd, 1923. 154. l.
- ¹² Féja Géza: *Magyar irodalomszemlélet*. Budapest, 1942. 50. l.
- ¹³ Miodrag Popović írja a romantika előzményeiről: „A klasszicizmus és a szentimentalizmus megfelelt a szerb ember alattvalói mentalitásának Ausztriában, amely Metternich korában (1815—1848) viszonylagosan békés területe volt Európának, nagyobb szellemi és társadalmi meg-
rázkódtatások nélkül. Ezen a területen a romantika nem talált termékeny talajra. Egyfelől a szentimentális melódiák és szerenádok, másfelől a művelődés, haladás, a hazaszeretet, az erkölcs, a rendszer, az isten, a császár dicsőségét zengő ünnepélyes hexameterek és fennkölt alkaioszi strófák a katolikus templomok orgonahangjai és a görög-keleti orosz-szláv templomok énekszava mellett hangzatos kifejezése volt Metternich korában az egész Dunamedencének: a németeké, magyaroké, cseheké, horvátoké, szerbeké. A dinamikus romantikus költészetnek, amely jambikus intonációjával szárnyal a magasba, a tudós poéták körében, itt és ebben a korban nem volt helye.” — *Istorija srpske književnosti. Romantizam*. Beograd, 1968. 27. l.
- ¹⁴ Klaniczay szerint a racionalizmust és a felvilágosodást akár a „klasszicizmus filozófiáinak is nevezhetnénk”. *Marxizmus és irodalomtudomány*. Budapest, 1964. 78. l.
- ¹⁵ Kardos Tibor: *A magyarság antik hagyományai*. Budapest, 1942. 82. l.
- ¹⁶ Skerlić: *Istorija nove srpske književnosti*. Beograd, 1921.
- ¹⁷ Pándi Pál: *A klasszicista költészet. A magyar irodalom története*. Budapest, 1965. 3. kötet, 88. l.
- ¹⁸ Goethe: Irodalmi sansculotte-izmus. Rónay György: *A klasszicizmus*. Budapest, 1963. 235. l.
- ¹⁹ Jovan Hristić: *Pesnik Sterija. Od baroka do klasicizma*. Beograd, 1966. 601. l.
- ²⁰ L.: Mladen Leskovic: *Vuk i Mušicki. Od baroka do klasicizma*. Beograd, 1966. 569. l.
- ²¹ „Unbehagen in der Kultur”. Ernst Fischer: *A romantika lényege*. Budapest, 1964. 47. l.
- ²² Goethe: *Költészet és valóság*. Budapest, 1965. 535. l.
- ²³ Dragiša Živković: *Počeci srpske književne kritike (1817—1860)*. Beograd, 1957. 32—33. l.
- ²⁴ Pavle Popović: *Milovan Vidaković*. Beograd, 1934. 133. l.

- ²⁵ Vido Latković: Prve borbe za književnu kritiku. *Književnost*, 1947. 9—10. sz. 231. l.
- ²⁶ *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái*. Budapest, 1872. VI. kötet, 144. l.
- ²⁷ Sinkó Ervin: I. m. 146. l.
- ²⁸ Mladen Leskovic: Vuk i Mušicki. *Od baroka do klasicizma*. Beograd, 1966. 548. l.

SZELLEMI ÉLETÜNK INTÉZMÉNYES MEGHATÁROZÓI

(A kulturális értékek keveredése és kiegyenlítődése)

MIRNICS KÁROLY

A tömegkommunikációs és hírközlő eszközök hatása egyre szélesedik, mind átfogóbbá válik világszerte. Ez a hatás úgynevezett „tömegkultúrát”, „nagykultúrát” hoz létre, amely egyesíti a legkülönbözőbb társadalmi rétegeket, illetve ezeket azonos hatásnak veti alá.

Hasonló folyamat tapasztalható a vajdasági magyar kulturális és szellemi életben is. Mint ismeretes, ez a kultúra is létrehozta azokat a tömegkommunikációs és hírközlő eszközöket, amelyek a kultúra terjesztésének ma a leglényegesebb és legalapvetőbb jellemzői.

A vajdasági magyar sajtó nagy múltú; kezdetei a múlt századba nyúlnak vissza. Ma azonban hovatovább tömegesebb méretű és hatású, mint valaha, és általános világnézetet, ízlést és közvéleményt formáló tényező; inkább, mint bármikor ezelőtt.

Az utóbbi években a tömegkommunikációs eszközök hatása egyre jobban erősödik, s ez különös figyelmet érdemel. Ennek a jelenségnek számos oka van, s nem lehet csupán mennyiségi tényezővel — a hírközlő eszközök és készülékek számának növekedésével — magyarázni, még ha az alapvető feltételek éppen ezt biztosítják is.

Mindenekelőtt, a vajdasági magyarok nagy többsége — mind a városokban, mind a falvakban — egyre jobban azonos anyagi körülmények és társadalmi viszonyok közé kerül; a mindennapi életmód az emberek nagy többségénél hasonlóvá válik. Néhány évvel ezelőtt a falu és a város között hatalmas különbségek voltak, ma már egyre kisebb (noha a különbségeket a jövőben sem hanyagolhatjuk el).

A hasonló anyagi körülmények és társadalmi viszonyok előbb-utóbb hasonló társadalmi és szellemi szükségleteket eredményeznek — bár ez az utóbbi majdnem mindig megkésve jelentkezik. Ezek az új társadalmi és szellemi szükségletek szükségessé teszik azoknak az eszközöknek a terjedését, amelyek kialakítják és megformálják a gondolkodás új stílusát, az új viselkedést stb. Ennek a megvalósításában, valamint az új szükségletek kielégítésében jelentős szerep jut a magyar nyelvű tömegkommunikációs és hírközlő eszközöknek a vajdasági magyarság szellemi életében.

I.

Társadalmunk általános demokratizálódása a vajdasági magyar értelmiségi körökben is felélénkítette ezeknek a jelenségeknek eszmei, erkölcsi és esztétikai felmerését. A legkülönbözőbb vélemények hangzanak el valamennyi magyar újságban és folyóiratban. S ha nem is beszélhetünk „véleményfrontokról” szellemi életünkben — hisz az intelligencia, bár növekszik és izmosodik, végeredményben mégis kiszámú — bizonyos ellentéteket és polarizációt is észlelhetünk. Amennyiben ez a bekapcsolódásunk a világ szellemi körforgásába legalább két nyelv segítségével történik, ez annál több lehetőséget nyújt az intelligencia további növekedésére, egy gazdagabb szellemi tapasztalat elsajátítására, s számos téves nézet elkerülésére.

Efféle jelenség máris tapasztalható. Az intellektuális közvélemény Nyugaton a tömegkommunikációs és hírközlő eszközöket vádolja számos kultúraellenes jelenség térhódítása miatt (a dolgok fetiszizálása és reifikálása), a vajdasági magyar folyóiratokban és lapokban viszont ilyen gondolatmenetet úgyszólván nem is lehet fellelni. A jelenségek bírálata nálunk kezdettől fogva magasabb színvonalon kezdődik, s mindenkor a társadalmi viszonyok értelmezésében keres magának alapot. Ugyanakkor jellemző az is, hogy a felmerülő kulturális problémák nemcsak az intelligencia érdeklődését váltják ki csupán, hanem egyre jobban megmozgatják és véleménynyilvánításra kényszerítik a széles tömegeket. Maga az olvasó mind gyakrabban jelentkezik az újságok olyan rovataiban, ahol véleményt nyilváníthat, vagy kérdéseire feleletet kaphat. A kultúrát terjesztő és sugárzó eszközökkel az olvasó és hallgató igyekszik közvetlen kapcsolatba lépni, hogy szellemi életével ne manipuláljanak, hanem ő maga közvetlenül hasson a hírközlésre. Ilyen lehetőséggel az olvasó és hallgató csupán a demokratikus szocializmusban élhet; s ez a lehetőség egyre inkább jelentkezik a mi újságjainkban, folyóiratainkban, rádióinkban is. Szinte először érezhető egy nem kampányszerű, beállított, színpadi előkészítési, ledorongoló vita, hanem az egyes embernek (legyen értelmiségi, vagy nem az) olyan megszólalása, amely magát az olvasót vagy hallgatót arra készíti, hogy szót kérjen, mert ő is a kultúra része; s különösen a része akkor, ha ezzel a kultúrával szűk társadalmi csoportok akarnak manipulálni. Megjelenik az emberi egyéniség kinyilvánításának egy új jellemvonása, egy új megszállottság, megérzés, amely azt sugallja, hogy az egyes ember nélkül a kultúra nem él és nem megvalósult kultúra. (Hisz a kultúrát csakis az egyéniségek alkotják egy társadalmilag összefonódott tevékenységben.)

A kultúrának ezek az új terjeszkedési lehetőségei ebben a vizsgáldásban sem úgy jelentkeznek, mint valamilyen előre meghatározott negatív értékhorozók. Legfőbb sajátosságuk inkább az, hogy azonos tartalmakat adnak a nagyszámú olvasó-, hallgató- és nézőközönségnek.

Az ilyen mennyiségi megközelítés feleslegessé teszi egy előjelezett értékrendszer feltételezését a magyar nyelvű tömegkommunikációs és hírközlő eszközök tartalmában és műsorában.

A kultúrának új terjesztési módjai nem automatikusak és egy előjelűek, mint ahogyan azt egyes végtelen magyarázatok feltűntetik. Ilyen benyomást szerezhet bárki, aki például a rádióműsorral kapcsolatos

vitákat figyelemmel kísérte a sajtó hasábjain. Bebizonyosodott, hogy anyagi és szellemi lehetőségeinket figyelembe véve, jóval nagyobb kritikai realitással kell megítélni a vajdasági magyar kulturális helyzetet. Nem lehet a kezdet kezdetén elítélni, de egyoldalúan védelmezni sem a tömegkommunikációs eszközökben végbemenő tartalmi kiválasztódást, ha az a számos és összetett nézőközönség szükségletein alapul. Hiszen semmilyen valóságérzettel rendelkező kulturális politika sem terjesztheti csupán azokat a tartalmakat, amelyeket saját kritériumai alapján a legszükségesebbeknek tart, hanem azokat is ápolnia kell, amelyeknek valóban lehetőségük van arra, hogy az értelem és érzékelés tárgyává váljanak. Ez egyúttal a legnagyobb ellentmondás a vajdasági magyar kulturális életben, mely ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy itt is beszélhetünk fejlettebb és fejletlenebb, felsőbb rendű és alsóbb rendű, kifinomultabb és faragatlanabb kulturális szükségletekről. Ez a tömegkommunikációs és hírközlő eszközök kulturális politikájának szervezőit olyan helyzetbe kényszeríti, hogy szükségszerűen keressék a kultúra terjesztésének azokat az útjait, s olyan kulturális tartalmaknak adjanak helyet, amelyek számolnak a „közös nevező”, illetve a tartalmi közelítés, elegyítés (homogenizáció) szükségleteivel, és megfelelnek annak.

A közös nevező szükségessége vagy fölöslegessége körül az egész jugoszláv szellemi életben „heveny erejű”, a vajdasági magyar intelligencia soraiban pedig lappangó vagy szégyenlős természetű (e problémára más problémák tárgyalásán át utaló) vita folyik.

Egyes vélemények szerint a közös nevező már a maga belső természetétől kezdve a szellemi értékegyenlőségi veszélyét jelenti. A kaptafember madáchi meglátása újra és újra feltűnik az egyes írásokban, megjelenik a gondolatokban. Ez a talán túl kifinomult veszélyérzet feltör az irodalomkritikusoknál, a vajdasági magyar szellemi élet számos képviselőjénél.

Az újság, a rádió és a televízió ezek szerint személytelen, egyéniséget nélkülöző embernek szól, s éppen ezért értéksúcsokat nem tartalmaz, még kevésbé hozhat létre. Olyan kultúráról folyik a szó, mely kiegyengetett, egysíkúsított, laposra kalapált... E vélemény szerint a tömegkommunikációs eszközök a komoly alkotói egyéniségnek nem adnak megfelelő lehetőséget. Ilyen értelemben megfogalmazva az újságírói és újságolvasói kultúra a leglefölözöttebb kultúra, mely nem igyekszik nagy igényt kielégíteni; „mindenkihez” akar szólni, ez a törekvés pedig tartalmi mélységének és értelmének a kárára történik. A helyzet bírálói egy újfajta sematizálásra hívják fel a figyelmet, arra figyelmeztetnek, hogy a kultúrát újfajta uniformizálódás kerítette hatalmába. A helyzetet, egyszóval, nagyon sötéten és nagyon komoran szemlélik.

Hasonló gondolatok európai viszonylatban már jóval korábban megjelentek. A megállapítás tehát nem új keletű, de mindenesetre időszerű most vajdasági magyar viszonylatban is. Szükségesnek tartom azonban hozzáfűzni, hogy a szellemi értékegyenlőségi veszélye nem csupán az olyan médiumok esetében jelenik meg, mint amilyen a Belgrádi Televízió magyar nyelvű adása, az Újvidéki Rádió magyar nyelvű műsora, vagy a Magyar Szó, Dolgozók, Képes Ifjúság, amelyek valóban nagy közönséggel keresik a kapcsolatot, hanem ott is jelen van, ahol erre nem törekşenek vagy nem is törekedhetnek, mint például a Hid vagy

az Új Symposion. Vagyis, ha el is fogadom a színvonalbeli különbségeket, mint reális tény, még mindig szükségesnek tartom, hogy megállapítsam: nemcsak alsó, de magasabb színvonalon is tapasztalható az említettekhez hasonló folyamat.

Véleményem szerint a tartalmi és értékkeveredést, vagyis a homogenizációt jóval szélesebb alapokra kell fektetni. Ebből azonban az következik, hogy a tartalmi és értékkeveredést a tömegkommunikációs eszközök műsorában, tartalmában és magánál a közönségnél (melyet ez ideig alig tanulmányozott valaki) nem lehet és talán nem is szabad (éppen humánus okokból) teljesen kiegyenlíteni a tartalmi és értékegyenlősdi veszélyével, még ha ez az utóbbi jelen is van. Erre igyekszem a továbbiakban rámutatni.

Van olyan vélemény is ugyanis, hogy a tartalmi és értékegyenlősdi veszélye egyáltalán nem létezik, csak arról kell beszélni, hogy eltűnik a közönség elválasztottsága a tömegkommunikációs eszközök műsorától; a közönség azokat a szükségleteit elégítheti ki általuk, amelyeket igényel. Eszerint egyáltalán nem érdemes beszélni magasabb és alacsonyabb szintű kulturális szükségletek kielégítéséről — de még a létezéséről sem.

Nem hiszem, hogy ez a megközelítés teljesen elbírná a marxista-humanista bírálat súlyát. Nézetem szerint az értékek és tartalmak közötti színvonalbeli különbség nem teljesen polgári kiagyalás — s nem is lehet csupán az. Bizonyos hierarchia létezik a kulturális értékek és tartalmak között. Nem lehet emberi szempontból cáfolni azt a tényt, hogy nagyobb értékeket képviselhetnek azok a kulturális tartalmak, amelyek képzeletdúsak és gondolatgazdagok; amelyek a tisztán anyagi érzékletességet emberiesebbé és emberibb szellemmel áthatottabbá teszik, mint azok, amelyek erre nem is gondolnak, s ilyen igényt nem is tartalmaznak. Nem arról van szó, hogy vagy érzelmi vagy szellemi szükségleteket kell kielégíteni, hanem arról, hogy az egyiket és a másikat is; az egyiket a másikban és az egyiket a másikkal. Valami légiés, a testiségétől és anyagiasságától megtisztított szellemi szükséglet nem lehet nagyobb értékű, mint az érzékekre ható. És fordítva: nem méltányolható emberi szempontból a szellemet, gondolatot és érzést nélkülöző érzékletesség. Itt hierarchia van, s aki erről beszél, nem döntet nyitott kaput. Az egységükben meglátott emberi jelenségek éppen emberi szempontból nagyobb jelentőségűek, mint azok, amelyek szétszabdaltak, különállóak, szórványosak. Az előzők mélyek, megragadóak és varázserejük van, de mindennekfelett hosszantartó hatásúak. Az utóbbiak is hatásosaknak tűnhetnek, de csak rövid ideig és alkalmilag, ami azt jelenti, hogy a recipiens emberi szempontból megtévesztettek, és kulturális szempontból csalódottnak, becsapottnak és kielégítetlennek érzi magát. Talán a kábítószerrel elbódítottakhoz hasonlíthatnám.

Ahhoz, hogy az egyén ilyen megállapításokig eljusson, a kultúrában a legnagyobb szabadságra, az igazi demokrácia legnagyobb lehetőségeire van szükség. A kultúrát a legnagyobb egyéni lehetőségek birodalmává kell tenni, ez pedig a manipuláció teljes elutasítását igényli. Csupán ez biztosíthatja az egyéni kísérletezéseknek a lehetőségét, akár műalkotásról, akár műélvezésről van szó. Enélkül képtelenség a kultúrában színvonalbeli különbségeket élvezni, s lehetetlenség az egyéni szellemi életben fejlődést felmutatni. A szabad lehetőségek nélkül az egyéniség

képtelen feleletet adni arra, hogy egyéni kultúrája milyen színvonalon mozog. S e lehetőségek nélkül örökös elégedetlenségre van ítélve, önmegvalósulásra képtelen, s ez az érzés hatalmába keríti, jobban, mint bármi más; nem az elégedettsége viszi az elégedetlenség magasabb fokára.

Amikor az értékkeveredés és egyenlődsdi vonatkozásait taglalom, tudatában vagyok annak, hogy ezt a jelenséget nem lehet függetleníteni a kultúra úgynevezett szintjeitől, nívóitól. Számomra ez a vállalkozás nem tűnik nehézségektől mentesnek. Mint szociológus nem érzem magam különösképpen hivatottnak arra, hogy felértékeljem a művészi és más szellemi alkotások tartalmának esztétikai sajátosságait. Ha ilyen értékelésekbe bocsátkoznék, azt hiszem a szociológiai tudomány értékeit veszélyeztetném, amellet, hogy számos önkényes igazságot, s felületes ítéletet mondanék ki. Mégis, az az érzésem, az álszerénység is árthat a szociológia tudományának. (A szociológia nem mondhat le nézetének független kereséséről. Nem támaszkodhat csupán néhány irodalmi és más szaktekintély véleményére, különösképpen nem akkor, ha az ellentétek olyan nagyok, hogy gátolják egy tudományág bizonyító rendszerének a kidolgozását.)

Természetesen, a legnagyobb nézeteltérések az egyes szellemi jelenségek esztétikai értékelésénél keletkeznek, holott a szociológus éppen itt szeretné látni a legnagyobb megfoghatóságot, kritériális bizonyított-ságot, „a közös nevezőt”.

Mindenesetre ahhoz, hogy a jelenség megismerésében valamit is tegyünk, a kulturális élet színvonalainak, fokainak a megkülönböztetése szükséges. Van egy vélemény, amely szerint legalább két szintet lehet megkülönböztetni a kultúrában: az igazit és a tömegtermelésűt. Az első az autentikus, egyénileg alkotott, az utóbbi viszont gépnymás-vetületű.

Ezek az észlelések nem alapulnak csupán formális, külsőséges észrevételeken. Ami viszont ellenvetést követelhet, anélkül, hogy a szociológia kompetenciáját átlépné, az a következő: Nem állítható, hogy a sorozatgyártású értékek fogyasztása csupán az alsóbb társadalmi rétegek anyagi és szellemi élvezeti cikke. Ha valaki ilyet állítana, átlépné irodalmi tevékenységének a határait, a szociológiában pedig pontos megfigyelések és felmérések nélkül vélekedne a problémáról.

Másrésről nem egyezhetek a vajdasági magyar szellemi életnek azokkal a képviselőivel sem, akik azt állítják, hogy a művészet és a kultúra kiegyenlíthető a kísérletezők avantgardista felfedezéseivel; hogy a művészet és kultúra csak addig az, amíg avantgardista formabontó újdonság, s ugyanakkor mégsem elkötelezett — különösen intézményszerűen — a társadalomban.

Ezeknek a gondolatoknak a védelmezői tehát mélyen meg vannak győződve, hogy bizonyos entellektüel csoportok akadémiizmust védelmező maradisága és a giccs-hódolat közös nevezőn vannak, különösen akkor, ha a szellemi élet új hajtásainak kibontakozását kell meggátolni.

Ha irodalomtörténeti pretenzióim nincsenek is, meg kell állapítanom, hogy az ilyen kiegyenlítés a magyar irodalom számos képviselőjét egészen a mai napig a giccsfaragókkal egyenlíti ki, s ezeknek a helyi szerepétől teljesen elvonatkoztat. Ez a nézetrendszer a giccsot és az akadémiizmust egymásban feloldja; az előzőt az utóbbiból, vagyis a giccsot

egy vulgarizált akadémizmusból következteti ki, az utóbbit, az akadémizmust, viszont magasabb fokú giccsként ítéli meg.

Ezen a szárnyon is, mint az előzőn, a véglet kiszélesedik. A bíráló sok mindent a giccs, a szurrogátum temetőjébe dug.

Az ilyen meglátás erős gyökeret ver, különösen az íróknál, irodalomkritikusoknál, de a leginkább elterjedt a humanista intellektuál körökben. Ez az intellektuális és esztétista mozgalom az avantgarde törekvéseknek ösztönző erőt ad. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy ezen a síkon kiállhatja az objektív szociológiai bírálatot.

Nem egyezhetek az olyan véleményekkel, amelyek a kultúra alsóbb szintjeire a fizikai munkásokat teszik, a középső szintre azokat, akik csak elfogadják a kész kulturális értékeket, a felsőbb fokra meg azokat, akik harcolnak az új kulturális értékekért vagy ezek lehetőségeiért. Ez tisztán esztétikai értékrendszerbe kényszerítené a társadalom kultúráját. Ilyen értelemben örökké fennállna az a veszély, hogy egy adott társadalom sohasem lenne képes avantgardista kultúrát felmutatni; s itt hangsúlyozom a társadalmat mint az avantgardista kultúra alkotóját. Fennállna az avantgardista kultúra örökös elszigeteltségének veszélye, hisz csupán azokkal egyenlítődne ki, akik kísérleteznek. (Mindemellet nem hanyagolható el a meglátásnak ez a része, mert minden alkotás a meglévő variációja, de ezt nem lehet egyoldalúan eltúlozni.)

A társadalom kultúráját nem lehetséges csupán esztétikai értékelések alapján tanulmányozni. Az esztétikai értékelés az össztársadalmi kultúrának szükséges tényezője, de nem elegendő valamennyi értékének a felmutatásához.

Hogy az egyoldalú esztétikai megvilágítás milyen eredményeket szül, elég rámutatni a következőre: az írónak vagy művésznek egyáltalán nem kell valamilyen előkelő helyet elfoglalnia az irodalom- és művészettörténetben, és mégis helye lehet egy társadalom kultúrájának jellemzésében.

A művelődés- és művészetszociológiát nem érdekli az, hogy az esztétikai kritériumok alapján ez a csoport zárja-e ki a másikat az irodalomtörténetből vagy amaz; az sem, hogy az esztétikai kritériumok változása az idők folyamán az egyes írók „elavulásához”, „elévüléséhez” vezet. A szociológia az író és művész, az irodalom és művészet hatását vizsgálja az emberek tudatának a fejlődésére.

A rossz esztétikai érzékű író és művész is a társadalom és kultúra formáló tényezője. A művelődés- és művészetszociológia számára épp ez a leglényegesebb. Ez a jelenség nem a politikai vélemények esetleges ideológiai formálása szempontjából méltányolható elsősorban — mint ahogyan azt a régi és kevésbé régi zsdanovista dogmatizmus tanítja, hanem magának az esztétikai és erkölcsi megismerésnek, a fennálló szokásoknak, hiedelmeknek, divatos és nem divatos hóbortoknak és előítéleteknek a szempontjából. Vagyis magának az irodalomnak és a művészetnek a kontinuitása szempontjából.

Azok, akik csupán esztétikai mércékkel mérik az emberi-társadalmi kultúrát, az avantgardista költészetet, festészetet és zenét azért helyezik előtérbe, mert azt mély átélések forrásának tartják, mely a fogyasztót személyes erőfeszítésekre kényszeríti, arra, hogy személyesen is részt vegyen a művészi alkotói tevékenységben. Az ilyen állásfoglalás helyességét azonban csak akkor tisztázhatjuk, ha feleletet kapunk arra is,

hogy mit érez és mire képes a fogyasztó akkor, ha szembe találja magát a művészet extrém, elvonatkoztatott alakjaival, azokkal a szépségekkel, amelyek rendkívül nehezen hozzáférhetők a művészi és intellektuális felfogás számára. A művelődés- és művészetszociológia könnyen bebizonyíthatja, hogy a fogyasztót ugyanolyan unalom fogja el, amikor ezeket a rendkívül elvonatkoztatott kultúrtartalmakat konzumálja, mint amikor a rokokó manierizmus együgyűség érzését keltő múzeumait látogatja.

Az ilyen értékítéletek művelődés- és művészetszociológiai szempontból tehát szubjektív jellegűek, s ezért sokféleségükkel és viszonylagosságukkal komoly nehézségek elé állítják a fogyasztót.

A művelődés- és művészetszociológiai kutatások bebizonyíthatják, hogy az egyes művészeti alkotások a fogyasztó szempontjából nem általános értékűek, hiszen egységes fogyasztó nem is létezik. (Mindenesetre a művészet- és irodalomtörténet ezt a tényt sokkal jobban elhanyagolja, mint az említett tudomány.) Ugyanazt az állítást vagy értéket egyesek erős érzések kútforrásának tartják, mások viszont hazug megnyilvánulásnak: emellett tagadják művészeti jellegét is.

Mint ismeretes, gyakran sekélyes művészi értékű melodramák a nézők legőszintébb könnyeit csalják elő; ostoba novellák mély érzéseket váltanak ki némely olvasónál. A közkedvelt népdalfesztiválok, a nagy sikerű népdal- és táncdalprimadonnák fellépése ifjúságunk számára ünnepi eseményt jelent, és nagy lehetőségek megsejtését. Ezeket az eseményeket életük jelentős eseményének érzik, mely alkalmat ad arra, hogy meglássák magukat abban a szerepben, amelyben legjobban szeretnék, ha a munkamegosztás rabigája nem alázná meg képességeiket. Ugyanakkor ez a lelki kielégülés, a munkamegosztás hatásából következőleg, igen rövid életű és sekélyes.

Ezek szerint tarthatatlan az az állítás is, amely szerint csakis az igazi irodalomnak van csupán katarzális hatása, intenzív érzést előidéző szerepe. Itt ugyanis adósak maradunk, mert csupán az esztéta szemszögéből, nem pedig a fogyasztóéból vizsgáljuk a jelenséget; adósak maradunk a magyarázattal: mi is az "igazi"? Márpedig nem lehet tagadni ennek a szükségességét. Hiszen a művészet és az irodalom nem a távoli jövőben tölti be majd a szerepét. Ha nem is lehetnek egy adott társadalom „fogyasztói” (hiszen mit is jelenthet ez a fogalom ilyen elvonatkoztatott alakban?!) a művészet és irodalom kizárólagos bírálói, az sem állítható, hogy a művészet és irodalom csupán önmagának a megítélője lehet. Nem lehetséges azért, mert nemcsak az alkotó teremti a műalkotást, hanem a fogyasztó is a maga módján újraalkotja. A fogyasztó is alkot, vagyis az alkotási folyamat itt teljesedik be.

De, hogy félreértés ne essék, ezzel még nem állítom azt, hogy a rádió humoros estjei, gagjai és szkeccsei valami nagy művészi színvonalat jelentenek, vagy egyenesen a kultúra legmagasabb szintjére kell őket besorolni. Csupán arra akarok rámutatni, hogy szubjektív jellegű kritérium- és ranglétrával a művelődés-, művészet- és irodalomszociológiában nem sokra megyünk.

Az esztétikai értékeket tanulmányozva mindenkor megállapíthatjuk, hogy milyen rendkívül nehéz meghatározni az esztétikai átélések jellegét. Az igazi, magasabb színvonalú kultúrát tehát megfoghatóbb, objektívebb kritériumok alapján kell meghatározni a művészet- és iroda-

lomszociológiában. Bárki dolgozza is ki az esztétikusság, az esztétikai jelleg kritériumait, a szociológus aligha használhatja őket függetlenül. Hiszen nem az ő kötelessége, hogy megítélje, melyik műalkotás hoz újat, eredetit, vagy melyik tudományos mű a jelentősebb. A szociológus nem indulhat ki a maga egyéni ítéletrendszeréből, amely szükségszerűen előáll, ha ennek vagy annak a szaktekintélyét fogadja el. A szociológusnak az a kötelessége, hogy felfedje a társadalmilag elfogadott ítéleteket. Itt sem az a kötelessége, hogy a vitatható ítéletek esetében erre vagy arra az oldalra álljon. Amiből ki lehet indulni, az a „közös nevező”, amire a szaktekintélyek eljutottak, s nem az, amin még vitatkoznak. Ki lehet indulni a műalkotások olyan hierarchikus rangsorolásából, amiben már általában minden szaktekintély megegyezik; amely állandósul vagy állandósulhat a társadalom általános ítéletrendszerében.

Az értékkeveredés szempontjából elegendő, ha kultúránk magasaob és alsóbb szintjét választjuk külön. Ennek a szociológiai módszernek a meghatározása a kultúra szervezetének intézményesített alapjain nyugodhat. Minden valamennyire fejlett társadalomban létezhetnek ilyen intézmények és kategóriák, amelyek a kor és a társadalom gondolkodásának és követelményeinek szülöttei. Ezek döntenek el és ellenőrzik, hogy melyik műalkotás ismerhető el a társadalomban mint a kultúra magasabb szintje. A mi magyar nemzetiségi körülményeink között ezek az intézmények a következők lehetnek: a Magyar Tanszék, a Hungarológiai Intézet, a Forum Könyvkiadó, a Híd és a Symposium irodalmi és társadalmi folyóiratok. Persze, amennyiben nemzetiségi kultúránk a jugoszláv népek kultúrájának, valamint az általános magyar kultúrának része, a legáltalánosabb értékmérőt a felsoroltaknak megfelelő jugoszláv és magyar kulturális intézmények is képviselik.

A szociológiai elemzésnek tehát ezeknek az intézményeknek a tevékenységében kellene keresnie azokat a kritériumokat, az adott kulturális és társadalmi viszonyok között, amelyek a magasabb és igényesebb kulturális szintet képviselik.

Ha magyar nyelvű lapjaink (napi- és hetisajtónk), a rádió és televízió munkáját elemeznénk, a következőnek kellene a legnagyobb figyeelmet szentelni: vajon a magyar nyelvű tömegkommunikációs eszközök felhasználják-e és milyen mértékben terjesztik azoknak az alkotóknak a munkáját, akik az említett intézményekben tevékenykednek, illetve azok kritériumai alapján a magasabb színvonalat képviselik. Nyilvánvaló, hogy így sokkal biztosabb értékelő kategóriákat lelünk a magyar nyelvű tömegkommunikációs eszközök elemzésében, mintha azokat a túlszűrt általánosított kritériumokat alkalmaznánk, amelyeket fentebb bíráltam. Különösen akkor biztosabb kritériumok ezek, ha a szociológus és nem az esztéta, az irodalom- és műkritikus kezében vannak. Ezeknek az intézményesített kritériumoknak az alkalmazása azonban feltételezi azt is, hogy egyénileg megfogalmazott kritériumokat ne alkalmazunk a kultúra felsőbb szintjének megítélésére.

A javasolt intézményesített módszer alkalmazása nagyon különböző színvonalú kulturális intézményekre támaszkodhat. Például: ha a Híd közönséges ponyvaregényeket nyomtatna folytatásokban, ez azt jelentené, hogy az igényesebb szintű kultúra intézményes határai ledőlnek. Ezért vitatható, mondjuk, a Szabadkai Népszínház magyar együttesének idesorolása, hiszen repertoárján az igényes váltakozik az igénytelennel.

Ez azt jelenti, hogy azokban az intézményekben is, amelyek az igényesebb kultúra tartományát képezik, ugyancsak előáll az értékkeveredés és értékegyenlőség. (Mint később látni fogjuk, éppen ez az értékkeveredés dominál a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök tartalmaiban.)

Nyilvánvaló, hogy az intézményesített kritérium alkalmazása csakis akkor lehetséges, ha van különbség az igényesebb és igénytelen kulturális szint között; ha van értékkeveredés, s ha az különösen a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök tartalmaiban létezik, azáltal, hogy kölcsönveszi a magasabb szintű kultúrát és érzi hatását. Külön tanulmányt kell szentelni az ellenkező folyamat tanulmányozásának, vagyis annak, hogy milyen mértékben érezhető az igénytelenebb és alacsonyabb szintű kultúra hatása a magasabb szintű kultúra intézményeiben, hiszen ez a folyamat is állandóan erősödik. Különösen olyan értelemben, hogyha nem az igazi, elmélyültebb, igényesebb és irodalmi értékű műalkotásoknak szenteljük a legtöbb figyelmet, hanem a marginális értékeknek, vagy éppen a megtévesztő igénytelenségnek.

A javasolt intézményesség és kritérium tehát csakis az igényesebb kultúra meghatározására alkalmas. Ez azon az elven alapul, hogy a magasabb szintű kultúra intézményei magasabb színvonalú kulturális értékeket nyújtanak. Ez a kritérium teljesen alkalmatlan a kultúra alsóbb szintjeinek tanulmányozására. Hiszen azok a kulturális értékek, amelyeket a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök terjesztenek, a legkülönbözőbb szintekhez tartoznak — méghozzá nemcsak az alsó és vulgarizált, hanem az igényesebb kulturális szinthez is. Éppen ezen alapszik az értékkeveredés lényege. Nem vitatható tehát, hogy az intézményesített kritériumok számbavételekor a magasabb szintű kultúra meghatározására sokkal alkalmasabb mondjuk, a Híd, mint a 7 Nap, a Symposion, mint a Képes Ifjúság, és így tovább.

Nem is kell hangsúlyoznunk, hogy bizonyos értelemben ezek a kritériumok is korlátozott érvényűek: helyhez és időhöz kötöttek. De egy bizonyos állapotban és időben alkalmazhatók és alkalmasak arra, hogy rámutassunk a kulturális fokok közötti távolságra. Nem kijelentések és elméleti felmérések szüleményei, hanem a kulturális élet és szervezet megfogható és valóságos velejárói a kultúrtörténeti fejlődésnek meghatározott szakaszán.

A kultúra fokainak azonban nem az intézményesített módszer az egyetlen jelző- és mérőeszköze. S főleg, ez a jelző- és mérőeszköz sem mentes a hibás következtetés lehetőségétől. Indokolt a feltevés, hogy az ilyen módszer csak a hagyományos kulturális értékeket ismeri el, mint a kultúra magasabb értékfokát, hiszen a legtöbb társadalom kultúrájának a szerkezete éppen azon alapul, hogy annak ad helyet az intézményekben, ami a maga számára már kivívta a hagyományos elismerést. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az avantgardista törekvések is létrehozzák az intézményeket (Symposion), úgyhogy az ellenvetés csak részben bírálóképes és jogos.

Az intézményesített kritériumokat csakis a szociológiai kutatásban lehet használni, s mint említettem, az esztéta és műbíráló számára nem megfelelők. Az esztéta ugyanis nagyon könnyen rámutathat arra, hogy az igényesebb kulturális értékek is nagyon összetettek, nagyon külön-

böző kulturális, esztétikai, erkölcsi, eszmei és politikai szükségleteket elégítenek ki.

Viszont a szociológiai elemzés enélkül nem tudja meghatározni az értékkeveredés arányait, nem tudja kiemelni az igényesebb kulturális szükségleteket. Enélkül lehetetlen rámutatni a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök tartalmaiban felismerhető igényesebb kulturális értékek és szükségletek jelenlétére és keveredésére az igénytelen értékekkel és szükségletekkel.

Az értékkeveredés legkifejezettebb alakjában nem más, mint érték-egyenlődsi; minden kulturális fokot, színvonalkülönbséget, értékhierarchiát tagad. Az értékkeveredést azonban nem szabad csupán erre a vonatkozására levezetni. Hiszen csakis a legkifejezettebb értékkeveredés, mely már elegyedés is, értékegyenlődsi.

Az értékkeveredésnek is, mint minden más kulturális és társadalmi jelenségnek, megvannak az átmeneti fokai. S az átmenetek egy jelenségnek a tanulmányozásakor mindig a leglényegesebbek. Hogy milyen átmeneti alakjai vannak, azzal érdemes külön foglalkozni.

II.

Még mielőtt elméleti fejtegetésekbe bocsátkoznánk, szükséges lenne megállapítani, milyen gyakoriak azok az esetek, amikor a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök műsoraiban olyan irodalmi, művészi és más kulturális tartalmak jelennek meg, amelyek eredetileg a magasabb színvonalhoz tartoztak, de a műsor menedzserei, kereskedők, szerkesztők és mások átdolgozták őket, csak hogy „közérthetővé” váljanak. A kultúrának az a beteges elv árthat a legtöbbet, hogy „közérthetővé” kell tenni, azaz lesüllyeszteni a színvonalát, ahelyett, hogy a tömegeket, akihez szólnak, emelnék a színvonalára.

Itt azonban vigyáznunk kell. Ha a rádióban, a televízióban, az újságokban és másutt így „átdolgozott” vagy rövidített klasszikus irodalmi vagy más művészi (mondjuk zenei) alkotást találunk, felháborodásunk nem ismer határt. Ugyanakkor azonban a technikai tudományok eredményeit csakis leegyszerűsítve találjuk a magunk számára értelmesnek és egyénileg hasznosíthatónak. Itt nem csupán arról van szó, hogy még mindig nem látjuk a tudomány humanisztikus vagy humanizáló tartalmát, hiszen, ahogyan a környezet természetet változtatja az ember, úgy változtatja saját társadalmát is; a primáris alkotóképességei és örömei éppen a természet megfélekezésében valósulnak meg. Nem csupán arról van szó, hogy a tudományokat egy régi arisztokratikus értékrendszer alapján vagy leértékeljük, vagy elvetjük, mint ahogyan azelőtt a fizikai munkát.

A munkamegosztás méretei feltételezik, hogy egymás anyagi tevékenységét, szakmunkáját mind kevésbé értjük meg részleteiben, és egy bizonyos általánosságon megrekedünk. Szinte szükségszerű az ismeretterjesztés, a tudományos-népszerűsítés jelenléte, mert csupán az egyéniesíthető, és csak ez kaphat emberibb tartalmat szélesebb mértékben.

Vonatkozik ez a társadalomtudományokra is, amennyiben itt is a szaktudás szinte matematikai pontosságot, fogalmi tisztázottságot igényel. A közönség csak az elemi népszerűsítés révén közeledhet e tudo-

mányokhoz, különben az emberek számára ezoterikussá válnak, nem gyakorolhatnak humanisztikus hatást; a szaktudást hanyolító ember számára teljesen értéktelenek, megfoghatatlanok.

Míg a műbírálok és esztéták elítelik az esztétikai kultúra leegyszerűsítését, „közös nevező”-re hozását, a tudomány nepszerűsítést viszont, mely minden napi- és hetilapban és egyéb rádió- és televíziós műsorban tapasztalható — elfogadják. Az esztétikai kultúra leegyszerűsítését, szimplifikálását és vulgarizálását tudtommal még senki sem tanulmányozta tudományos alaposítással. Ez nem is egyszerű feladat. Érdekes lenne megállapítani, milyen gyakori és milyen méretű ez a jelenség; erősödik-e vagy sem. Hányszor fordult és fordul elő, hogy a komoly zene, a magyar és világirodalom klasszikusai stb. mondjuk lerövidített vagy kiforgatott (nem hiteles, nem eredeti) „digest”-alakban jelennek meg, hozzáidomulva a szórakoztató műsorok igényeihez?

Az irodalmi és művészi alkotások latványosított, sztrippesített válfajai és alakjai, könnyűzeneileg divatosított formái — amelyek keptelenek az eredeti értékeket visszaadni, de önállóakat sem képesek létrehozni, hanem megfeneklenek a tehetetlenség és képtelenség részén — helyet kapnak a magyar nyelvű vajdasági tömegkommunikációs eszközök tartalmaiban és műsoraiban is.

A szurrogátum olyan szerepet vállal magára, mintha az igaz kultúrát ismertetné meg az olvasóval, hallgatóval, nézővel. A plágiumok, amelyek szintén jelentős szerepet kaptak, az eredeti tartalmat szűkszerűen kiforgatják. Az eredeti kultúra paródiává válik. A kultúrát enaposítják; az alkotói képességet rutinnal, modorossággal, divathóborttal cserélik fel. Ha egy Beethoven- vagy Csajkovszkij-melódia, amely az emberi sors mélyseges tragédiáját fejezi ki, rikácsoló reklámműsorban jelenik meg, máris teljes mértékben vulgarizált és vulgarizálódott. A reklámügynökök módszere az attraktív, szenzációs, de leginkább a legostobább ellentétek egyesítésén alapul, csak hogy megdöbbenést, megrettenést váltson ki. Vigyáznunk kell az ilyen jelenségek végső megítélésével: e jelenségről ugyanis még nincsenek kielégítő tanulmányok. Az, aki az ilyen reklám-szurrogátumokkal táplálkozik, még nem mondott meg mindent magáról a holnapra vonatkozólag. Megtörténet, hogy éppen ez gátolja meg, hogy a továbbiakban eljusson Beethoven, Bartók vagy Sztravinszkij, Tolsztoj, Katona vagy Kafka megítéléséhez. Ilyen igény egyszerűen meg sem jelenik nála, mert az igényei már előzőleg kielégültek egy alsóbb fokon; a felsőbb igények megjelenése előtt a szellemi lustaság bezárja a kaput.

Vannak viszont olyan esetek is, hogy éppen a szurrogátum ébreszti fel az eredeti műalkotás iránti figyelmet. Ismeretes, hogy egy tökéletes hamisítvány, mint amilyen Foulkner ekranizált „Hosszú, forró nyár” c. alkotása a televízión, rendkívül megnövelte az eredeti műalkotás iránti érdeklődést. Ennek köszönve Jugoszláviában egy jelentős irodalmi alkotás eddig nem látott példányszámban kelt el, jóformán előfizetéssel. Még ha azt feltételeznénk is, hogy az ilyen műalkotást az esztétikai igényeiben kiműveletlen ember csak mint giccset vagy bűnügyi regényt fogja fel, akkor is el kell ismernünk, hogy legalább kapcsolatba jutott egy műalkotással, s szinte lehetetlenség, hogy úgy elértéktelentse igénytelen egyéniségének hatásával, hogy az igazi értékek — ha semmi

mást — legalább meg ne döbbsentsék, meg ne zavarják előző gondolkodásmódját.

Az igénytelen közönség a legnagyobb irodalmi és műalkotásokat minden technikai, esztétikai és erkölcsi leegyszerűsítés és problémaeltávolítás nélkül is elértéktelenítheti. A shakespeare-i alkotást az esztétikailag és erkölcsileg igénytelen ember mint bűnügyi drámát foghatja fel. Az igazi művészi érték azonban mindig elvesz valami keveset az emberből (a rosszabbik feléből), és hozzá is tesz egy keveset . . . még ha az ember nincs is tudatában annak; még ha káromolja is jótevőjét, az igazi művészetet és irodalmat.

III.

Az ilyen leegyszerűsítő értékkeveredéssel ellentétben a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök tartalmaiban észlelhető egy olyan folyamat is, amely az értékeket nem szimplifikálja. Ez azokat a klaszszikus vagy új kulturális értékeket választja ki, amelyek már kezdettől fogva — leegyszerűsítés és átdolgozás nélkül is szinte — eleve alkalmasak a legszélesebb tömegek kulturális igényeinek vagy érdeklődésének a kielégítésére. Arany János és Petőfi Sándor versei, Móricz Zsigmond regényei, Katona „Bánk bánja”, Kodály „Hári János”, Munkácsy Mihály festményei stb. stb. ezek közé az irodalmi és művészi alkotások közé sorolhatók.

Ezek az irodalmi és műalkotások eredeti alakjukban amellett (vagy annak ellenére) is egybe fogják minden társadalmi réteg kulturális érdeklődését, hogy az egyetemes világkultúra szerves részévé váltak. Esetükben nem válik el a tartalmi mondanivaló a formai mondanivalótól és a megnyilatkozástól. Formájuk nem azért egyszerű, hogy a tartalmat leegyszerűsítse. „Közös nevezőn” nyugvó érdeklődést és ízlésgényt elégítenek ki az egész társadalomban. Valóságuk éppen olyan gazdag és szerteágazó, mint amilyen a közönségük. Ezek nagy tehetséggel létrehozott, örök értékű műalkotások, és lám, mégis népszerűek. Az ilyen irodalmi és műalkotások meglehetősen ritkák . . .

Nem is itt van a tömegkommunikációs eszközök tartalmi elemzésének igazi problémája. A rádió, televízió és a sajtó állandó és nagy mennyiségű irodalmi és műalkotói termelést feltételez. Hatalmas írói és művészi „árumennyiséget” emésztenek meg a tömegkommunikációs eszközök, csakhogy feltöltsék az oldalakat, kitöltsék az időt. A kultúra menedzserei feltételezik, hogy csakis a nagy mennyiségű és „változatos áru” köti le a közönség figyelmét. Ezért mindent számba vesznek, ami a nagyközönséget meghódítja. Mindazt, ami erre nem alkalmas, félreteszik, fiókba dugják. Nem lehet tagadni, hogy a szükséges árut keresik az igényesebb kultúra térségében is. Ami nem alkalmas az ilyen igények kielégítésére, azt kegyetlenül félreteszik. A fogyasztó képességeit minden tekintetben számba veszik.

Az ilyen folyamatoknak azonban a társadalom kultúrpolitikája és a kultúra kereskedelmi elvein alapuló szervezettsége objektív keretet is ad. Ez meghatározza azután a tömegkommunikációs eszközök számára „termelt” szórakoztató tartalmak és az igényes kulturális szükségletek és értékek keveredésének a lehetőségeit. Ezzel kapcsolatban felvetődik

a kérdés: milyen a mi vajdasági magyar kultúránk szervezettsége? Kommerciális jellegű-e, vagy sem?

Elhamarkodott dolog lenne a vajdasági magyar kultúrát csupán kommerciális jellegűnek minősíteni. Napi- és hetisajtónk, sőt a radio sem tanúsít merev ellenállást, és nem zárkózik el kizárólagosan az igényesebb kultúra elói.

Más kérdés az, hogy az igényes kultúrának is megvannak a magasabb vagy alacsonyabb szintjei. Ez azonban nem csupán szervezeti kérdés, hanem a tehetségtől is függ. Természetes az is, hogy nem lennénk teljesen megelégedve azzal, amit a mi igényesebb kultúránk létrehoz. (Ennek az elbírálása és megvitatása azonban nem a szociológia teradata, hanem az irodalom- és műkritikáé.)

A magyar nyelvű vajdasági lapok és műsorok nem zárkóznak el az igényesebb kultúra hatásától, sőt még a speciális és szűkebb érdeklődésű íróktól és műalkotóktól, illetve a speciális és szűkebb érdeklődésű és igények kielégítése elől sem. Ez nem jellemzője egyetlenegy „tömegkultúrának” sem a világon. Hogy ilyen valami a vajdasági magyar kulturális életben tapasztalható, csakis azzal magyarázható, hogy kis társadalom vagyunk, s kultúránk is „kis” tömegkultúra. Ez a „kis” tömegkultúra nem mozog minden tekintetben a „közös nevező” politikája fele. Am rá kell mutatni, hogy milyen tekintetben mozog és milyen tekintetben nem mozog ezen a síkon. Mindkét jelenség létezik, csak az arányai meg nincsenek felemelve.

Egyezem azzal az állásponttal, hogy ha a kultúra kommercializálódik, a legényesebb teendő az „igazi” kultúra arányainak a kivizsgálása. Egyezem azzal, hogy a kommercializációs veszélyt a vajdasági magyar viszonylatokban sem szabad lebecsülni. De egy területen vizsgálódás is bizonyíthatja, hogy ettől a veszélytől, (másokhoz viszonyítva) meg messze vagyunk. S ha közeledünk is hozzá pillanatnyilag, nincs semmilyen bizonyíték arra vonatkozólag, hogy társadalmunk nemzetiségi viszonylatban ilyesmit hosszabb időre megengedne. A kis közönségű, kis piacú kultúrák semmilyen kommerciális nyomást nem viselnek el hosszú távon, hisz a súlya alatt végérvényesen összeroppannak. (A mostani nehézségek nagymértékben onnan erednek, hogy sok a huzavona a kultúra új pénzüelési rendszere körül. Még dúl a csata a kultúra önpénzüelési — valójában kommerciális — és a költségvetési pénzüelést hirdető elvek között, holott öngazgatói-társadalmi viszonylatainkban nem felel meg sem az egyik, sem a másik elv.) A téves elvek pillanatnyilag éreztetik a hatásukat.

Az értékes könyv hozzáférhetetlenné vált. Az irodalmi és más műalkotások kiadása megnehezült; az új könyvek száma veszélyesen csökken. Sőt a politikai irodalom is, amely a társadalom ideológiáját hivatott tudatosítani, mérhetetlenül megdrágult, csaknem piac nélkül maradt. Ne felejtjük el azonban, hogy ennek ellenére a Forum Könyvkiadó például mégsem kezdett irodalmi alkotások helyett ponyvairódművet terjeszteni (ezt mások terjesztik, s ha a ponyvaterjesztés méretei imponálóak is, a világjelenség arányai itt még nem tapasztalhatók). Általában tehát az igényes irodalom és művészet terjeszkedési lehetősége csökkent, ahelyett, hogy növekedett volna. Az igényes irodalmi és művészeti törekvések, akarataik ellenére elszigetelődnek. Márpedig az igazi kultúra intézményeinek a tömegkultúra intézményeivé kellene válniuk.

Am kénytelenek meghátrálni. Igaz, az irodalomnak és művészetnek a vajdasági magyarok körében soha nem volt akkora közönsége, mint most. De soha nem is volt ilyen nagy lehetősége, hogy többet tegyen, mint éppen most. Hogy ezek a lehetőségek még nincsenek kihasználva, nem csupán a művészek és alkotók felelőssége, hanem a művelődési politikáé is. Vagyis a miénk, hiszen közel sem tettünk eleget az elemi, az íráshoz és olvasáshoz mindenáron ragaszkodó kultúra terjesztéséért. Ez pedig magával vonta az anyagi eszközök növeléséért folytatott harc elcsendesedését is. Mondhatjuk-e, mindennek ellenére, hogy az igényesebb kultúra kilátásai teljesen reménytelenek? Igaz-e, hogy a napi és heti sajtó, a rádió és televízió elvesztette minden kapcsolatát az igényesebb kulturális szükségletek kielégítésével?

Ne felejtjük el, hogy a magyar nyelvű rádióműsor egy hullámhosszon működik, egy napilapunk és három hetilapunk van; a televízió műsora még csak most van kialakulóban. S ha ezt tudjuk, nyilvánvaló, hogy szinte kikerülhetetlen az értékek keveredése az értéktelenséggel, az igénytelenség összekuszálódása az igényes törekvésekkel. Ennek ellenére, a tömegkommunikációs eszközök által nyújtott lehetőségek megközelítőleg ki vannak használva a specializáltabb és szűkebb érdeklődési körök kielégítésére is. Ha elmarad a további anyagi és műszaki fejlődés, szinte lehetetlen másként cselekedni. Ezen a fejlettségi fokon lehetetlen kielégíteni az összes szűkebb átmérőjű érdeklődési köröket. Az értékkeveredés megakadályozása sem védene meg az értékegyenlősdi veszélyétől. Ha a rádión és televízión, a napi és hetisajtóban csakis az igazi kulturális értékek kielégítésére való törekvés kapna helyet — márpedig ezek akarattunktól függetlenül, ez idáig még szűkebb érdeklődést váltanak ki, s még messze vannak attól, hogy a társadalom jelentős részét egybegyűjtsék — azzal a vajdasági magyarság kultúrája még nem lenne természetszerűen magasabb színvonalú. Ohajaink ellenére sem ez az útja a kulturális színvonal emelésének. A kultúra színvonalának az emelkedése a tudat fejlődésének törvényszerűségein nyugszik, ezeket pedig kierőszakolni következmények nélkül nem lehet. (Elméletileg sem ismerjük eléggé a természetüket.) Igaz, a kultúra színvonala a vajdasági magyarság esetében sem emelkedik önmagától. Íróink, művészeink, kultúrmunkásaink hivatottak kultúránk színvonalának emelésére. Ez azonban nem múlhat csupán akarattukon, hanem bizonyos törvényszerűségek alapján történik.

A nagy szenvedély és törekvés létrehozhat nagy műalkotást. A kultúra azonban emögött igen gyakran (hogy ne mondjuk, majdnem mindig) elmarad. Viszont a műalkotói folyamat csak akkor befejezett, ha az irodalomból és művészetből átkerül a társadalom kultúrájába; a fogyasztó „újraalkotja”, egyéniesíti a megalkotott értékeket. Itt most csupán azt tartom szükségesnek kiemelni, hogy az irodalom és művészet nélkülözhetetlen eleme a társadalmi életnek és minden emberi megnyilvánulásnak. Ilyen értelemben állítom azt, hogy minden emberi megnyilvánulás művészetet és irodalmat szülhet. Nem azért, hogy a társadalom és a kulturális politika erőszakot követ el az ilyen törekvéseken, s magába kényszeríti őket, hanem azért, hogy tulajdon lényegével áthatja a társadalmi életet.

Ilyen értelemben nem szakadhatnak meg a vajdasági magyar szellemi életben sem a fragmentális kapcsolatok az igazi, a magasabb igényeket

felkeltő kultúrával. Igaz, az út nem olyan széles, mint szeretnénk, de nincs is egészen eltorlaszolva. Az igazi alkotókészség utat törhet magának, és kiszélesítheti ezt az utat. Ezzel egyszersmind megnyithatja egy későbbi kulturális felemelkedés új távlatait. Ilyen szerepet tölt be nálunk például a sinkói opus jelentősége.

Az ilyen, voltaképpen demokratikus modellű kulturális életben sem léteznek azok a feltételek, amelyek az igazi kultúrát egy csapásra a maga helyére teszik. Az emberek tudata határt szab ennek is. Lehetőségek nyílnak azonban arra, hogy az emberek mégis kapcsolatba kerüljenek az igazi kultúrával. Persze nagy kérdés az, melyek azok a kihasználható lehetőségek. Itt már vannak nézeteltérések. A kérdés tudományos megvilágítást igényel. (Nem sokat mozdítaná előre a kulturális felemelkedést olyan követelés sem, hogy válasszák külön a különböző ízlésű és igényű közönséget. Ha az igényesebb kulturális értékeket kivonnánk a meglévő tömegkommunikációs eszközök műsorából és egy külön, magának való intézményben összpontosítanánk, az igazi kultúra terjeszkedési lehetőségeit vágnánk el. Ennek értékei viszont éppen a meglévő tömegkommunikációs eszközökben nélkülözhetetlenek.)

Az igazi kultúra sohasem zárkózott magába; nem elitárizmusra törekszik, hanem közvagyonná akar válni, még ha a műveletlenséggel is fel kell vennie a harcot. Márpedig tagadhatatlan, hogy a mai tömegkultúrában a kulturálatlanság igen széles pozíciót vívott ki magának.

Egy igénytelenséget kielégítő tömegkultúra és egy önmagáért létező, igényességet kielégítő kultúra elismerése nem szolgálja a kulturális élet felemelkedését. Ez tehetetlenségünk beismerése lenne, hamis bizonyítása annak, hogy az igazi kultúra nem képes túlnőni meglévő határait. Pedig az igazi kultúra csak akkor feszítheti szét a pannóniai szellemi lustaság évezredes láncait, ha erre társadalmi lehetőséget kap.

Mint már említettem, más kérdés az, hogy mennyi társadalmi lehetőséget kap most a magasabb igény vajdasági magyar kultúránkban a rádió és televízió keresztül, a napi és hetisajtóban? E tekintetben nincsen minden rendben, bár nem lehet azt sem állítani, hogy ez a lehetőség egyáltalában nem létezik. Mindenesetre tapasztalható, hogy az íróknak és művészeknek még mindig nincs meg a szerepük a kultúra társadalmi öngazgatásában, a kulturális politikában — ami pedig joggal megilleti őket. Ennek a következménye, hogy a kultúra kereskedelmi ügynökei túl nagy befolyást élveznek a kulturális élet porondján. Viszont az igazi írók és művészek olyan helyzetbe kerülnek, hogy szócséplőkkel kell versengniük, s nem egymással. Mindez az igazi kulturális értéket nem emelheti ki meglévő síkjából; nem ismeri el nagyobb társadalmi és emberi jelentőségét sem, hanem „egyenrangú” helyzetbe süllyesztí az igénytelenséget kielégítő „áruval”.

Az ilyen törekvések szerint az igazi kultúrának nem lehet, nem szabad kedvezményes helyet adni, mert állítólag erre nincs lehetőség. A félelem, hogy a tömegkommunikációs eszközök elvesztik közönségüket (most, amikor ezek között és minden más viszonylatban olyan nagy a konkurrencia), a szabad verseny szinte megzavarja a kultúra ügynökeinek a tudatát. Megfelekednek az emberiség melletti elkötelezettségről, az alapvető emberi és társadalmi felelősségről, és a kultúra „bűnözőivé” válnak. Nézetük szerint, amit nem hallgat, nem néz vagy nem olvas mindenki, vagy legalábbis a közönség fele, nem kaphat helyet a

tömegkommunikációs eszközök műsorában. (Hogy milyen nagy hasonlatosságot mutat ez az ügynöki bölcselet a sztálini-zsdanovi manipulációval, az szinte megdöbbentő.) Megfelelnek arról, hogy ami ma kis közönség, holnap lehetne nagy közönség.

Ahhoz, hogy a széles körű szellemi renyheség eltűnjön, valóban ostorozni kell kulturális politikánk hagyományos lustaságát.

Annak ellenére, hogy a kultúra kereskedelmi ügynökei igen nagy szerephez jutottak, az igényesebb kulturális értékek ott szerepelnek a magyar nyelvű rádió és televízió műsorain, a napi- és hetisajtó oldalain. A magyar nyelvű rádiódrama az igazán nagy, sőt klasszikusnak számítható művészi alkotásokat is műsorra vitte már. Itt nem foglalkozom a színészi bemutatás színvonalával — azzal, hogy mire vagyunk képesek az igényesebb kultúrában is. A komoly zenének megvan a maga igen tekintélyes helye a rádióműsorban. Ha akarnánk, sem lehetne az egész zenei műsort komoly zenével kitölteni. A pszichológia tudománya könnyen rámutathat valamilyen értékfajta abszorpciós lehetőségeinek alsó és felső határára.

Kétségtelen, hogy ezek az irodalmi mellékletek és komoly zenei műsorok az összműsornak kisebb részét teszik ki. Kétségtelen az is, hogy az olvasó és hallgatóközönségük kisebb, mint a másfajta árué.

Mégis, ha felmérnénk a komoly kultúra fogyasztóinak, a „kis közönségnek” a számát, a sajtó, a rádió és televízió esetében valószínűleg óriási számot kapnánk; néhányszorta nagyobbat, mint ha azt vizsgálnánk meg, mennyi olvasója van ennek vagy annak a folyóiratnak vagy könyvnek. (Mennyi időre lenne szüksége a hagyományos intézményesített kultúrának ahhoz, hogy ilyen hatású legyen?) Emellett nem szabad megfeledkezni a szerbhórvát nyelvű és a magyarországi tömegkommunikációs eszközök egyformán óriási hatásáról és magyar nyelvű közönségéről Vajdaságban.

Azt állítani, hogy csupán az igénytelenséget kiszolgáló áru hatása növekedett meg és tagadni azt, hogy ugyanakkor megnövekedett a humanisztikus tartalmak hatása is a vajdasági magyar társadalomban — nem felelne meg a valóságnak, hiszen ezt tudományos módszerekkel lehet bizonyítani. Azt hiszem, egész lakosságunk kulturális színvonala és humanizmusa megnövekedett ezáltal. A rádióban és televízióban, a napi- és hetisajtóban tapasztalható értékkeveredés tehát nemcsak rosszhoz hozott. Az igazi kultúra egy része is nagyobb közönségre lelt vagy legalábbis lehetőséget kapott ehhez. Nagyszámú ember szinte egyszerre élvezheti a kultúra javait. Ezt a lehetőséget nem szabad elmarasztalni egyetlen vita alkalmával sem. S éppen ennek alapján, mély meggyőződésem, hogy hibás ez a nézet: a „rossz” kultúra kiszorítja az igazi kultúrát. Ilyesmit nem lehet bizonyítani még akkor sem, ha Marxra és Leninre „hivatkozunk”.

Mint említettem, elméletileg nem ütközik semmilyen nehézségbe, hogy az igényes kultúrtartalom részarányát növeljük a rádióban és televízióban, a napi- és hetisajtóban. A gyakorlatban azonban a legkülönbözőbb társadalmi rétegek és közönség „felfogókészségével” is számolni kell: ízlésszükségleteit ki kell elégíteni, úgyhogy ezek fejlesztésére, illetve fejlődésére is hatni lehessen. Hatni azonban szinte lehetetlen a kultúra és a közoktatás összefogása nélkül.

Ha ilyen kapcsolat létezik a kultúra és a közoktatás között, akkor a

meglevő kulturális szükségletek kielégítése nem rejt magában olyan nagy veszélyt. Ha ugyanis a közoktatás növeli a kulturális igényeket, növekedni fog „a fogyasztók” ilyen irányú követelése is a rádió és televízió, a napi- és hetisajtó iránt.

Ha azonban ilyen kapcsolat nem létezik, a kultúra veszélyeztetettsége nagyobb. Különösen egy olyan társadalomban, mint amilyen a miénk: városiasodott és iparosodott, de a „lelke mélyén” még mindig falusi kultúrájú társadalom.

Ha a közoktatásban nincs kultúra és igényességre való nevelés, akkor nemcsak a televízió és a rádió, a napi- és hetilapok egyenlíti ki az igazi kulturális értékeket az értéktelenséggel — hanem maga az emberek tudata, világszemlélete, lelkiállapota, érzésvilága is... Az emberekben ezen a színvonalon válik az ipari kultúra reklámszerűvé, vásári áruvá és öncélú szórakoztatássá.

Az ilyen emberi szükséglet, ez a társadalmi és szellemi fejlettségi színvonal szüli a kulturális politikának ezt az elvét: mindenkinek érdeklődése szerint, mindenkinek egy kis élvezetet. Segíteni kell azt a folyamatot, amely erről a fejlettségi fokról továbbvisz bennünket, és lehetővé teszi a törvényszerűség felbontását. Ez idáig azonban ezek a jelenségek kikerülhetetlenül „törvényszerűek” kultúránkban. Csak e folyamat eredményeként tűnhet el az a jelenség, hogy a fogkrémet Csajkovszkij muzsikájával hirdetik, vagy hogy a „Muzsikaszó-jókívánság”-ban Schubert Ave Mariája váltakozik az Akácós úttal, Solzsenyicin „Ivan Gyeniszovics egy napja” a legembertelenebb bűnügyi rémregénnyel. Ebben még nyakig benne vagyunk, s a kulturális politika végső céljainak ellenére, nemcsak a tömegkultúra, de a hagyományos kulturális intézmények is sokat adnak az emberek megtévesztésére: az olvasóközönség a ponyvairodalmat is ugyanolyan szép csomagolásban kapja kézhez, mint a nemzeti és világirodalom klasszikusait. Sőt, megtörténik az is, hogy az irodalom nagyjainak műveit ugyanolyan beteg erotizmussal túlfűtött, nemiséget sugárzó könyvfedővel kínálják, csak hogy azt higgyék az emberek: közönséges fércművel, elembertelenítő és szellemi terrortól duhajkodó áruval van dolguk, hiszen így könnyebben elkel, könnyebben megveszik. Ilyen jelenségek tapasztalhatók már a gyermekirodalom terjesztésében is. Habár az ilyen hívogató reklámmal árusított művek tartalmilag semmiben sem egyeznek, műszaki kivitelezésük azonos.

A szellemi szükségletek kielégítésére vágyó embert elárasztjuk a legkülönbözőbb tartalmakkal, különböző színvonalon lévő értékekkel. Igaz, ez az értékkeverés lehetőséget ad a kiválogatásra is — ez pedig a társadalmi-politikai és kulturális élet nagy eredménye. Az utóbbi időben azonban mind jobban hiányzik az a tájékoztató pont, amely megmutatná az irányt az igazi értékek felé. A köznevelés és közoktatás mulasztásai következtében elmosódnak a színvonalbeli különbségek, a művészet és a sorozatgyártás, az irodalom és a ponyva között. Bár lehetőségünk van a legkülönbözőbb formák megvalósítására, mindent egy csomagolásba teszünk. Az iskolai rendszer keretében lebonyolódó köznevelésre, ízlésfejlesztésre, közoktatásra, kulturális igények kialakítására a vérbeli vajdasági művészeknek és íróknak is sokkal nagyobb lehetőséget kellene adni, hogy a vajdasági magyarok kulturális színvonala tovább emelkedjen. Ahhoz, hogy a vajdasági magyar kultúra modern legyen, s a kor igazi problémáival foglalkozzon, szükség van

az avantgardista irányzatok bemutatására, ismertetésére a közoktatás keretében. A kulturális politika legfőbb szervezői és felelősei — amennyiben még mindig vannak ilyenek öngazgatásunk mai fejlettségi szakaszán — nem hunyhatnak szemet az előtt a veszély előtt, amit az értékkeveredés belső természetéből kifolyólag magával hoz.

Csak feltételezni lehet, hogy nincs „semmi rossz” abban, hogy ha a jövőben a világirodalom és a magyar, a jugoszláv vagy a vajdasági irodalom alkotásait ugyanolyan reklámpolitikával terjesztenék, mint Agathe Cristie-t vagy Rejtő Jenőt, vagy a többi mai, hazai, a „nagyobb siker” végett álnév alatt írók és külföldi ponyvairodalmat „csinálók” tekintélyes táborát. Igaz, hogy az értékkeveredésnek ez a formája még nem értékegyenlődsi. Egy jó író alkotása a ponyvairodalom reklámfogásaival is megjelenhet, ezzel még nem veszti el művészi értékét. Nem veszti el akkor sem, ha ugyanazon a polcon áll az „ersatz-kultúra” többi termékével. Mégis, a reklámpolitikának ezek a fogásai nemkívánatosak. Az, aki bűnügyi rémregényre vagy giccsekre vágyik és e vágyakozásában becsapják, az igazi műalkotást is, ha lehetősége adódik rá, a kívánságai szerint „bontja le”, értékteleníti el, vagy a jövőben még jobban elfordul tőle, és még kizárólagosabb, még viszolygóbb lesz az iránt, amit nem kíván. Az emberek vágyainak félrevezetése, legyenek azok fejletlenek vagy fejlettek, nem lehet hatás nélkül felfogásukra, s a felkínált szükségleteket kielégítő kulturális termék, áru, alkotás vagy érték befogadására sem. Tehát fennáll az a lehetőség, hogy az igazi műalkotást az olvasóknak egy igen jelentős része mint rémregényt érzékeli majd, hiszen a kultúra ügynökei is éppen erre számítanak, anyagi érdekeik megvalósítása céljából.

Nem akarom ezzel lebecsülni a másik lehetőséget — az olvasó nemcsak hogy elolvassa az ilyen módon felkínált műalkotást, hanem meg is tetszik neki. De szabad-e ennek az alapján egy általános érvényű elvet kovácsolni? (Emellett, úgy vélem, az íróknak és művészeknek is joguk van az alkotási folyamat után is törődni az alkotásukkal. Nincs és nem lehet senkinek sem joga ahhoz, hogy egy író vagy művészt úgy reklámozzon, hogy ezáltal egész alkotása olyan értéket kapjon, amit ő nem mondott, nem gondolt, amitől irtózik. Mindennek ellenére vigyázatosnak kell lenni a további bírálatban.)

A műalkotás és az irodalmi műfajok „fogyasztói” érzékelése területén, az értékkeveredés természetének a megismerése tekintetében az irodalom- és művészetpszichológia még keveset mutatott fel. Az olvasóban, nézőben és hallgatóban lebonyolódó „újraalkotási” folyamatok igazi természetét még nem ismerjük. Legelsősorban nem ismerjük s nem tudjuk, hogy a különböző színvonalú művészeti alkotásokat hogyan érzékelik a különböző társadalmi rétegek; milyen értékeket vonnak el belőlük, vagy adnak hozzájuk a sajátjukból.

Viszont nap mint nap tapasztaljuk azt a „megmagyarázhatatlan” jelenséget, hogy egyesek Tolsztoj „Háború és békéjét”, vagy Foulkner „Hosszú, forró nyarát” úgy olvassák és úgy fogják föl, mint egy érzélgős vagy bűnügyi regényt. Mások viszont művészi szempontból értéktelen alkotásoknak mély emberi érzelmeket tulajdonítanak. Magyarázatra szorul az is, hogy lehetséges, hogy egy művészi szempontból értéktelen irodalmi termék mély humanizmusú tettekre serkent az

életben. (A „Hosszú, forró nyár” kiforgatott, megfilmesített változata is ilyen jelenségeket váltott ki, különösen az ifjúság soraiban.)

Az emberről szóló tudomány ez idáig szétszabdalt, túlságosan szakosított. A mai tudományok között hiányzik az integráció. Ennek következtében sok mindent tudunk egy-egy emberi cselekedetről, megnyilvánulásról, de még mindig keveset magáról az emberről. Nem ismerjük eléggé megközelítő pontossággal a különböző emberek, jellemtípusok, társadalmi rétegek gondolkodásmódját, érzésmegnyilvánulását, s ennek következtében kulturális szükségleteit, színvonaligényét, a műfajok szerinti fogyasztási képességeit sem. Nem tudjuk, milyen törvényszerűségek hatnak az úgynevezett rendhagyó esetekben, amikor az egyes ember nem a saját társadalmi, foglalkozásbeli stb. rétegének kulturális igényét követi, hanem egy másikét, amely az övé felett vagy alatt van; még kevésbé ismerjük e jelenség méreteit.

Ez az, ami óvatosságra int, vagy kellene hogy intsen. A vitának nem árthat, ha a jövőben többet épít a tudományok eredményeire. Éppen azért, mert hiányolom a tudományos alapot, a kérdés felvetését és a kínálgató feleletet, az első részben kifejtett álláspontok és nézetek nem elégtének ki. Az értékkeveredést nem egyenlíttem ki az értékegyenlőséssel minden esetben, s csupán csak akkor ítélem el, amikor valóban kiegyenlítődik vele. Ám, mint ahogyan rámutattam, ez nem általános, hanem marginális tünet; e jelenség legmagasabb megnyilvánulási foka. Az értékkeveredésnek értékegyenlősévé váló átfejlődése, átalakulása nem törvényszerű folyamat. E folyamatba a kulturális politikának mindenkor joga van beleszólni, sőt végeredményben tőle függ.

Viszont úgy találom, hogy az értékkeveredés a szellemi fejlettség mai fokán elkerülhetetlen jelenség, s nem valami „csúnya feleslegesség”. Ha megismerjük a természetét, megelhetjük azokat az előfeltételeket és lehetőségeket is, amelyek a kulturális élet további felemelkedéséhez kellenek.

Az igazi kultúrát ki kell szabadítani „ketrecéből”. Ha „ketreche zárjuk”, vagy vitrinbe tesszük, nem az érdekét szolgáljuk. Ha egy igazi műalkotás az egész társadalomban népszerű lesz, s az emberek mindennapi gondolkodásának, tudatának, érzésének a részévé válik, ha „feloldódik” és „eltűnik” az emberekben, s ha ébredést és megmozdulást vált ki bennük — értékeiből semmit sem veszíthet el, csupán nyerhet, és gazdagabbá válhat, legyen bár a tartalma sokoldalúan értelmezett (az igazi műalkotásnak éppen ez a sokféleképpen való értelmezés a legalapvetőbb humanisztikus lényege, mondanivalója, üzenete). Mindennek ellenére nem szabad elhanyagolni az igazi műalkotás terjesztésének a formáit, módjait, feltételeit a tömegkommunikációs eszközök tartalmaiban. Nem alaptalan az a feltevés, hogy bármelyik műalkotásnak az olyan bemutatása, amely csak a mesét helyezi előtérbe, elértékteleníti azt.

Célzatos bemutatással el lehet érni, hogy a nézők egy része Shakespeare királydrámáit, mint bűnügyi történeteket szemlélje. Sugalmazni lehet a nézőknek, hogy Katona „Bánk bánjában” ne társadalmi drámát, hanem felnőtteknek írt mesét lássanak. Reklámmódszerekkel kényszeríteni lehet az olvasót, a nézőt, a hallgatót arra, hogy Shichgall „Gépírónőiben” ne az emberi élet tragédiájának mély értelmű megfo-

galmasítását és bemutatását lássa, hanem egy érdekes utcai vagy irodai beszélgetést.

A kultúra kereskedelmi ügynökei a szellem manipulálásának ezeket a változatait nagyon is felhasználják, csakhogy a közönség számát növeljék. Nemcsak a közigazgatási, állami erőszak ellensége a kultúra fejlődésének. A kultúra kommercializálása sem kisebb veszély és szellemi terror, még ha manipulációs módszerei kifinomultabbak is. Az igazi művészet felfogását és értékelését ilyen módszerekkel ugyanúgy le lehet egyszerűsíteni, mint semmitmondó utcai vagy szexuális, illetve bűnügyi témák és botrányok szenzációs felnagyításával, ezeknek nagy társadalmi jelentőséget kölcsönözni. Természetesen a kultúra további fejlődését és felemelkedését nemcsak az emberek ízlésével kapcsolatban tapasztalt érdekmanipuláció veszélyezteti.

Az olyan társadalomban, amilyen a miénk (fejletlen kulturális és szellemi igények, valamint falusi gondolkodás), az igazi kulturális tartalmak más módon is veszíthetnek értékeikből. A tömegkommunikációs eszközök keresztül-kasul átszötték az emberi élet minden megnyilvánulását, s ennek következtében szinte lehetetlen kapcsolatok keletkeznek a legellentéesebb jelenségek között. Például a televíziót akkor is nézzük, amikor a műsor nem érdekel bennünket, a rádiót akkor is hallgatjuk, amikor másokkal beszélgetünk, olyan dolgokat is olvasunk, ami nem érdekel bennünket. Zenehallgatással könnyítjük a nehéz testi munkát, újságot olvasunk, hogy az idő múljon, televíziót nézünk, hogy megszabaduljunk a magánytól.

Az újság nem váltja ki bennünk azt a tiszteletet, amit a könyv, még akkor sem, ha igazi kulturális értékek vannak benne (olvasás után többnyire eldobjuk); a rádión hallgatott operazene nem követel tőlünk koncerttermi hangulatot; a televízión nézett dráma nem ugyanolyan önszemlélet, mint a színházban.

A tömegkommunikációs eszközök óriási nyomást gyakorolnak egyes emberekre azért, hogy szinte elárasztják a kulturális tartalmak özönével. Már ez a mértéktelenség is kihat e tartalmak fogyasztásának nemcsak a mennyiségére, hanem a mélységére is.

Pusztán a kultúrának ez a hozzáférhetősége új viszonyt teremt iránta, mely szinte független a társadalmi rendszertől, politikától, azaz közös az egész mai világban. Illetve, a rendszer és a politika kérdése itt is felvetődik. Abban az értelemben, hogy milyen hagyományos kulturális értékekkel és klímával rendelkezik; mit hozott létre és különösen: milyen feltételeket teremtett az egyes ember kulturális felemelkedéséhez. A helyzetkép nagymértékben javul, ha egyszer az emberek a rádió és a televízió hallgatóivá-nézőivé, valamint az újság rendszeres olvasóivá válnak. Ez a tény már magában véve is az egyes ember kulturális igényének, szükségleteinek magasabb színvonaláról, nagyobb fejlettségéről beszél. A kiválasztásnak ez az igénye megvédi a kultúrát a trivialisálódás és banalizálódás veszélyétől. Nemcsak az entellektüelek, de mind több munkás is olvassa az újságot, hallgatja a rádiót, és nézi a televíziót; s azt, ami az újságban megtetszett, mert valódi szellemi szükségleteket elégített ki, mint a könyvet, őrzi, félreteszi...

IV.

A vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök hasonló nehézségekkel küzdenek, mint általában mindenhol a világon. A vajdasági magyar kultúrában is megmutatkoznak az értékkeveredés összes nehézségei.

Mindennek ellenére, kultúránkban a kommercializálódás veszélye nem olyan méretű, mint amennyire például a nyugati kultúrát jellemzi. Elsősorban azért, mert demokratikus szocialista társadalom vagyunk: a tömegkommunikációs eszközök társadalmi tulajdont képeznek, és köztük a konkurrencia korlátozott. A kommercializálódás veszélye azonban jelentős; a pénz- és áruviszonyok a jugoszláv társadalomban és részben a kultúrában is létjogosultságot kaptak. Ez a veszély azonban a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközökben kisebb, mint általában a jugoszláv kultúrában.

Ezzel magyarázható, hogy a vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközökben jelentős szerepük van a tájékoztató, felvilágosító tartalmaknak. A szórakoztató műsorok mellett megvan a helyük az igényesebb művészi és irodalmi alkotásoknak és értékeknek is. Részarányuk nem lebecsülendő, figyelembe véve a magyarság társadalmi és kulturális fejlettségét.

Az értékkeveredés csak ritkán jelentkezik végletes alakjában mint értékegyenlődsi (mint a művészi és irodalmi alkotások tartalmi és formai rövidítése, azaz meghamisítása). Sokkal gyakoribb az értékkeveredésnek az a formája, amely a középrétegek kulturális szükségleteit elégti ki. A kezdetleges kulturális igények tömeges kielégítésének a fokát részben túlhaladtuk, részben átléptük. Viszont, a legmagasabb kulturális érdeklődés tömeges kielégítésének a fokára még nem jutottunk el, egyrészt azért, mert az ilyen szükségletek még nem jelentkeznek nagymértékben, még ha többé nem is kimondottan kicsiny, zárt közönségűek vagyunk, másrészt, a tömegkommunikációs eszközök ezzel az állapottal jobban számolnak, mint kellene; de a kulturális-művészeti káder szempontjából sincs eléggé előkészítve a további kulturális igény növekedése, illetve kiegészítése.

Az egész kulturális politika számol a népszerűsítés és izlésnevelés szükségességével, még ha ez az utóbbi nem is látszik meg minden esetben, és magában a közoktatásban is gyöngén jut kifejezésre, illetve nem eléggé modern.

Egyes jelenségek arra mutatnak, hogy egyrészt az igazi művészet és irodalom, másrészt ezek válfajai között a határ elmosódik. Ez a jelenség azonban nem érezhető mindenütt és minden médium esetében egyformán.

A vajdasági magyar tömegkommunikációs eszközök tartalma mindenekelőtt oktató jellegű és irányzatú, ami ugyanakkor nem zárja ki a demokratikus eszmecserét, ellenvetést, más véleményt az alkotói gondolatok egyetlen területén sem. Különösen népszerűsíti a demokratikus politikai gondolatok szükségyszerűségét, az emberi tevékenység minden vonatkozásában. Ez pedig nagy jelentőségű az egyetemes és a vajdasági magyarság életében.

A szabad választás lehetősége majdnem minden esetben fennáll. Igaz, a középszerű kulturális szükségletek könnyebben megtalálhatják

kielégülésük tárgyát, mint a felsőbb szintű, fejlettebb szükségletek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e téren nincsenek meg a lehetőségek. A lehetőségek megvannak, még az avantgardista kulturális értékek bemutatására is. De mivel ezek sajátosabb és szűkebb érdeklődési körre számíthatnak, némileg korlátolt keretek közé vannak szorítva. Ez az állapot csak akkor válthat ki indokolt bírálatot, ha majd jobban tömegesedni kezd az említett érdeklődési kör. Akkor ugyanis szükséges lesz e keretek tágítása is.

A legtöbb helyet kapják a vajdasági magyar, a jugoszláv, valamint a világirodalom klasszikusai és modern alkotó egyéniségei. Ezt a privilegiumot különböző oldalról érheti bírálat, a szenzációs tartalmak szempontjából viszont ez az eljárás igen indokolt.

Az értékkeveredés tehát nem zárja ki a haladó irodalom és művészet, a társadalmi tudományos gondolat és ismeretek minden irányzatának népszerűsítését és megismerését.

A politikai és szellemi demokrácia azonban nem véd meg az értékkeveredés veszélyétől. Az ostobaság és kezdetleges igény összekeveredik a bölcsességgel és igényességgel, a mértéktelenség a mértéktartással, a hamis kultúra az igazi kultúrával. Dőreség volna tagadni e jelenség veszélyét és komoly következményeit a kultúra további fejlődésére. A meghirdetett szociális kultúra hagyományos elvei nem elegendők a tömegkommunikációs eszközök „lázasításának” lecsitítására. Ezek minden politika ellenére igyekeznek majd a jövőben is alkalmazkodni a meglévő állapotokhoz s a belőlük adódó lehetőségeket kihasználni. S ha nem is vesznek el túl sokat a kultúrából, nem adnak hozzá elég újat.

Ezért a tömegkommunikációs eszközök kulturális tartalma csakis úgy mutathat fel állandó haladást, ha ezt a közízlés, közgondolkodás nevelése kíséri. A közművelődésnek és közoktatásnak hagyományos, intézményesített, iskolai formái nem vesztik el szerepüket a jövőben sem. Ez ugyanis a közízlés kielégítésének az állandósulását jelentené a rádió és televízió, a napi- és hetisajtóban.

A művész és író közvetlen beszélgetései a potenciális és jelenlegi olvasóval, az iskola és az oktatási rendszer szerepe, az emberek közvetlen társadalmi kapcsolatai és a társadalom érdeklődését felkeltő alkotások a legnagyobb ösztönzői és rendszeres részei lehetnének a tömegkommunikációs eszközök kultúrtartalmi fejlődésének az új szükségletek kielégítése irányában. És még valami: e kapcsolat által fokozatosan eltűnhetnek a szellemi terror különböző formái. A társadalom közvetítő nélkül fedi fel a lehetőségeket, és közvetítő nélkül igyekszik kiaknázni őket.

Valószínű tehát, hogy ezek között az új demokratikus lehetőségek között a vajdasági magyaroknak is alaposan meg kell vizsgálniuk adott kulturális helyzetüket, és felfedniük az új lehetőségeket. A vajdasági magyarok túlbecsülik a bezárkózás veszélyét a világfejlődés mai szakaszán, éspedig olyan értelemben, hogy nem eléggé emelték ki nemzetiségi sajátosságukat. Márpedig nincs semmilyen bizonyíték arra vonatkozóan, hogy e sajátosságok kiemelése veszélyessé válhatna. Mint mondtam, a vajdasági magyarság ennek a veszélynek túl nagy hangsúlyt adott, s ugyanakkor elhanyagolta a közvetlen kulturális kapcsolatok szerepét a kulturális felemelkedésben. A közvetlen kulturális kapcsolatokat szolgáló csatornák mindeddig kiépítetlenek maradtak a

vajdasági magyarok társadalmi életében. A vajdasági magyarok is, mint minden nép a világon, kezdett a televízió és rádió mellett találkozni, valamint lapolvasás közben. Ez azonban nem helyettesítheti a valódi találkozást, a megfogható társadalmi élet sorsdöntő szerepét a kultúra további fejlődése szempontjából. A vajdasági magyaroknak többet kell találkozniuk a kultúra házaiban. Ha ezek nem léteznek, létre kell hozni őket. Ez többet tesz a tömegkommunikációs eszközök tartalmának igényesebbé formálásáért, mint bármilyen politikai deklaráció. Hisz az ízlést nem a médiumok teremtik, hanem a közönség, a társadalom; a médiumok csak a „méreteket” alakítják, formálják.

Ha valahol fékeződik a vajdasági magyarok kulturális életének a teljes kibontakozása, akkor ez éppen a közvetlen kulturális kapcsolatok fejlettsége, (helyesebben szegénysége), a hagyományos kulturális intézetek és intézmények gyengesége tekintetében nyilvánul meg. Nálunk még mindig elég fejletlen a nemzetiségi társadalmi és kulturális élet. A vajdasági magyar nem gondolkodik nemzetiségi méreteken is, nem foglalkozik eléggé saját társadalmi és kulturális helyzetével. S mert nem él sajátos társadalmi életet, s nem gondolkodik el a saját problémáin, az egyes ember is meghatározatlanul, amorf módon viszonyul önnön kulturális szükségletei iránt. Társadalmi érdeklődése nem gazdagítja eléggé egyéniségét és egyénileg is meglátott kulturális szükségleteit. Ha felismeri a saját társadalmi helyzetét, a jövőben jobban magáévá teheti a jugoszláv és a magyar, de a világkultúra egészét is.

A kultúra demokratizálódása nem jelentheti a kultúra igazi alkotói és társadalmi szerepének a tagadását, degradálását. Az írók és költők, a művészek és tudósok, akik az igazi kultúrát alkotói módon képviselik, arra hivatottak, hogy a kölcsönös és közvetlen társadalmi és kulturális kapcsolatokban rámutassanak arra, mi az igazi és mi a hamis kultúra. Enélkül elsorvadnak azok a kritériumok, amelyekkel értékelni lehet az egyes kulturális jelenségeket. Szerepük nélkül az értékkritérium, az értékranglétra, az egyes kulturális jelenségek közötti szükségszerű színvonalbeli különbségek csökkennek, s ez a továbbfejlődést veszélyezteti. Az igazi kultúra társadalmi szerepe nélkül megbomlik az értékek elfogadott elismerési rendje.

A kultúra igazi alkotói nem ítélezhetnek a társadalom kultúrája felett, de mindenkor megmondhatják, mi az igazi kultúra lényege, vagy legalábbis mi nem az.

A vajdasági magyar kultúra képes arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök tartalmában is megőrizze az igazi kultúra fejlődésének a lehetőségeit. A kulturális hagyomány, a szocialista kultúrpolitika ez irányban biztosíthatja az értékkeveredés veszélyének enyhítését. Ahhoz azonban, hogy a kulturális igények és szükségletek, valamint ezek ki-elégítésének a színvonala állandóan növekedjen, arra lesz szükség, hogy továbbfejlesszük a közvetlen kulturális érintkezés összes formáit.

SZÓPALOTÁK A GONDOLATSZABADSÁGRÓL

TOMISLAV KETIG

A jugoszláv drámaírókat egy gondolat tartja megszállva: hogyan lehet közös nevezőre hozni az egyéni és társadalmi szabadság fogalmát. Történelmi tény, hogy a társadalmi szabadság mindig egy-egy nagy személyiség eszméinek érvényesülése, aki a szellemi, etikai és politikai változások iránti általános óhajokat zseniálisan egy filozófiai programba tudta olvasztani —, enélkül minden forradalmi tett vak és meddő. Létezett tehát egy történelmi fejlődési láncolat: gondolatszabadság-eszmei megformálás-forradalmi tett.

Mindaddig, amíg a társadalmi érdek az uralkodó formáció érdekeivel azonosult, ez a folyamat a rendszer rombolása és egy olyan szerkezet kiépítése útján ment végbe, amelyen belül a szabadság kivívott minősége hatni tud. Az emberi közösség fejlődéséről éppen olyan értelemben lehet szó, hogy tagjainak egyre szélesebb rétege kapcsolódott be abba a körbe, amely szabadon gondolkodhatott, beszélhetett és cselekedhetett.

A szocialista közösség fontos jellegzetessége, hogy e jogok végérvényesen kiterjednek valamennyi tagjára. Azáltal azonban, hogy a szabadság mindenki jogává lett, megváltoztak a feltételek is, amelyek révén a szabadság fejlettebb formákat ölthet. Mivel pedig nincs meg a lehetőség a szabadság további vízszintes, mennyiségi növelésére, a rendszer rombolása, mint módszer, megszűnik. A társadalmi rétegek szembeállítás helyett — e folyamat első szakasza az egyének értelmi-ségi akciója, mint a tömegek kollektív akciójának hatótényezője — számos egyéni konfrontálódás következik be, s csoportok nyomása is észlelhető, amely a társadalmi szerkezethez képest építő jellegű. A rendszer — amely a közösség valamennyi tagja azonos jogrészesedésének szervezeti formája — ezáltal magában véve is eléggé dinamikus és rugalmas ahhoz, hogy mindenki óhajának megfelelően átalakuljon.

Ilyen helyzetben a társadalmi szabadság nem az egyéni szabadság következménye, hanem párhuzamos eredménye.

Ha ez még sincs így, akkor a vázolt helyzettől való eltérések olyan méretűek, amilyen mértékben maga a rendszer tér el saját alaptételeitől.

Az utóbbi időben bemutatott, illetve kiadott drámák szerzői nagyfokú érdeklődést mutatnak az iránt, hogy elemző módon értékeljék ki ennek az eltérésnek a fokát és irányait.

Minden társadalmi modell az emberi tudatnak az adott korszakban

lehetséges maximumával számol. Az egyéni tudat maximuma azonban mindig jóval az átlagot jelentő kollektív tudat-maximum fölött áll. Ez az első, modellt veszélyeztető tény.

Ezenkívül modellünk annak az egyedül lehetséges társadalomnak épült, amelyben sikeresen fejlődhet — vagyis a fejlett iparú és kultúrájú társadalomnak. Társadalmunk azonban sem ipari, sem kulturális szempontból nem eléggé fejlett — valójában félig falusi struktúra. Ez a második tény, amely modellünket veszélyezteti.

Korunk világa a legkülönbélebb társadalomfejllettségi fokozatok és társadalmi modellek összessége, a legkezdetlegesebbektől a legfejlettebbekig. Az együttműködés parancsoló szükségszerűsége és az a tény, hogy az elszigetelt fejlődés lehetetlen, oda vezet, hogy más struktúrák erőteljesen hatnak a mienkre. Ez a modellünket veszélyeztető harmadik tény.

Logikus tehát, hogy a káros hatások összességével szemben a modell úgy védekezik, hogy a szabadságot a haladó szellem szabadságára korlátozza.

A határok azonban mércéket igényelnek, a mércéket pedig szubjektumok szabják meg, tárgyilagosságuk mértékét tehát a társadalmi érdeknek a mindig megszemélyesülésre irányuló hatalmi érdekekkel való pragmatista azonosítás korlátozza.

A mércék és mértékek viszonylagossága ezért gyakran lehetőséget nyújt a hivatalos mértékek és mércék összeütközésére, amelyek a szervezet tagolt rendszerében sem függőlegesen, sem vízszintesen nem egyeznek meg teljesen a túlnyomórészt filozófiai vagy pedig gazdasági alapú mértékekkel és mércékkel. Mivel a progresszivitás a megegyezés jelzője, az adott helyzetben csak az egészében vett tételek keretében válik vitathatatlanná, vagyis egy statikus elem keretében, mégpedig az aktivizmus tekintetében, azaz éppen a társadalmat előrevivő folyamatokban megnyilvánuló szubjektív értékeléstől függően.

Társadalmunk belső nyíltsága szinte teljesen meghíúsítja az egyéni szabadság nagyobb fokú kisajátítását, de még mindig nem ösztönzi társadalmi érvényesülését, társadalmi szabadsággá való változását. Ehhez a meglévő terület alkotó jellegű kihasználása szükséges, mert semmilyen szerkezeti mechanizmus nem szavatolhatja — ennek az egyéni szabadságból kell erednie.

A dráma, mint általában véve az irodalom része, különösen az elemzés szempontjából érdekes, mert már faktúrája révén is a legszorosabban fűződik korának erkölcsi és társadalmi problémáihoz, mert a leghatásosabban fejezi ki őket, s mert hatásai a legközvetlenebbek, ezáltal pedig témái is a legidősebbek.

A drámaszövegek legújabb sorozata megtartotta azokat a jegyeket, amelyek alapján osztályozták őket. A társadalom és valóság iránti viszonyuk vagy közvetlen, vagy pedig áltörténelmi, illetve közvetett.

Ha közvetlen, akkor lényegesen különbözik a korábbi években tapasztalt viszonytól. Többé nem az egyéniségek erkölcsi válságait ábrázolja, mint Kozak vagy Lebović trilógiájában. Ez most már a rendszer erkölcsi válsága, a hatalmi elit eszmei tudatának torzulása, kísérleteink tragikomikus története a gondolat vagy a magatartás prototípusaiba vetítve.

E kivetítés első változatát Mirko Miloradović *Csupasz macskaköly-*

kök, Slobodan Šnajder *Minigolf és Slobodan Šembera Patkánymérgezés 1968 nyarán Zágrábban* című drámájában találjuk meg.

Mi is a gondolat prototípusa?

Ez egy drámai alak, amely vitázik, perlekedik vagy összetűzésben áll egy, illetve több prototípussal. A dráma valójában színpadi beszélgetés a megadott témáról, amelyet a szerző több-kevesebb sikerrel irányít avégett, hogy az egyes jelenségek, csoportok, nézetek vagy az egész társadalom iránti bíráló viszonyulását „megüzenje” a többieknek. Az alakok, a viszonyok, az érzelmek, egyszóval mindez, vagy teljesen alárendelt helyzetben vannak (*Patkánymérgezés . . .*), vagy pedig egyáltalán nem léteznek (*Csupasz macskakölykök*). Ha a szerző bíráló viszonyulása azonos egy szélesebb csoport vagy társadalmi réteg véleményével, akkor a gondolat prototípusa az eszmék és koncepciók képviselője lesz (az egyetemi hallgatók és a tanárok összetűzése a *Csupasz macskakölykök* c. drámában).

A magatartás prototípusa nem eszméit, hanem gyakorlatát, manírjait, viselkedését, izlését és eljárásait fejezi ki. Ez mindig a csoport, a kaszt vagy a réteg képviselője. Erre a változatra Aleksandar Popović *Aranyszárnyú griffmadár* és *Második ajtó balra* című darabjai a jellemzőek.

Az *Aranyszárnyú griffmadár* az eszményi rend metafórája, amely mindig távolodik, és mindig ugyanabban a távolságban marad, örökké a jövőben. A darab pittoreszk történelem, 1946-tól napjainkig, amelyben az eszmék és az ideológusok húzzák a rövidebbet, a kispolgári hosszútávfutók pedig a gazdagodás pályáján megkaparintják a zsirosabb falatot. A primitivizmus körképe ez, amelyben minden kezdetleges: a mentalitás, az érzelmek, a tudat, a politika, a társadalom és az egyén iránti viszony egyaránt.

E két dramaturgiai módszer közös törekvése az, hogy igyekszik feltárni a társadalmi struktúra negatív elemeinek gyökereit és okait. A következtetések azonban különbözőek. Miloradović, Šnajder és Šembera szerint az ok a kisvárosi privatista pszichológia térhódítása, Popović szerint viszont az ok két összetevőre bontható: a gátlástalan, primitív hatalomvágyra és e hatalom kisajátítására — mint az említett mohó vágy logikus következményére —, valamint a falunak és a lumpenproletariátusnak az igazi proletariátus fölötti dominálására.

Ez valójában egy globális társadalmi tény két alapvető összetevője. Az elemzés sikerrel járt, hiányzik azonban a szintézis.

A korszerűség iránti áltörténelmi, illetve közvetett viszonyulás megtartotta lényeges jellegzetességeit. A színpadi faktúra azonban itt ingadozik, kezdve a drámai ékesszólástól, amelyben a szabad gondolat szembeszegül a dogmarendszerrel, a humanizmus és a koegzisztencia elve a merev pragmatizmus és türelmetlenség elvével (Ivan Supek *Eretnek* c. darabja), a keserű, talán kissé túlságosan bölcselkedő bohózat — amely megkérdőjelezi az ember valami mellett vagy ellen való elkötelezettségének alapvető lényegét (Antun Šoljan *Diokletianus palotája* c. műve) — és az emberi erény gyengeségéről és megvesztegethetőségéről szóló szellemes, kissé fanyar értekezésen át — itt közvetlen célzások utalnak az egyes országokban még nem is oly régen lezajlott kirakatpörökre (Velimir Lukić *Az ártatlan Anabella afférja* c. darabja) — egészen Deák Ferenc *Áfonyák* című költői drámájáig, amelyet izgal-

mas ellenmesének nevezhetnénk a rossz ideiglenes vereségeiről és a jó ideiglenes győzelmeiről, amelyek után fordított eredmények következnek, azzal, hogy a rossz nyomai jóval hosszabb időre olvashatók maradnak.

Ebben a csoportban egészen magányosan áll Dominik Smole *Keresztelés a Savicán* és Borislav Mihajlovic-Mihiz *Kraljevic Marko* című darabja. Kutatások ezek a történelem sötétjében és nevtelenségében, amelyből a sarjadó nemzetek oly gyakran tevesen és tragikusan értelmezett hangjai hallatszanak fel. Hangsúlyoznunk kell, hogy Smole sokkal mélyebbre merült őseink pogány lenyébe, mint anogyán Mihiznek sikerült áttörnie a nemanjići birodalom keresztény-bizánci magmaját.

Marad azonban a nyílt kérdés: vajon a modelltől való eltérést elemző dramatikusok színházat képeznek-e?

Az első ellenérv az a tény, hogy e darabok összes irodalmi, színpadi és filozófiai gyöngéségei szerzőik törekvéseiben találhatók meg, értékeik pedig azokban a részletekben, amelyekben a szöveg eltér az alapvető eszmei kerettől.

Ivan Supek *Eretnek* című darabja nyitott ajtókat döngtet, és a humanista elkötelezettség általános jelszavait mondja ki. Ezzel az alapvető törekvéssel tehát ez egy teljesen funkció nélküli, in statu nascendi értelmetlen dráma. Ugyanakkor azonban visszaállítja egy, az adott pillanatban periferikus nemzet értelmiségi kiválóságainak értékét, ebben a vonatkozásban tehát, nemzetalkotas szempontjából ez a dráma rendkívüli jelentőségű.

A *Diokletianus palotája* című dráma földszinti allúziók heterogén gyűjteménye — szemmel láthatóan ez is volt a célja —, de egy értékes igazságot mond ki, azt, hogy a hatalom egyedüli, igazi euensúlya a teljes némaság.

Az *Artatlan Anabella afférja* a haladó szellemű értelmiségi megvesztegetésének folyamata; ez magában véve egészen banális tény, egyszerűsöd azonban az abszurd hős tragédiája is, aki varatlanul szembe találva magát az igazsággal, nem tud többé úgy meghalni, hogy életét büszkén eldobja magától, hanem a szenvedéstől eszelősen úgy múlik ki, mint akinek elveszik az életét. A motívum egyenértékű az antik motívumokkal!

Az *Afonyák* az erőszak, a büntetés, a romlottság rémuralmának, a világosság prófétái vereségének drámája, ám költemény is az általános emberi énségről és azoknak a mércéknek a feltételes voltáról, amelyek alapján az emberi tulajdonságokat a jó és a rossz rendszerében elhelyezzük.

A *Csupasz macskakölykök* erőteljes kiállítás amellett, hogy az ifjúsággal fel kell frissíteni a forradalom vérkeringését, ugyanakkor pedig egy szkeptikus, nem angazsált egyetemi hallgató portreja.

Az *Aranyszárnyú griffmadár* az aktivizmus panoptikuma és görbe tükre, de emlékeztet arra is, hogy a társadalom egy nagy része mindig alkotóinak többé-kevésbé dinamikus sémáin belül egzisztál.

És így sorolhatnánk tovább.

A másik ellenérv az, hogy nincsenek hiteles emberi alakok. Joggal vethetjük el a művészet szerepéről szóló szocrealista receptek sorozatát, de nem tagadhatjuk azokat az alaptételeket, amelyekre Aiszkhülosztól Beckettig a drámaszövegek épülnek. A pozitív drámai alakok —

a hősök, az egyszerű nemes emberek, akik mint emberi és társadalmi lények, tudatában vannak felelősségüknek — a nézők sok nemzedékének tudatában éltek, az emberek azonosították magukat velük, vagy pedig igyekeztek valamilyen szempontból megközelíteni őket mint példaképeket. A negatív alakokat felismerték, leleplezték. A színház tehát közvetve rendkívül fontos funkciót végzett.

Azok a drámák, amelyeket manapság a korszerűség hiteles színpadi dokumentumaiként játszanak színházainkban, valójában hús-vér emberek nélküli drámák; szavak ezek, amelyek lebegnek fölöttünk, s amelyek nem a színpadi átlényegülés következményei, hanem a színpadról a nézőtér felé vetett megjegyzésekéi. Ezek a szavak a legjobb esetben — ha a darabot ügyesen írták meg — csak arra a két-három órára lelkesíthetnek fel bennünket, míg a sötét nézőtéren ülünk, tartós hatásuk azonban nincs, mert a színpadon ugyan kimondták, de *színpadi-lag nem igazolták* őket.

Mindezek a drámák tehát nem képeznek színházat — egészen mellékes dolog, hogy színpadon is lehetségesek. A jugoszláv drámaírók ebben a pillanatban nem találták meg azt, amit kerestek: az egyéni és a társadalmi szabadság közös nevezőjét. Meghatároztak egy állapotot, kihasználták a minden létező bírálatára való szabadság jogát, alkotás szempontjából azonban nem haladták túl azt, amit előzőleg a társadalom általában véve megállapított. Nem bizonyultak látnokoknak, megmaradtak a művészi tolmácsolás szintjén.

Ez pedig nem avantgardizmus.

Hornyik György fordítása

BALLADA AZ ÜLDÖZÖTTEKRŐL

Dobos László: *Földönfutók*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Már maga a téma, vagy ha úgy akarjuk: témák — mert két fő vonalon fut a regény cselekménye — meghatározzák Dobos László szlovákiai magyar író regényének jellegét. Ez a két fő vonulat két emberi sors rajza, egy lenyűgöző, a hitelesség hátborzongató erejével ható korképbe illesztve, vagy talán — a regényalkotás folyamatának szempontjából tekintve — épp fordítva: két emberi sors köré építve a kor képét, egy olyan időben, amikor (nemcsak a szépirodalomból tudjuk) az emberség ismeretlen fogalomná vált, amikor a nemzeti hovatartozás azon a területen, amely a regény cselekményének színtereként szolgál, üldözötté, *földönfutóvá* tette az embert. Ma már történelem az, ami akkor volt, de úgy látszik, az irodalom megelőzte a történetírást.

Az emberek meghurcoltatása, megalázása foglalkoztatja Dobos Lászlót, az üldözött, megvetett ember sorsa, lelkivilága; ebből az élményből merítette regényének témáját, hangulatát, alakjait. Élményanyagából regényt formált, egy regényt, amely voltaképpen ballada. Alkotása mindenekelőtt művészeti kvalitásaival, témájával, mondanivalójával, de nem utolsósorban kiállításával, emberi állásfoglalásával egy író — egy irodalom — s tegyük hozzá: egy nép — tanúságtétele az emberség mellett és minden ellen, ami fenyegeti az emberi létet, ami a népek közötti megbékélést akadályozza. A regénynek ez az oldala — mondjuk így: az eszmei — azonban egy pillanatra sem vet árnyékot művészi értékeire, sőt, tisztán művészi tulajdonságai teszik meggyőzőbbé eszmei mondanivalóját, melyet egy szóval lehet jellemezni: humanizmus.

Szörnyű éveket, a rettenet idejét eleveníti fel a *Földönfutókban* Dobos László. Azt a kort, amikor „Jog sem volt, haza sem volt . . .” Ez jellemzi legjobban azokat az állapotokat, melyekről a regény szól. Az üldözött emberek arcát rajzolja meg itt a szerző, nem feledkezve meg egyetlen vonásukról sem, mert az ember akkor is ember marad, amikor mindenholnan hajcsárok lesnek rá; egyúttal lerántja a leplet a regény a politikáról, rámutat a politikai mesterkedésekre, amelyek azt a helyzetet előidézték.

Az ilyen téma könnyen az egyszerűsítés kelepccéjébe csalja az írókat. Dobos László azonban elkerülte a csapdát, el a könnyebb megoldásokat. Regénye sokrétű, emberi sorsok vonulnak fel, politikai kérdések, egyéni problémák, szerelmek, véletlen okozta tragédiák sorjázna művében. Az emberi fájdalom sikolyai a szerelem suttogásával, a lázadók harsány kiáltásai a poroszlok parancsszavaival keverednek. A sors keménységének, kegyetlenségének sötét színei mellett az élet gazdagságának minden árnyalatát megtaláljuk e könyvben. S mindezt egy fegyvelmezett, gazdagos, a regény légkörének és ritmusának megfelelő hangulatú és ütemű, mondataiban, szókapcsolataiban nagy feszültséget tartalmazó, szinte költői magasságokba emelkedő nyelven mondja el Dobos László.

Amilyen megrázó élménye volt az írónak az a kor, melyről műve szól, olyan élménye az olvasónak is ez a drámai erejű, balladai tömörségű és tragikus hangú regény.

(TL)

NÉPSZÍNMIŰ VÁSZONKÖTÉSSEN

Zoran Petrović: *Selo Sakule a u Banatu*. Matica srpska, Novi Sad, 1969.

A szerb irodalom nem ismeri azt a műfajt, amelyet a magyarban a falukutatók honosítottak meg s vittek győzelemre. Sokkal kisebb mértékben, és vagy szigorúan tudományos apparátussal (sokszor nem is a terepen, hanem akadémiai intézetekben) készült, vagy egészen dilettáns, lokálpatriotizmus serkentette munkák foglalkoznak helységekkel, vidékekkel.

Zoran Petrović is egészen más céllal választotta könyvének tárgyául szülőfaluját, a bánáti Sakulét, mint a szociológusok, etnográfusok tették volna. Művét kétségtelenül vallomásnak szánta, és a falu lakosságának szentelte. Vállalkozását nosztalgia fűtötte, s valószínűleg ennek a következménye, hogy csak egy tarka, mézeskalács-jellegű képet ad Sakuléről, egy olyan képet, amely a tudományos érdeklődést semmiképp sem elégítheti ki, de azoknak sem mond sokat, akik a faluról, a falu mindennapi életéről szóló igazságot keresik. A falu szülötte csak az emlékezés mindent megszépítő ködébe burkolva mondja el, amit tud, amit hallott falujáról, mégpedig a falu lakosainak ízes, dallamos nyelven — vannak a könyvben olyan részletek, amelyek már-már prózaversre emlékeztetnek —, s talán ez a könyv legérdekesebb vonásainak egyike. És vonzóereje is.

Egyébként annyi mindent találunk Petrović könyvében, mint egy mesekönyvben. S talán az is: mesekönyv felnőtteknek, mesekönyv a falusiaknak falujukról. Ahogy elmondja a helység múltját, ahogy felidéri a történeteket, a sakuleiek háborús viszontagságait (ráérő, pihenő emberek örök-hálás témája!), a falusi szokásokat, furcsaságokat — kellemes olvasmánynak találjuk. Kellemes olvasmánynak és idillikus képek erről a faluról. Mert a megpró-

bálatások, nehézségek, fájdalmak a múltba tartoznak. S ami elmúlt, az nem fájhat annyira... A jelenről pedig csak szép szavai vannak, melyeket itt-ott tűzdel meg enyhén csipős szatírával. Holott az ember talán épp ezt várná egy ilyen könyvtől: egy kis élességet, egy kis gúnyt. (Mivel itt-ott azért bebizonyítja, hogy tud gunyoros hangot is megütni. De főleg a múltról, eltűnt alakokról szólva.) Ám Petrović gondosan kerüli az olyan alkalmat, amikor a kép, melyet a mai faluról, a jelenről fest, sötétebb lehetne.

Van bizonyos dokumentáris értéke Petrović könyvének: a régi szokások, levelek, valószínűleg hiteles emlékek, melyeket közöl, arról tesznek tanúságot, hogy a szerző rendelkezett olyan anyaggal, amely művét a valósághoz közelebb vihette volna. Sajnos, az alkalmat elmulasztotta. Lett belőle egy édeskés, mindenestre olvasmányos, talán túlságosan testes könyv, melyet úgy is meghatározhatnánk, hogy vászonba kötött népszínmű.

Dušan Ristić rajzai, melyek a könyvet díszítik, jól illeszkednek Petrović szövegéhez, egy olyan dimenziót adnak neki, melyet egy magában nem érhetett volna el: a rajzok tapinthatóbbá teszik a mű hangulatát, szellemét. Nem lett volna-e mégis jobb, igazabb, ha maga a szerző — neves képzőművész — illusztrálja könyvét?

(TL)

A MENEKÜLÉS REGÉNYE

Monoszló Dezső: *Menekülés Szodomából*, regény, kéziratban.

„Teljesen egyedül maradtam a lakásban. Ez félelmetes. Szerencsére még tart az oratóriumi előadás. A Piacfelügyelő bevezetője után a háziasszonyom lánya folytatja, pedig nincs is itthon. »A nőgyógyászati klinika udvarán a rákos nők a látogatóikkal csókolóznak.« Rettenetes nagy a zenebona, és éterszag van, úgy látszik, most veszik ki a vakbelemet. Valaki injekciós ampullákat reszel, a csőrömpölésre a pincérnő is odajön. Előveszi a számoló-cédulát: Volt egy ebéd és három pohár. Mi az, hogy három pohár? Kétségtelenül valami összetört. Recseg a szekrény. Jaj nekem, mert olyanná lettem, mint a letakarított mező, mint a megszedett szőlő, egy enni való gerezd sem maradt, pedig zsenyére vágyott a lelkem. Bádél papagáját Rézinek hívják. Miért éppen Rézinek? Talán azért, mert Bádél nem törődik a halállal. Bádélnek semmi köze nincs a templomhoz. Nem is sejti, hogy egy fogatlan, dohos házban a nagyapám selypítve átkozódik: »Minket már csak a zöld legyek meg az öreg bogarak néznek.« Kinek a nagyapja? »Lótnak a nagyapja«, fontoskodik harmadik személyben az Ismeretlen. Pedig erről aligha hallott, ő csak azt tudja, ami az iskolában történt. Lehet, hogy akaratlanul belevestem a padba a nagyapám ráncos arcát, s egyszer, amikor nem tartózkodtam a tanteremben, kilesték a rajzot, s leolvasták onnan a szomorúság szagát, amitől a latin memoriterek közben sem lehe-

tett szabadulni. És hova futottam volna előle? Az utcára? Az emberek közé, ahol lesben állnak a magnóliamagot szorongató árusok, s egy óvatlan pillanatban kiszabadul az indiai állatkert? Vagy másoktól kértem volna segítséget? A mások szava ilyen: »Mit bámul a sörömbbe, elszomorodnak a sárgarigók.« »Le akar hányni?« »Maga bedilizett, apafej.«»

Monoszló Dezső *Menekülés Szodomából* című, alig egy hónapja befejezett, kéziratban heverő regényéből idéztük ezt a jellegzetes részt, hadd érzékeltessük, ami az olvasókat elsősorban megragadja és zavarba ejti majd: a jelen és a múlt, a képzelet és a valóság, a tudatos és a tudattalan, a lehetséges és a lehetetlen, s megannyi más dichodom jelenség egymásra vetítése kristálytisztá, világos és folyamatos szövegben. Még hozzá a regény első sorától az utolsóig. De olyképpen, hogy egyszersmind eleget tesz a hagyományos regény egyik alapkövetelményének: egyenes vonalvezetésű cselekmény fonala fut végig az egymáson átverő, átvilágító dichodom jelenségek szövedékén.

A strukturalista kritikusok nagy élvezettel vethetik magukat e szintetikus művészi kifejezési forma számtalan síkváltásának boncolásába. Hogy a mű gazdagságát, már-már kimeríthetetlenségét e téren illusztráljuk, soroljuk fel magunk is csupán az imént idézett részből a váltakozó tér-síkokat: egy lakás, a nőgyógyászati klinika udvara, sebészeti osztály („veszik ki a vakbelemet”), vendéglő, bibliai tér, papagájos lakás, nagyapa dohos háza, egy iskola tanterme, magnóliamagos árusok utcája, kocsmá. Tüstént számításba vehetik, miféle ördögös művészi kifejezőeszközök tették lehetővé a térsíkok közötti villámgyors átváltást. (Az ampullák reszeléséhez csatlakozó *csörömpölés* szó okot ad a pincérnő megjelenésére: asszociációs mechanizmus. Vagy: a papagájos Bádélról szólva Monoszló így hajlik át új tér-síkba: „*Nem is sejti, hogy egy fogatlan, dohos házban a nagyapám...*” — noha semmiből sem következik, hogy Bádélnek sejtene kellene ezt: akarátáviteles szuggesztív mechanizmusa. És így tovább.) Hasonlóképpen kitartó szövegnyomozással eljuthatnánk a fenti részlet cselekményfoszlányainak időbeli tagolásához, a szagok, színek, hangok, tapintás síkjának felkutatásához, az elvont fogalmak és a való tárgyak, az élettelen tárgyak és az élő világ egymásra hatásának felfedéséhez, és szorgalmas munkával kimutathatnánk Monoszló komplex képeinek — melyek nemegyszer szürrealista emeletes metaforákra emlékeztetnek — nagyszerű művészi átütőerejét. Eközben felkutathatnánk a regényben kezdetlőtől végig ismétlődő motívumok szerepét is, amelyek a tobzódó síkváltozások közé némi monotoníát visznek sematikus jegyeikkel (a háziasszony apja folyton a műfogsorait mossa, lánya alatt állandóan recseg a fekhely, a nagyapa unos-untalan csak a zöld legyeket emlegeti, az elefántok egyre ki készülnek szabadulni a magnóliamagból, a szekrényből a pap folyton ismert szövegét dörgi stb.), s bosszúságot keltenek az olvasóban.

Ezzel csak jelezni kívántuk azt, ami Monoszló regényében, ha futólagosan vizsgáljuk, leginkább magára vonja a figyelmet, s

együttal utalni akartunk arra, hogy alkotásának mikrostruktúrája valóban páratlan, buján tenyésző művészi értékeket rejteget. Figyelmünket azonban inkább összpontosítjuk a mű lényegére, ezúttal ugyanis a magyar regényben szokatlan jelenséggel van dolgunk: töről metszett szimbolista regény született Monoszlóy tolla alatt. Valójában a Menekülés regényét írta meg, a történelem minden menekülésének regényét, tegnapot és máit egybefogva, „Lót, az állástalan emigráns” sorsában. A „Lót” és az „emigráns” szó pontosan mutatja: nem bibliai s nem is kizárólag mai történet ez, de a regény grammatikai jelen ideje és étellel — nem pedig földrajzilag — betöltött tere mégis izgatón maivá teszi a mű által felvetett problémát. Monoszlóy a Menekülést a magatartás ügyének tekinti, s mert a magatartás mindig etikai kérdés, a szimbolikusan felfogott magatartástípusok konkrét összefüggése, egymásra hatása alapján ítéletet mond e magatartásokról és magáról a Menekülésről is.

Miközben tehát mikrostruktúra tekintetében, dichodom fogalmak és az érzékelés síkváltásaira épült a regény, makrostruktúráját bonyolult szimbólumrendszer alkotja. Legszembeeszkőbb a magatartástípusok, a szituációk, a holt tárgyak és a képzeletbeli dolgok szimbólumrendszere. Nem lehet másként, csak szimbolikus mivoltában megérteni Lót, az emigráns alakját, mert magatartása logikája szerint a Menekülésnek csak akkor lehet értelme, ha új környezetben jelképesen „templomot” tud építeni, ahhoz viszont, hogy „templomot” építhessen, elszántan el kell vetnie mindazt, ami miatt régi környezetéből elmenekült (el kell vetnie azt, amit a Piacfelügyelő, Amrafel, később Lea stb. magatartása képvisel), s keményen ki kell tartania az eszmény mellett (Következetesség, Hűség, Tisztaság, Békesség — bár explicite meg sem említi őket), ami végett érdemesnek találta menekülésre szánni magát. Enélkül nem építhet „templomot”, s mivel az új körülmények is gátolják egyben, paralizált helyzetbe kerül, cselekvésre képtelenül folyton a jelenné vált múlt rémei szorongatják — amint a regény halad, egyre jobban. A „múlt” ugyanis egyedül Lótot kísérti, egyetlen más hőst sem. Ezért mondhatjuk, hogy a regény mikrostruktúrájában található dichodom ellentét-síkok összeütközése Lót tudatának nézőpontja alapján készültek, más hősök azon kívül rekednek. A Piacfelügyelő jelmondata, hogy „a múltból semmi haszna az embernek”, voltaképpen valamennyi hős jelmondata is. Ha Lót magatartását nem fognánk fel szimbolikusan, nyilván érdektelen figurává degradálódna, érthetetlenül cselekvésre képtelen, csökönyös, elszigetelődésre, megváltásra vágyó figurává, összefüggés nélkül. Szimbolikus értelmezése teszi tragikus hőssé.

Lea magatartása éppen ilyen szimbolikus. Ő az egyetlen, aki valamelyest tisztában van Lót dilemmáival, mégsem osztozik sorsában. Ha magatartását nem tekintenénk szimbolikusnak, pusztán léha, a könnyű életnek behódoló nőnek láthatnánk. Szimbolikusan véve azonban mélyebbek a gyökerek: Lea számára a Menekülés értelme nem ugyanazoknak az értékeknek az érvényesítése

volt, mint Lót számára. Szebben, gondtalanabban élni, mint a régi környezetben — Lea szemében már ez is értelmet adott a menekülésnek. Leát tehát sem a régi, sem az új környezetben nem zavarták azok a körülmények, amelyek Lótot paralizálták s annak idején menekülésre készítették, Lea nem akart „templomot” építeni. Voltaképpen kiderült, hogy Lea nem nézett vissza, nem is akart hátrafordulni, ellenkezőleg, Lót forgott folyton a múlt felé, s ha „templomot” nem is, tehetetlenségében és elkeseredésében sóbálványt mégis csinálhatott: Leából. Ez volt veresége és tragédiája.

A Piacfelügyelő, Amrafel, a Hentes, Senéber magatartása egyaránt szimbolikus; arról az oldalukról mutatkoznak meg a műben — egyéb oldaluk nem jut kifejezésre —, amilyen magatartást szimbolizálniuk kellett. A cselekmény során valamennyiük magatartása próbára tétetett (a Piacfelügyelőé Lóttal való beszélgetése során és a vendéglőben, midőn megjelent egykori osztálytársa stb.), de egyiküket sem hozta a szerző olyan helyzetbe, hogy krízisbe jusson szimbolizált magatartásuk, s kiderüljön tarthatatlansága vagy képtelensége, mint Lót esetében. Lót próbatétele volt a legsúlyosabb (látogatás Amrafelnél, aki különben Mefisztóféle szerepet is tölt be, kocsmai jelenet a Piacfelügyelővel és Leával, kaland a farát riszáló vörös nővel), s minden ilyen alkalommal csak még inkább megszilárdul magatartásának szimbolikussága. Ily módon sorra vehetnénk minden szereplőt. Épp csak szóvá tesszük némely szimbolikus magatartástípus sematikuságát, mindenekelőtt az epizód szereplőkéét: a háziasszony mindig csak ridegen evő tányér levessel jelenik meg (könyörületesség), lánya alatt folyton recseg a fekhely (kéjsóvárság), apja állandóan műfogsorát mossa (bárgyúság).

Az imént említett próbatételeknek mint szituációknak is szimbolikus erejük van. Lea állandó mosása is szimbolikus — az elvesztett tisztaság takargatása —, sőt némely tárgyat is szimbolikusnak kell találnunk (később, a regény végén, a tisztaság visszaadására képtelen mosópor, szétlőve a zsákban, ráhull Leára, és sóbálvánnyá változtatja), így a magnóliamag is, mely kipattanva szimbolikusán a vak pusztító erőt, a mindent elsöprő elefántokat szabadítja el. Ezek az elefántok egyszersmind csupán képzeletbeli dologként szimbolizálják az elszabadult pokolt, mint ahogy a csikorgó szekrényben ülő pap is képzeletbeli dologként jelképezi a lelkiismeretet, az emlékezetet.

Monoszlós Dezső tehát a Menekülés regényét írta meg, metafizikus választ keresve a magatartásformák vizsgálata révén. Művészi üzenetének veleje: a magatartás voltaképpen értékek képviselését jelenti, s ezért a menekülés értelme a választott értékek érvényesítésének lehetőségétől függ. Attól, hogy lehet-e „templomot” építeni. Lót, menekülve, zátonyra futott: egyedül nem lehet, viszont az emberek akarásának szélrózsája magányba dönti az embert. A regény mesteri zárójelenetében, midőn már minden út bezárult Lót előtt, s ő maga megszégyenült és megaláztatott Lea által, hiszen olyasmiret könyörgött, olyasmiret kényszerített ki

magának, amit Lea már nem adhatott neki, ily módon pedig szembekerült önmaga elvével és vesznie kellett — ekkor a komor, súlyos műben hirtelen megjelenik az irónia maga Lót, a templomépités és a Menekülés ellen fordulva, az egész szituáció fölé emelkedve: sóbálvánnyá is már csak megöletve válhat valaki, olyképpen, hogy e túl praktikus technikai kor nevetséges terméke, a mosópor hull rá tetemére.

Major Nándor

KRÓNIKA

BURANY NÁNDOR

A KORTÁRS IDEI hetedik számában közli Lukács György Utam a magyar kultúrához című írását, amely a szerző *Magyar irodalom* című kötetének az előszava, s amelyre itt is fel szeretnénk hívni a figyelmet. „Közel hetvenéves irodalmi tevékenység után most teszem közzé először és együtt azokat a magyar irodalmi tanulmányaimat, amelyeket fejlődésem szempontjából jellemzőknek tartok. Már ezzel is ki van mondva e kötet felépítésének szubjektív jellege...” — írja Lukács György, majd így folytatja: „...képet igyekszik adni arról, hogyan küszködtem kamaszkorom óta nagyrészt irodalmi cikkek formájában magyar környezetemmel, hogyan váltam szellemileg az idegenség érzésétől áthatott tiltakozóból olyan ellenzékivé, aki a magyar fejlődés valódi és mély irányzatainak felismerése segítségével rendszeres ideológiai harcot folytat a magyar nép fejlődési akadályainak lerombolásáért.”

Fejlődési útjának fontosabb mozzanatait érintve, eljut ahhoz a korzakhoz is, amelyben gyakorlati életvitele fordulópontját látja:

„Az októberi forradalommal beinduló magyar fejlődés egészen új típusú problémák elé állított, amelyek mind a rájuk, mind az őket képviselő emberekre irányuló magatartásomat teljes mértékben átalakították. Mint elméleti író, aki szemben állt az egész őt környező társadalommal — tegyük hozzá: anélkül, hogy annak igaz mivoltát igazán át tudta volna tekinteni —, csak olyanokkal voltam képes egyáltalában együttműködésbe kerülni, akiknél ezek az érzelmi vagy gondolati »feleletek« a valóságra gondolatilag egészen közel állottak saját gondolatvilágomhoz is. Így világképemben bármennyire az ember állt tartalmilag a világ középpontjában, mindig megvoltak az elvont embertelenség bizonyos elemei. Amikor a forradalmi forrongás idején a társadalom valóban haladó elemei közeledni törekedtek egymáshoz — és ez beindult a radikális óvónóktól kezdve egészen a Bartók zenei életet reformálni akaró törekvéséig —, a „közös nyelv”, a barát és ellenség szétválása egészen új síkra tevődött át; természetesen gondolatilag is. Megoldani ezt a kérdést csak a valódi marxista módszer lett volna képes, különösen akkor előtérbe nyomulni lenini formájában. Ámde bármennyire kezdők voltunk akkor valamennyien az új gondolati formák elsajátításában (magamat itt természetesen teljes mértékben beleszámítom a »kezdők« tömegébe), a gyakorlat parancsoló szükségyszerűségei mégis eleven kapcsolatokat és szenvedélyes elutasításokat váltottak ki. Sokszor volt olyannak igazza, aki azt csak dadogva tudta kifejezni, és a gyakorlatban sokszor tévútra ment a formailag legügyesebb megfogalmazási kísérlet. A magyar proletárdiktatúra kultúrpolitikája első összefogási kísérlet volt az igazán haladni akaró, a valóban megújulásra törő elemeknek a magyar társadalomban.”

A KNJIŽEVNE NOVINE 356. számában jelent meg Dr. Milan Damjanovićnak Ideja Jugoslavije u protekloj polovini stoleća (1918—1968) című írása, amely tavaly hangzott el egy bécsi összejövetelen. Noha az írás nem tér ki a nemzetiségek kérdéseire, csak jugoszláv népekről beszél, mégis szükségesnek tartjuk itt feljegyezni, talán éppen a probléma megragadásának világossága miatt, meg azért, mert írója valóban megbecsülésre érdemes módon igyekszik bizonyos terminológiai kérdéseket is tisztázni, a politikai szövegek helyett, a tudomány nyelvén szólni.

„...Népeink egysége és egymáshozkötöttsége — írja — etnikai, gazdasági és földrajzi adottságokból ered, de a falajunkon lejátszódott több évszázados történelmi események diktálta külpolitikai szükségszerűségekből is. Népeink egysége és egymáshozkötöttsége éppen ezért nemcsak a háború idején volt szimbolikus, de a háború utáni időszakban is, egészen napjainkig. Ez a szó mindenekelőtt magában foglalja, közvetlenül, gyakorlatilag szemlélve, valamennyi jugoszláv nép együttes angazsáltságát a felszabadító háborúban és az incipiens szocialista forradalomban; kifejezi továbbá, történelmileg szemlélve, a jugoszláv népek közös történelmi eredetének és sorsának eszméjét is. Ma jelenti ez valamennyi belátó jugoszláv eltökéltségét, hogy egyrészt küzdenek saját nacionalista mentalitásuk ellen, másrészt, hogy affirmálják a szocializmus saját útját a tegnapi és a mai fenyegetésekkel szemben. Ez az eltökéltség abból a tudatból következik, hogy a szocialista államon kívül az egyes jugoszláv népek nem tudnák elkerülni a gazdasági, társadalmi és nemzeti katasztrófát, amely gyorsan bekövetkezne. Ezért ez a szó és ez az eltökéltség állandó életheadszükségletünkéből fakad, s ezért is inszisztálunk rajta.”

Damjanović szerint a jövő valamiféle nemzetek fölötti emberi közösséghez vezet, azonban ebben, ezen belül is megmarad az, ami nemzeti, mert „a nemzetközi nem lépi át a nemzeti elvét”. Fontosnak tartja ezt, mert szerinte ahhoz, hogy a szocialista társadalom igazán humanus emberi közösség legyen, okvetlenül szükséges a nemzeti kérdés helyes megoldása is.

*

LESZ-E NEMZETISÉGI tudományos intézet? — teszi fel a kérdést a csehszlovákiai magyar sajtó, taglalva egy intézet szükségességét és megalakításának lehetőségét. „Az viszont mindenképpen megdöbbentő — állapítja meg Fonód Zoltán —, hogy a kisebbségi magyarság a köztársaság 50 éve alatt nem tudta realizálni azt a törekvését, hogy szellemisége központjait megteremtse, s lerakja az alapját a tudományos élet megindításának.” A továbbiakban elmondja, hogy egy ilyen intézet megalakításához kétféle lehetőség kínálkozik: vagy önálló lenne, vagy a Szlovák Tudományos Akadémia keretében működne. A cikkíró szerint az utóbbi megoldás több szempontból is előnyösebb lenne. Az intézet hungarológiai és ruszin-ukranológiai kérdésekkel foglalkozna.

Érdekes, hogy milyen szakterületek tanulmányozását tartja elsősorban fontosnak: „A nemzetiségi kultúra és szellemiség érdekei elsősorban négy szakterületen kívánják meg a kutatómunka megindítását. Éspedig: a.) történelemtudományok; b.) irodalom és nyelvtudomány; c.) néprajz; d.) szociológia-politológia szakterületein. Ezek az osztályok képezhetnék elsősorban a létrehozandó nemzetiségi intézetet, s külön osztályként számolhatnának a dokumentációs osztállyal, mely a tudományos könyvtár feladatkörét is vállalná. Emellett szükség van természetesen arra is, hogy a kutatás más területein — gondolunk itt elsősorban a pedagógia-pszichológia szakterületére, illetve (legalább terminológiai szinten) a tömegeket érintő tudományok: agronómia, orvostudomány, közgazdaság,

műszaki tudományok stb. figyelemmel tartására — is számoljanak a nemzetiségi érdekek érvényesítésével.”

Tanulságos lehet még idézni azt a pár mondatot, amit az intézet megalakításának lehetőségéről mond: „S ha figyelembe vesszük, hogy a két részre, magyar és ukrán (ruszin) részlegre tagolódó nemzetiségi intézet nem lenne különösen népes, s az indulásnál (illetve 1970-ig) mindössze 20—25 személyt foglalkoztatna, s az elképzelések szerint 1970 után is fokozatosan fejlődne (nem haladná meg az 50 személyt!), — ez magában is azt bizonyítja, hogy az igények a megvalósíthatóság határain belül mozognak, tehát nincs szó a lehetetlenről.”

*

AZ EGYETEMI ÉS DIÁKIFJÚSÁG megmozdulásai az utóbbi időben valósággal csodálatba ejtik a világot. Nálunk legutóbb az a hír keltett meglepetést, hogy egyik egyetemünkön egy egyetemi hallgatót javasoltak prorektornak. De világszerte történnek az ifjúság berkeiben olyan dolgok, amelyeket néhány évvel ezelőtt még elképzelhetetlennek tartottunk. A diákifjúság fő követelése közé tartozik, hogy nagyobb beleszólást kapjon az iskola ügyeinek intézésébe, az oktatási-nevelési folyamat kérdéseinek megoldásába.

Nemrég arról olvastunk, hogy a svéd iskolákban megszüntetik a diákok osztályzását. A diákság és a haladó pedagógus közvélemény egy olyan iskolatípust akar kialakítani, amelyekben majd a diákság is részt vesz a tantervek meghozatalában vagy a tankönyvek készítésében. Ennek az iskolának a feladata lenne, hogy önálló, kritikai gondolkodásra nevelje a fiatalokat, s képessé tegye őket a társadalom demokratizálódási folyamatában való aktív részvételre. A gyerekekben az iskolában alakul ki a közösségi érzés, a társadalmi felelősség tudata, itt tanulják meg egymást megbecsülni stb.

Az eddigi kísérletek kiváló eredményeket hoztak, s a pedagógusok most készülnek az új elképzelések szélesebb körű alkalmazására. A tanárok és a diákok tegeznek egymást, s már a hétévesek is hozzászólnak az iskola illemszabályzatához vagy a tananyaghoz.

Az új elképzelések előharcosai szerint a diákok maguk dolgozzák fel a tananyagot, a tanárok csak mint szaktanácsadók szerepelnek, akik nem az ellentmondást nem tűrő tanári tekintélyükkel fognak hatni, nem követelnek majd vak engedelmességet a tanulóktól. A kitűnni vágyás és a versengés szelleme helyett ez az iskola inkább a csoportmunkát fogja serkenteni, a szabad idej tevékenység megszervezését a felelősségvállalás és az együttműködés alapján.

A svéd középiskolások szervezete a következő tanévben nagyszabású akciókra készül, a diákság széles köreit akarja mozgósítani, hogy az iskolareform egyelőre még csak szűkebb körben vitatott eszméi minél előbb általános megértésre találjanak, s felrúzzák a tanulókat a „bénító közömbösségből”.

*

A **REGÉNYPÁLYÁZAT** ügyében a zsűri ugyan már régen meghozta döntését, a díjakat is kiosztották, a könyveket azonban — mint ahogy az a díjazott művekkel sokszor lenni szokott — még nem felejtették el, különösen Gion Nándor első díjas regénye, a *Testvérem, Joáb*, nagyon is az irodalmi közvélemény érdeklődésének középpontjában áll.

Mire ez a krónika megjelenik, addigra valószínűleg elcsitulnak a kézirat körül felkavart hullámok, egyelőre, július elején azonban még nem tudni, megjelenik-e egyáltalán a Forum kiadásában az első díjas regény.

Mint a *Magyar Szó* már többször hírt adott róla, bizonyos kételyek merültek fel a regény politikai beállítottságát illetően, s a Fórum Kiadói Tanácsa is tárgyalt a könyv ilyen vonatkozásairól. Az ülésen megoszlottak a vélemények és a végén — de idézzük a *Magyar Szó* cikkéből: „A Fórum Kiadói Tanácsa, amikor a múlt héten a regény kiadásáról tárgyalt — egyik-másik tagjának kivételével —, nem bocsátkozott a mű irodalmi-esztétikai értékelésébe, hanem eszmei-politikai és társadalmi szempontokból mérlegelve, megállapította, hogy a mű általában és részleteiben erősen kifogásolható. Mielőtt azonban végleges döntést hozna kiadásáról, a Kiadói Tanács írásba foglalt észrevételeit — a regény kéziratával együtt — megvitatás végett a vajdasági magyar írók elé terjeszti, vagyis azok elé, akik a pályázat lebonyolításával a Fórumot megbízták.

Az első díjas regény körüli bonyodalom tehát még nem ült el, még nincs végleges döntés arról, hogy a Fórum vállalja-e kiadását, avagy ezt a jogot átengedi másnak. Meglehetősen általános azonban az a vélemény, hogy kiadása elé nem kellene akadályokat gördíteni, amennyiben a szerző egy-két, esetleg nemzetközi bonyodalmakra is okot adó, a mű lényegét nem érintő mondatot kihagy belőle. Ezzel a regény sem jobb, sem rosszabb nem lesz — állítják többen is —, ám lehetőség nyílna, hogy az olvasóközönség és a kritika is hallassa szavát, hogy a nyílt porondra kerüljenek azok az eszmei és esztétikai kérdések, amelyek oly hevesen fellángoltak már a könyv megjelenése előtt.”

Még nem tudni a végleges döntést. Kíváncsian várjuk. A könyvet még inkább.

*

A BELÉPŐJEGY NÉLKÜLI színház gondolata időről időre hol az egyik, hol a másik európai színházban vetődik fel, s akadnak hívei a nemzetközi színházi megbeszéléseken is. — Legutóbb a Baseli Színház igazgatójának ilyen irányú törekvéséről olvashattunk. Javaslatát vitára bocsátva elmondotta, hogy a színház most igen nehéz körülmények között dolgozik, egy-egy idényben nem kevesebb, mint 33 bemutatót tart, mert a bérletrendszere erre kényszeríti, ennek következtében aztán a legkiválóbb előadásait sem tudja teljesen kijátszani. Az állam több mint nyolcommillió frank szubvenciót ad évente a színháznak, a belépőjegyekből még 1,6 millió folyik be, az igazgató szerint ezt a viszonylag kis összeget is az államnak kellene fedeznie. „A pénzügyi akadálynak az el-távolítása — mondja — egy esélyt jelentene a közönség számára, hogy megteremtjük a demokratikus színházat...”

A *Neue Züricher Zeitung* cikkírója mintha megjijedt volna a színház-igazgató javaslatától. Soraiból nem lehet tisztán kiolvasni: a demokratikus színház gondolata ijesztette-e meg, vagy az állami költségvetést fenyegető újabb veszély. Őva int az elhamarkodott lépésektől, s előbb más lehetőségek felkutatását javasolja. Különben is, mondja, „a gazdasági prosperitás korában, amelyben az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozók is olyan javakkal rendelkeznek, amelyekről néhány évtizeddel ezelőtt álmodni sem mertek, egy színházjegy megszerzése éppen olyan egyszerű, mint a mozijegy, a futballmérkőzés megtekintése vagy más szórakozás. A kevésbé tehetős közönség és az ifjúság számára csökkentett helyárrakkal is játszhatna a színház. Az ilyen, olcsóbb előadásokkal és fokozott reklámmal a színház előbb szerezhetne újabb közönséget, mint a belépőjegy megszüntetésével”.

Hogy a cikkíró ezt mennyire gondolja komolyan, hogy mennyire érdeke meggyőzni a közvéleményt a színházigazgató javaslatának helytelenségéről, igazának bizonyítására érveket is felsorakoztat: szerinte psi-

chológiailag sem bizonyítható, hogy a belépőjegy megszüntetése a kívánt hatást érné el, hiszen, mondja, nemegyszer megtörtént már, hogy az egyes kulturális rendezvények éppen a díjtalan belépés miatt maradtak gyéren látogatottak, úgy véli, nagyon elterjedt már a vélemény, hogy egy jó rendezvénynek meg kell, hogy legyen az ára is.

Különben is, az állami költségvetést a kultúra is újabb és újabb kiadásokkal terheli, s amilyen joggal a színház, más művelődési intézmények is hasonló igénnyel léphetnének fel az állammal szemben.

S ugye, mi lenne akkor? Hova jutnánk, ha a kultúra, akár az elemi oktatás, díjtalan lenne?

*

SÁFRÁNY IMRE a „képzőművészetről a pop-arttal kapcsolatban” írt és az *Új symposion* 50. számában megjelent elmefuttatásáról is szólnia kell a krónikának. Sáfrány a pop-art fejlődésével foglalkozva felvillantja azt a lehetőséget, amelyet ez a művészeti törekvés kínál a képzőművészeti analfabetizmus leküzdésére.

„Az egyre korszerűbb társadalmi szerepkörben mozgó, az egyre korszerűbben öltözködő, az egyre korszerűbb lakáskultúrával rendelkező, az egyre inkább gépesedő millióknak az életforma alakulásának ütemére rezonáló új szendorombok kelleneek...”

A korszerű termelés és a korszerű politizálás szimbiozisének következményeként létrejövő új szendorombokra vár mindazon problémák megoldása, melyekkel a dohos és steril, lendület és közönség nélküli képzőművészeti jelen hiába birkózik.

Valószínű, hogy egy széles körű sajátos pop-art mozgalmon át sokkal rövidebb lenne az út a Tengerparti sétalovaglásig, a Guernicáig, Vermerig, Boschig vagy akár a Pompei-i freskókig, mint ahogy azt püderes orrú művészettörténészek most magyarázzák...

Ahogy az európai képzőművészet Manet-től és Rodintól Picassóig kaput nyitott a közönség egy rétegének tudatában, a primitív, a „vad”, ázsiai és afrikai művészet világába, sőt az egészen egyszerű emberek, a gyerekek és az örültek alkotásai bűvkörébe, lehet, hogy ehhez hasonlóan éppen valami pop-art mozgalom lesz az, amely a közönség sokkal szélesebb, képzőművészeti angazsálatlan rétegeit megbarátkoztatja a korszerű művészetben egyidejűleg egzisztáló stílusokkal, hiszen egy távoli jövő képzőművészeti kultúrája a most formálódó sokféle izlésnek, kultúrának a szintézise lehet, mert csak ezáltal tud a ma még képzőművészeti angazsálatlan egyed izlésének megfelelő alkotásokra lelni, vagy hajlamaival összhangban álló alkotói tevékenységet kifejtteni.”

Az olvasó annyira sajátjának érzi Sáfrány gondolatait, annyira elmerül bennük, hogy írásának végére érve, türelmetlenül keresi a folytatást. S a szerzőnek nyilván éppen ez volt a célja: az olvasóban felébreszteni a türelmetlenséget, az igényt a megoldások iránt.

*

A TELEGRAM egyik májusi száma a Kulturális akció és a munkásság címmel közöl érdekes cikket, amelyben tulajdonképpen a művelődési politika irányításának kérdéseit fejtegeti. A cikk írója szembeszáll azokkal, akik a gazdasági reform jelszavai mögé bújva a kultúra szférájában a tiszta piaci viszonyokért szállnak síkra, de azokkal is, akik a kultúra eszmei tisztaságáért aggódva valamiféle bürokratikus irányítás mellett kardoskodnak.

A szerző szerint ez a két változat, legalábbis a mi társadalmi viszonyainkban, hamis dilemmát takar. Szerinte:

„Ha az öngazgatás az ember társadalmi létezésének olyan formája, amelyben a munkában való elidegenedése, amelyben társadalmi életének töle elidegenedett, részekre hullottsága egy történelmi folyamatban meg fog szünni, akkor a kultúra hullottsága az azt jelenti, hogy megkezdődött az a folyamat, amelyben a társult emberek, mindenekelelt a munkásosztály, és azok az osztályok, amelyek történelmileg ki voltak zárva ezekből a »szférákból«, elsajátítsák a kultúrát és művészetet. Ezt a folyamatot nem tudja az ő nevükben befejezni az állam, mint ahogy önmagától sem oldódik meg ez a kérdés a piacon. Itt is érvényes Marxnak az a gondolata, hogy a munkásosztályt csak saját maga szabadíthatja fel. A kulturális akciónak tehát nálunk azokból az öngazgató intézményekből kell erednie, amelyekben a társult munkások határoznak az életükről, ezek pedig a munkástanácsok és a munkások összefüvetei. Ez nemcsak azért fontos, mert a munkások így saját kezükbe vennék kulturális életük sorsát, hanem magának az öngazgatásnak a jövője miatt is. Reális ugyanis a veszély, hogy a munkásöngazgatásnak kizárólag a gazdasági problematikára való leredukálásával ez valamiféle ügyviteli intézménnyé változik, azaz társadalmi funkciója korlátozódik. Emiatt aztán a társadalmi élet nem gazdasági „szférái” a jövőben is elidegenítve maradnának a társult munkásoktól. De éppen ebben az elidegenítettségben van a kultúra bürokratikus irányításának vagy a piaci ösztönszerűségnek a forrása. Csak ha majd a művelődési élet kérdései is a társult munkások közvetlen akcióinak tárgyává válnak, csak akkor lesznek kizárva a közvetítők, csak akkor jön létre a közvetlen viszony a társult munkások és a kultúrmunkások meg az intézmények között. A kulturális akció kérdése így a munkások, a kultúrmunkások, a művészek és tudósok együttes akciójának közös ügye lesz.”

A kérdés nem új keletű, sokat foglalkozunk vele, sajnos legtöbbször inkább csak általánosságban. Noha az idézett cikk sem konkretizálja a javasolt megoldást, ilyen irányú ösztönző hatása vitathatatlan.

*

AZ ÚJVIDÉKI DNEVNIK egyik számában részletesen foglalkozik Dr. Milorad Vasović belgrádi tanár Verbászról írt monográfiájával, amely nemrég jelent meg a Matica srpska Társadalomtudományi Osztályának kiadásában. A cikkíró elsősorban azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek a község lakosságának mai összetételére vonatkoznak.

Az olvasó figyelmét, a cikkíró szerint, elsősorban az a hely hívja magára, amelyben a szerző csodálatos és nem elég világos módon megállapítja, hogy a községnek végsőkig heterogén az etnikai összetétele, azonban a szláv lakosság túlnyomó (82,3%) többségben van, és ez új, általános állami érdekből nézve igen pozitív tényt jelent.

Az egyenjogú népek és nemzetiségek jugoszláv közösségében, abban az egyenjogúságban, amelyet gyakorlatunk is igazol, nem látom a szlovén népek dominálásának jelentőségét — jegyzi meg a cikkíró —, még kevésbé azt, hogy ez a szerző és a kiadó számára új és az általános állami érdekből nézve pozitív tényt jelent.

A cikkíró ezek után felteszi a kérdést a szerzőnek és a kiadónak is: vajon akkor miért nem felel meg és miért nem jelent minőségi tényt az az igazság, hogy hazánk határmenti vidékein, sőt a határtól távolabbi részeken is több olyan helységünk van, amelyben magyarok, románok vagy olaszok élnek többségben? És vajon ez, fordított értelemben, negatív tényt jelent? Mindjárt válaszol is: biztosan, hogy nem, hiszen öngazgatói társadalmunkban a gyakorlat igazolja a népek és nemzetiségek egyenlőségét és egyenjogúságát.

A cikkíró aztán megemlíti azokat az igazságtalanságokat is, amelyeket

a könyv szerzője a ruszinokkal szemben elkövet. Utána rámutat, mennyire helytelenek és károsak azok a megállapítások, amelyeket Dr. Milorad Vasović a magyarok kulturális életéről mond. Azt állítja, hogy a verbászi magyarok főleg iskolázatlan béresek és szolgák voltak, s hogy az ebből eredő mentalitás még most sem tűnt el belőlük. Éppen ebből következtet arra, hogy alacsonyabb kulturális szinten vannak, szerényebbek a kulturális igényeik, mint a község más nemzetiségű lakóinak. A cikkíró szerint ezt az értékelést a verbászi magyarok semmiképpen sem fogadják el.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMANJI FOLYÓIRAT. — 1969. JÚLIUS—AUGUSZTUS. — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODE MISIC UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, FGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON

Dragi drugovi

Šovinizam je isto što i boljševizam trenutno
sajim...
Bijeli...
proletari...
VEŠZETSÉG

...
...
...
na jasm.

Rabujem je isto rvin a apocinjama
nasa sadnja

Srdacno pozdravljam vas drugovi
iz Hida i...
Uzvela

miro

... sam vam...
na...
Przem...
da...
...
glavurtić
... na jasm

MIRO GLAVURTIĆ VESZETTSÉG REGÉNYRÉSZLET

Alighogy meghalt Špiridon, a környéken tréfás rémhistóriákat szóttek róla. Az ilyenfajta anekdotákban kevés az igazság, Špiridonról meg éppen koholmányok terjengtek, melyek mulatságosak is lettek volna, ha e fattyú életét és halálát nem kísérték volna borzalmak. A vidék humora, úgy látszik, még a vesztőhelyen is ott él, és a legpajzánabb történetek elmondására csak a halál nyújt igazán alkalmat, mintha az emberek az elmúlás óráiban, a ravatal körül tréfával igyekeznének fájdalomukon enyhíteni, a rájuk zúdult csapást elfelejteni.

Íme, mit írt AZ EB:

„Alig néhány nappal ezelőtt temették a hősi halált halt Špiridont, kit a nálánál hatalmasabb ellenséggel való viaskodása közben ért utói a végzet. Az éhhalálról szóló hír csak népellenység által ügyesen terjesztett közönséges mendemonda. Megbízható forrásokból tudjuk, hogy futár volt, aki Konfinon és a topliši határon át hordta a postát, de mivel gyakran fenyegette életveszély, a bizalmi utasításokat és a kompromitáló anyagot, elég mohón és ügyesen, naponta lenyelte. Üres gyomrának sava gyorsan feloldotta a papírt.

Néhány héttel ezelőtt is bizonyos mennyiségű írásbeli dokumentumot vitt Njegušból Zagorčába: letartóztatási parancsot, jelentést, jegyzőkönyvet, brosúrákat. Valószínűleg mindet lenyelte, habár, mint mondják, nem volt veszélyben, csak észrevette a távolban cirkáló őrzőjáratot. A táborba legtöbbször csak megmentett életével érkezett, mégis a legjobb futárt megillető dicséretet érdemelte ki, és írásbeli elismerést is kapott, amit szintén lenyelt.

Úgy hírlik, idővel megkedvelte a papírt. A szakaszvezető egyszer a kedvese levelét követelte Špiridontól, amely levél karbiddal és öszvérekkel kapcsolatos fontos utasítást tartalmazott, de akár a többit, Špiridon azt is megette. Müller szakaszvezető felszólította, azonnal vonuljon félre, hogy megvizsgálhassa a székletét. Az ürülékben fenyőággal kotorászott, valami írást, papírt és betűket keresett benne. Figyelmesen átkutatta Špiridon székletét. Semmit sem talált. Körös-körül minden elviselhetetlenül büzlött. Müller szakaszvezető végül mindenről lemondott: Špiridonról, szerelemről, fegyverről, háborúról, és arról az átkozott karbidról meg az öszvérekről is.

A kis kotori gazember azt tartotta, a jó futárnak hasán kívül más tarisznyát nem szabad magával hordania.”

A kotori alvilág és Leonis grófnő könyvtára kétségtelenül két egymásba torkolló labirintust alkotott. Csak rá kellett lennem arra a helyre, ahol a két útvesztő találkozik, valamint a nyílásra, amelyen a könyvtár-ból átcsúszhatnék az alvilágba, ám a könyvekben újabb, előttem éppen kibontakozó intellektuális és értelmi labirintusrendszereket fedeztem fel. A hatalmas könyvtár termei bonyolult, meglehetősen logikátlan szisztémát képeztek, ugyanis egyes könyvekre a mészkőbarlangok legalján akadtam, mélyen Kotor alatt, lapjaikra a Leonis család könyvjegyét ütötték. Melorov *Szerves vegytana* és Pelagió *Néptanítója*, melyek a dézsákban érő sajt nehezítékeként szolgáltak, akárcsak azok a könyvek, amelyeket az istállótrágyába rejtettünk, szintén helyet kaptak a könyvtárban.

Ellenállhatatlan erő kényszerített a kotori alvilágba. Ismeretlen emberekkel találkoztam odalenn, megsoványodottakkal, kiéhezettekkel, pergamenszínűekkel, ijesztőkkel. Egyesek az ördög megszállottai voltak. Sokan közülük csak ott, a mélyben élhettek, fenn halál várt rájuk, vagy azonnal gyilkosság áldozataivá váltak volna. Kommunista cellákra is akadtam, elvtársakra, akik az *SZK(b)P történetét* olvasták, és az érték-többletről vitatkoztak. A júniusi kánikula egyre mélyebbre úzótt, hideg, embertelen területekre, hol ismeretlen rovarok éltek. Vagy Leonis grófnő könyvtárának árnyas hodályáiban kerestem menedéket a hőség elől, és ott, a bőrkötésű könyvek közt ismét a történelem emberséget nem ismerő útvesztőin át barangoltam. Ezt a labirintust a balgaság rendszerei, az egymást keresztező, majd elágazó, vagy zsákutcában, szemtdombon, sötétségben végződő ördögi irányok szövedéke alkotta.

A fiatal és szép Leonis Antoinette grófnővel a teraszon találkoztam, a *Paulownia imperialis* elnevezésű egzotikus növény alatt, melynek nevét már első látogatásomkor erőltetett egyszerűséggel ejtette ki, és közben azt sem felejtette el megemlíteni, hogy ezt a Kína szívéből vagy talán Japán déli részéről származó növényt felfedezője, egy botanikus, Anna Pavlovna hercegnőről keresztelte el. Azután bevezetett a könyv-

tárba, a bőrfedeles könyvek közé, kéjsóvár fehér keze időnként megpihent a *Veszélyes kapcsolatokon*, mintegy figyelmeztetőként, hogy létezik olyan meggyőződés is, amely szerint ezt a művet maga az ördög írta. Rébeszél, vegyem magamhoz a könyvet. Ellipszis formájú rózsaszínű körmeivel a fedőlap aranyozását érintve rámutatott a bőrbe préselt névre: Choderlos de Laclos. Leemelt egy-egy könyvet, akvarell illusztrációkat mutogatott. *Editions Nilson* kiadványok voltak. És míg környezetemtől agyamba tódult a vér, a grófnő hátradőlt fehér karoszékében, elővillantotta karcsú lábszárát, fehérneműje pasztell színeit sejtette. Akkor, erősebben, mint bármikor, elfogott a vágy, hogy kutyává változzam.

Bőrének színe azonos volt a *Veszélyes kapcsolatok* fedőlapjának színelével.

— Hallottam, mondotta Leonis grófnő, elvesztette emlékezőképességét, örülnék, ha könyvtáram csöndjében visszanyerné. Igaz-e, hogy amnéziáját a városban lezajlott lövöldözések okozták? Ha úgy van, nem kell félnie, itt nyugalmat talál.

— Alig hiszem, hogy Ön mellett nyugalmat találok, mondottam, fejem a térdére hajtottam, és akkor minden ok nélkül elfogott a sírás. Combján lecsorgó könnyeimet néztem, és a hirtelen rám törő rettenetes szégyenérzetben nyalni kedtem róla a cseppeket, óvatosan, nehogy bőrébe harapjak, de a grófnő könnyedén felemelte térdét, és egy legördülő könnycsepp alsóruhája alá húzódott. Amíg keze a tarkómon pihent, fejem lassan lehorgasztottam.

— Drága fiacskám, milyen szép és kedves vagy, milyen jó. Régóta vártam rád, tudtam, ismét eljössz. Ugye, sohasem fogsz elfeledni. Hallom, kutyává változtál, nekem meg úgy hiányzott egy kis mopszli. Szerelmem, milyen gyönyörű, végtelenül gyönyörű... Ó!

Éreztem, körmei lassan fejbőrömbe fúródnak, fehérneműjének illata AZ EB-ben megjelent saját szövegeimre emlékeztetett. Gondolom, akkor kerültem a kotori útvesztő legsötétebb mélyére. Hatalmas fehér és hideg keze egyszerre ismét reális méreteket és formát nyert, rózsaszínű körmei nyomát egész életemben a fejem búbján fogom viselni.

Aztán nagy poharakban limonádét hozott, végigillatozott a termeken, fehér ripszruhája zizegett.

Ez tehát az a bűn, amelyben már nem ismerek magamra. De akkor, a vétkezés gyönyörében sem sikerült megőriznem a kotori ölebdivat szellemét. Ahogy a polcokon, egy rendszer káoszában, szellemi témákkal foglalkozó művekre bukkantam, a bűnbánat nyugodtan, halkán, elkerülhetetlenül szegődött mellém, de a teraszon, a Paulownia alatt, míg Antoinette kék szemét néztem, hirtelen nőni kezdett, amikor is iszonyattal döbbsentem rá: a miénk csak kutyaszerelem lehet.

Leonis grófnőtől hazafelé menet hallottam, hogy a városban eluralkodott a veszettség.

Úgy látszik, akkor tört ki, mikor egy kóborkutya megharapta a városelnök lányának térdét, s a lány aznap este kutyaként vonítani kezdett, szája habzott, és ágyában fetrengve fogait vicsorgatta. Azt beszéltek, még azon az éjszakán az anyja fülébe harapott, a polgármester házában így kezdett terjedni a veszettség. Azt is mondták, hogy a kutya kicsiny, alig látható. Eltűnt a romok közt, azóta nem is találtak rá.

Megszállt a félelem. Nem a mopszlidivat okozta a katasztrófát? Lehet, hogy a tettes az én kutyám, amelynek létezésében mind a mai napig senki sem hitt. Amíg az én kiskutyám él, Kotorban dühöngeni fog az ebkór, a kutyámat pedig már azért is nehéz lesz megfogni, mert senki sem hiszi, hogy létezik, mert láthatatlan. Átokként fog élni az én fürge, szelidíthetetlen, mindenki szeme elől elrejtőző kutyám. Néha úgy tűnik, bennem lakik, mint egy kutyaházban, szomjas és nyugtalanokodik, és bármikor elhagyhatja bensőmet. Ha dühömben artikulátlan hangokat hallatok, azt hiszem, a kutyám vonít vagy morog bennem. Ha éhes, táplálkozzon hússal. Lehet, hogy csak érette élek. Ha maholnap meghalok, mert egy eltévedt golyó a bőröm alá hatol, ő, a kis kutya huszonnégy óra leforgása alatt úgy lerágja csontjaimat, hogy világitani fognak, akár azok a Pestingrad völgyében fehérlők.

De a pincénkben is volt egy kutyaól, mégpedig attól a naptól kezdve, mikor a barátaimat válaszút elé állítottam: *eb lenni vagy nem lenni eb*. Mivel nem mérték fel a rájuk háruló felelősség súlyát, minden ok nélkül vidám csaholásba kezdtek. Akkor talán mindannyian azt hitték,

csak gyermeki fékevesztettségük nyilvánul meg így, de én már ismerem, vagy csak megsejtettem a játék veszélyét. Elképesztő ugatásuk mintha bensőjükből vagy a kotori alvilág mélyéből tört volna fel, jól lehet a barátaim bélrendszerükkel és vérkörükkel külön labirintust alkottak, amíg pőrén üldögéltek a lyukacsos mészkövön, alsótestük végső nyílásán vég nélküli rendszer keletkezett, amelyben ürülék folydogált. De csak időnként, és csak a tisztátlan részében. Akárcsak az emberi szervezetben, ebben is különváltak e szubsztanciák: *a vér és a vizelet*. Azért ereszkedtem le az alvilágba, hogy ott tiszta vérre és egészséges gondolatra találjak, de lenn csak mocskos eszme-halmazra, szennyre, rothadásra, elidegenedett lényekre és árulásra, egészségtelen emanációra és szerencsétlen emberekre akadtam. És mégis ott, széttroncsolt egyéniségemen keresztül kellett kiutat keresnem, mert valahogyan ez az alvilág a poklot jelképezte, amelyből életünk folyamán megmenekülhetünk, ha feltárjuk az igazságot. Hittem, ott lenn valahol igaz emberek élnek, és még az olyanok is, akiket söpredéknak tartok és nagy ritkán találok velük, csak az általános zűrzavarban vesznek el, holnap mindahányan önmagukra lelnek, minden erejüket összeszedik, teljes egyéniségük kikristályosodik, fényt gyűjtanak, hát köztük kell lennem a balsorsukban.

AZ EB közölte írásaimat:

„Spiridon titokzatos körülmények közt halt meg. Tréfán kívül. Holttestét exhumálni kellene, ajánlatos volna hullavizsgálatot végezni.

Meg kellene állapítani azon nyomós okokat, amelyek Spiridont könyvnyelésre kényszerítették, ugyanis a néprajztudósok szerint egyes néptörzsek megismerés céljából könyveket fogyasztanak, míg János Jelenéseiben a könyvnyelés csak egy misztikus vízióba illeszkedő jelképes cselekedet. Spiridon kezdetben kizárólag a levélküldeményt nyelte el. Később, a hírek szerint, már könyveket, nyomtatványokat, majd különféle propagandaanyagot is megevett. Úgy látszik, a Leonis család a krétai labirintus mintájára épült könyvtára is Spiridon gyomrában ért véget. Néha ezt mondta: A nagy gondolatok a hasból erednek.

Egyes gyanújelek szerint Müller szakaszvezető, aki arról vált is-

mertté, hogy Špiridon ürülékében hiába kereste az utasításokat, méregbe mártott levelet küldött a futárral. Nem sikerült kideríteni, vajon Müller úrnak a címzettet volt szándékában megmérgezni, vagy számított arra, hogy Špiridon lenyeli a küldeményt, és ezért ilyen alattomos módon állt rajta bosszút.

Más tények továbbá azt bizonyítják, hogy Antunović, amíg a felesége is ellenőrizte, és úgyszólván házi őrizetben volt, ugyanakkor pedig a rendőrség és a megbízottak is állandóan figyelték, és közben gyakran igyekeztek rábírní, a javukra írja meg végrendeletét, aranypénzzel tömte Špiridont, mert a dukátokat másképpen nem csempészhetette ki házából. Köztudomású, hogy Špiridon naponta eljárt Antunovićhoz, kihez Antunović Marijela vezette be.

December 7-én mi is láttuk, amint szája szélét nyalogatva elhagyta Antunović házát. Azután eltűnt a sötétség leple alatt, és hosszú időre teljesen nyoma veszett.

Következő számunk egyikében megpróbálunk fényt deríteni Špiridon halálának rejtélyére.”

Mi az élet és mi a halál? Nálunk az élet gyakran keserű, a halál meg vidám. Az emberek a ravatal körül sikamlós történeteket és álhíreket mondanak, könnyük még a temetőben is burkolt vígsággal keveredik, amely jelenség, tekintettel az örökkévalóságra, még nem is volna olyan visszataszító, ha életünk rendezettebb körülmények közt folyna, és azzal a biztos tudattal élnénk, hogy kiérdemeltük az üdvözülést. De nekem, ki rossz szellemként járok a földön, nincs is jogom méltatlankodnom: rendetlenül élek és rám zúdult a bűn. Nem hallgathatok, és esténként a sötéttel rám törnek a megbánás hullámai, s amíg a grófnővel a teraszon a Paulownia alatt üldögélek, úgy érzem, megfojt a fájdalom. Mi mindent össze nem írok ebbe az átkozott lapba! Az én generációm átkozott és megtört. Mindannyian rossz lelkek megszállottai vagyunk, szájunkból azoknak szava ömlik, és nevünkben azt írják, ami nekik jólesik. Néha erőt vesz rajtam az apám iránti beteges, indokolatlan gyűlölet. Sírok, mert akarom őt szeretni, de mindhiába. Fellázadnék e bujálkodó, széthulló társadalom ellen, ám magam is elválaszthatatlan

része vagyok, hát az ellene szított zendülés is csak szokásainak, életének tartozéka volna. Leszállok a Pestingrad alatt elterülő kotori alvilágba, amelynek mészköves talaján beutazhatom az egész Crna Gora és Hercegovina alatti mélységet. Sötétben ülök, írok. Embereket keresek, akik szavukkal az egész világot megmentenék. Hiszem, hogy küszöbére jutottam a szeretetnek, egy rejtélynek, amelyet csak hosszú vezeklés és fohászkodás után tárhatok fel.

A városban minden ebet elpusztítottak. Kika Kapa kutyáját is megölték. Čižek úr komondorának mérget adtak. Az emberek látták, amint a mérgezett csontot rágta, két elülső lába összecsuklott, feje koppant a kövezeten. Haláltusáját órák hosszat figyelték.

„AZ EB-ben megjelent cikkeink hatására-e, vagy azoktól függetlenül, mindenesetre érdekes, hogy írásainkkal egyidejűleg Kotor városában hajsza és tülekedés támadt a mérgezett ebek bőréért. Virágzásnak indult a kutyabőr-kereskedelem, akik a finom izlés jegyében, amelyet városunkban AZ EB diktál, elegánsan akarnak fészíteni, kutyabőrbe öltöznek. Ezzel a divattal valami dac is megnyilvánul, mely már a XVII. század piperkőceit is jellemezte.”

„A terjengő hírek szerint a sintérek a kutyabőrbe öltözött ifjakat legyilkolják. Megbocsáthatatlanul nagyot vétkeznek ezáltal, és még munkanélküliségük sem jelenthet számukra mentő körülményt, de még teljesítmény szerinti bérük sem, amelyet a nyersbőr száma szab meg: darabjáért a polgármester 500 lírát ad. Munkájukat tehát jól megfizetik, hát miért ne vadásznának kutyaprémben öltözött legényekre is, hiszen a pénz sohasem elég.”

„Hihetetlen, hogy a városelnök a gyepmestereket a szőrmezakók és mellények száma szerint fizeti, hova tette a szemét, hogy nem veszi észre, azokat nem kutyákról, hanem emberekről húzták le. Manapság már semminek sincs határa.”

„Magyarázatként az a tény, vagy még mindig csak sokszor elhangzó feltételezés szolgálhat, hogy a városatyák is kutyabőrrel kereskednek, most kész mellényeket és más bőroltózatot árusítanak, mivel az árak elképesztően emelkednek, és egyesek milliókat zsebelnek be. Gaztetteik-

hez ellenzőként maga a polgármester szolgál, aki nem különb náluknál, és a hírek szerint Ljubičić Lazar is a sintérek és a városelnök cinkosa, az egész az ő műve. Elsőként kezdte a prefektúrán felhalmozott bőrt feldolgozni. Amikor már fogytán voltak az ebek, bár a veszettség még mindig tombolt, Cucából és Krivošijából holmi kuvaszokat rendelt. Az üzleteléseiről közismert Izidorról meg azt állítják, egy kutypárt sikerült megőriznie, meg hogy macskafarmját is ebteleppé alakította át, és Ljubičić úrnak most titokban liferálja a kutyákat, pedig nemrég, míg a sintérek szindikátusa fel nem lázadt ellene, kutyabőrt szállított neki.”

„Tehát minden a kínálat és kereslet ördögös kutya-zúrzavarává bizonyodott, az ebdüh tovább dúlt, és e piszkos üzletnek senki, még az arra leginkább hivatottak sem voltak képesek véget vetni.”

„Lobanjíc, az Ön divattervezője, őszi és téli öltözéknek tweedet ajánl. Ezekben a kutya-időkben az igazi előkelőséghez kizárólag e gyönyörű anyag a méltó.”

„Skóciában, a Tweed folyócska völgyében, ahol az egész brit birodalom legkitűnőbb fűfajtája nő, márpedig ez az ország híres a jó füvekről, ősidők óta birkanyájak legelésznek, csakis onnan rendeljen magának eredeti és szép gyapjuszövetet. Bizonyosodjon meg afelől, hogy valódi tweedet visel és nem Napnyugat más gyapjújából szőttet, minden időben kérje ki lapunk és az Ön divattervezőjének tanácsát. Mindig kerülje Ljubičić úr közvetítését, aki mocskos ujjait a szalondivat ügyébe is beleártotta.”

Még akkor is, amíg a sötétben az alvilágba jártam, elérhetetlen eszményképem a divatlapot szerkesztő Stephan Mallarmé maradt. A bujtogató szellem tehát AZ EB minden betűjében jelen volt, én meg fokozatosan felfedtem és élvezni kezdtem a lelkiélet előjogait, és, ha szabad így mondanom, egyéniségem megújult.

Tőlem függetlenül élt és terjedt a kotori mopszlidivat, mely a kutya-utánpótlásról gondoskodott. Városunk felett repülőgépek köröztek. Harangszó tépdeste idegeinket. Szájunk habzott, szemünk vérben forgott. A hírek szerint egy parkban legyilkolt leánykák tetemére találtak.

Rendszeresen harapdáltuk és martuk egymást, de külön csemegének számított az egészséges, épeszű ember. Az ebkór lavinaként zúdult a szerencsétlenekre, és sokszor az alvó emberekbe oltottuk mérgünket.

A vének bölcsessége sem menthette volna már meg a világot. Az ő szájuk is habzott. AZ EB főként az öregedés elleni harc szócsövét jelentette, elég volt valaki fején az első ősz hajszálat felfedezni, lapunkban már írtunk róla. Az általános eszeveszettség törvényeinek nevében minden tekintéllyel könyörtelenül elbántunk. Most már elhiszem, összecsapásainkban, ellenük szóló bizonyítékainkban volt valami belső törvényszerűség, hiszen azt állítottuk, minden tőlük vagy még a nagyapáinktól ered, de amit lényük elfojtva rejteget, mibennünk bont virágot. A világ vége előestéjén tömegesen jelentkező *hazug próféták* evangéliumi kritériumát emlegettük: lássátok azoknak műveit, akiknek mi, a gyerekeik, a katori mopszliőrülettel együtt gyümölcsök voltunk. Vérérből lettünk, ereinkben az ő véruk csörgedezett. „*A fát gyümölcséről ismerni, mert a jó fa nem terem rossz gyümölcsöt.*” Jogos-e a törzs és a lomb csodálkozása, hogy éppen csak az általa megtagadott virág virít, az általa elvetett gyümölcs érik be. Egy erről szóló tanmese mulatságos volna, meg kellene hát írni tárcarovatunkba.

Marásunk, harapásunk veszélyes volt. Aki komoly munkán dolgozott, aki bölcselkedett, tanulmányaiba merült, aki értekezést írt, annak munkájában harapásunk után az az állati elem jelentkezett, amely később egy egész világrendszer átalakítására kihatott. Kétségtelen provokációval, harapással elviselhetlenné változtattuk a világot, de veszedelmes logikánkban még mindig érvényes volt a szállóige: *minél rosszabb, annál jobb.*

Ideológiánkat és romboló eszménket más módon talán nem is terjeszthettük volna, mint kölcsönös marakodással. Akik nem ismerték taktikánkat, a titkunkba be nem avatottak azt hihették, a harapdálással egymást irtjuk, ezért beszéltek szerte a városban, hogy nemsokára kipusztulunk. De már nem volt türelmük végünket kivárni, hát maguk is harapni kezdtek, gyakran saját házuk népét, gyermekeiket, asszonyukat marták meg. Mindig új emberek sípcsontja vagy torka vérzett. Sebeiket bizonyos mértékben vigyázatlanságuknak köszönhatték, vagy

egyesek elfojtott vágyaikat az általános vérontásban juttatták kifejezésre, miközben minden vörössé változott. Éjjelenként a város utcá-sarkairól csaholás és furcsa vonítás, szívet tépő kutyahangok hallatszo-tak, és mindannyian elvérezhattünk volna, de már betegek voltunk, így hát azokon az éjszakákon nyugodtan élvezhettük a kedvünkre való muzsikát.

Boro kantinja előtt nyugodtan vermutozott Podgoričanin Jovan, aki-től rettegtünk. Esküt tett, hogy addig el nem hagyja a szorost, míg rendet nem teremt a környéken. A lakosok italt fizettek neki, és lelkére kötötték, őrizkedjen tőlünk, nehogy a közelébe férközzünk, mert meg-marjuk.

— Legokosabban tenné, uram, ha mindjárt rájuk lőne. Ezt tanácsolta Isaković.

El kellett volna rejtőznünk, hadd higgye a világ, éhen pusztultunk. Jovan gyepmester itt-ott mérgezett húst helyezett el, és minket nem annyira a mészkővön tátongó nyílások és repedések köré tett marhahús lecsorgó vére, mint a mérég ingerelt. Podgoričanin kék és piros zászlócskákat tűzött városunk térképére.

— Inkább növényevők leszünk, de nem engedjük meg Jovannak, hogy kiirtson bennünket. Még csak az hiányzik!

Egyenként szálltunk le a mészkőbarlangokba, és az éhségtől széde-legve elvesztettünk és eltűnttünk magunk után minden kivezető nyo-mot.

Néha önkéntelenül térdre rogytam, sokáig térdepeltem, de ima nem jött ki számon. Csak káromkodás jutott eszembe, vagy csaholásra em-lékeztető hangok törtek fel belőlem.

Elviselhetetlen dohos szag volt odalenn.

Azért is felmásztam a napvilágra. Lementem Benovára, az árnyékok-ból megállapítottam, hogy késő ős volt. A sportpálya mögül fekete esernyős asszony integetett. Dobrotai volt, állandóan magával cipelt ernyője bizonyította. Ahol megálltam, nemrég egy század táborozott, bádogdobozok heverték szanaszét. Türelmetlenül kotorásztam bennük, kezemet felvérezte az éles bádog. Távrolról, puszkairányzékán keresztül, Podgoričanin Jovan engem figyelt. Vállának feszítette a puszkatust, pozs-

gás arcát ráhelyezte. Egyik szemét lehunyta, mintha kacsintana felém. Célba vette fejemet vagy szívemet, és az őszi napsütésben a fénylő golyó már elindul felém, átröpüli a folyót és a háztetőket, elég lassan közeledik, de akaratomtól megfosztva fejemmel nem térhetek ki előle, helyemből el nem mozdulhatok.

— Átkozott légy, Podgoričanin Jovan!

Mindenre elég jól emlékszem. Látom a testembe fúródó lövedéket, miközben az ima ajkamra fagy, de Krisztus emlékezetemben halványan derengő nevét sem tudom kimondani. Megválok drága vagy átkozott véremtől, és talán megmenekülök, ha egészen elvérzek. Vajon a kotori mopszliőrület kutyavére ömlött akkor belőlem?

— Átkozott legyen! Egy szép napon elhagyom ezt a várost, amelynek hatalmas temploma ugatásaink és törvényszegésünk ellenére még mindig itt áll.

Csúf sebemből ömlő véremről már lemondtam. Maga Kiko Kapa egész délután életem megmentésén fáradozott, a csavargó, akiről azt hittem, rég elpusztult valahol. Holmi füvekkel gyógyít, sebemet kötögeti.

Új fényben látom a várost és az egész világot. Amikor háza előcsarnokába lépek, Leonis grófnő a Paulownia imperialis alatt üldögél. A fa nagy levelei a szétfosló selyem neszével földre hulltak. Késő őszt volt, és Leonis grófnő szemét kertjén pihentetve mesterkéltség egyszerűséggel beszélt, és ez az egyszerűség az itt sohasem tapasztalt méltóság és bölcsesség igaz, megrázó és átszellemült egyszerűségévé válik maholnap, ha az ősszel néha beköszöntő rezignáció a grófnőben elfojtja a vad és kéjszvár pogány ösztönt, de kezével időnként még végigsimít a dalmát dog fekete foltos fehér bundájából szabott mellényen, mosolya magabiztos, azt hiszi, e mellény az az ajándék, amelyre már régóta vágyom.

Illata és a nedves kutyabőr szaga itt terjeng hodályaiban, a könyvek közt. A kotori mopszliőrület pogány szelleme a vérvörös őszben lassan, de elkerülhetetlenül haldoklott.

VÁLTOZATOK MIRO GLAVURTIĆ TÉMÁJÁRA

Draško Redep

Meztelenek maradunk, meztelenek, hús
nélkül, csontok nélkül maradunk
Lassan széthullik Fenséged!

Miro Glavurtić: *De mortibus*

Miro Glavurtić egyszerre bukkant fel az irodalomban, azonnal kész íróként konsternálta a konvencionális olvasót és a rutinos kritikusokat. Ma is jól emlékszem, egy sötét, esős napon érkezett Újvidékre, vagy nyolc évvel ezelőtt, nyugtalanul hunyorogva fekete kalapjának széles karimája alatt, tiszta feketében, egy nagy kofferrel, amelyben, akár a halottak egy régi versében, élénk társalgást folytattak a rajzai, az alakjai, a versei, a különleges, precíziós, kalligrafikus kézírással telerótt papírlapok. Tudvalevő, hogy a Mediala, e jelentős és attraktív belgrádi festőcsoport egyik alapítója volt. Ez a kíváncsi és nyugtalan ember egy új rendet akart belevinni a megszokások unalmas és szürke világába, akár az egykori szürrealisták, egy új rendet, amely voltaképpen egy gyönyörű, zengő rendetlenség, amelyben a tárgyak beszédbe elegyednek egymással, amelyben meghalnak a benyomások, és képek születnek. Már akkor lázas, kétségbeesett ragaszkodással szerette Dalit, s úgy állt előttünk abban a régi újvidéki esőben, mozdulatlanul, titokzatos mágikus kincsével a kofferjében, mint egy utas, aki átmenőben van, és nemsokára eltávozik, de ahogyan akkor megjelent az emlékezetünkben, az irodalmunkban és a művészetünkben, azóta is úgy áll ott, nyugtalanul és feszülő indulatokkal. 1964-ben a Matica srpska *Első kötet* sorozatában megjelentette *Éhség* című könyvét. Ez a sok tekintetben rendkívüli, szokatlan és meghökkentő mű ma már a legnagyobb ritkaság: mindössze 300 példányban jelent meg, s így megőrizte a kézirat varázsát, melyet Dušan Matić egy szövegében mindig nagy kezdőbetűvel ír. Négy novella volt a kötetben, néhány collage, faksimile és rajz, s a könyv végén egy egészen sajátos melléklet: „a szerencsétlen sorsú Andrej hátrahagyott versei”, melyeket, a bevezető magyarázat szerint, ezért tesz közzé, mert „a szerző halott és így nem szegyenkezhet”. Ha ma figyelmesen, ceruzával a kezünkben kutatnánk ebben a régi könyvben a legizgalmasabb gyűjtőpontot, a felcsendülő értelmet, rá kellene jönnünk, hogy a *halott* szó a hordozója ennek az eksztatikus és nyugtalan, fájdalmas emlékezésnek, az eltűnés és távozás traumájának. Borotvával elmetesztett torkú hercegek, szétszórt haltetek, mészárlásra induló katonák jelentek meg ebben a könyvben, a rút emberek, kibicsaklott sorsok és formák egész galériája fuldoklott a szemünk lát-

tára, „holtak folytatnak meddő vitákat”, egy gimnázium összeomlik, a Mohorovič testvérek a halál szürke, kétségbeesett fonját hordják magukkal mindenüvé, minden nyugtalan és pórén, szemérmetlenül tárul a véletlen arrajáró kíváncsi szeme elé. Glavurtić *Éhsége* csupa elragadtatott, panegirikus recenziókat váltott ki. A könyv első hatása annyira sokszerű volt, annyira megzavarta az olvasót, s rákényszerítette, hogy megváltozzék, hogy elinduljon egy irányba, ahová nélküle nem akart s nem is bírt volna elindulni, hogy ez már inspirációval ért fel. Ha ma olvassuk ezeket az első kritikákat, észrevevesszük bennük az önkéntelen védekező gesztust: szerzőik ellenállhatatlanul szükségét érezték, hogy sikraszálljanak egy szövegért, amely valami egészen újat jelentett, a folyó túlsó partjáról, az ész és az álom túloldaláról érkezett. Felfedezésként hatott mindaz, amit Glavurtić biztos és lázas keze dürreri precizitással elénk rajzolt: ez a torz és fölforgatott világ, az éjszaka feltárt szirma, a halál, a technikai kor, a párizsi asszociációk egész eszelős ritmusa. Az *Éhségért* valóban érdemes volt küzdeni, kiküzdeni a helyét — mintha ezt olvasnók ki a könyv megjelenését követő számtalan kritikusi megnyilatkozásból. Egy csapásra a fiatal belgrádi prózaírók első vonalába állították, oda, ahol Danilo Kiš, Branimir Šćepanović, Mirko Kovač állt.

Mint ismeretes, az avantgarde nálunk mindig nagyon rövid életű. S ahogy múlik az idő, egyre rövidebb. Vasko Popa régi avantgardista betörése, az a korszak, amikor támadták és védelmezték, elvitatták és dicsőítették, szinte csak egy pillanatig tartott, bár ez a pillanat évekkel mérhető. Csak azután vált Popa klasszikussá, került be az olvasókönyvekbe, jutott új meg új kiadásokhoz, vált vitán felüli, reprezentatív, koszorús költővé. Azóta egy-egy avantgardista hullám egyre rövidebb ideig tart, alig pár hónapig. A sokk, melyet Glavurtić első könyve előidézett, pillanatnyi volt, és nem ismétlődött meg: korai rajzainak, prózájának és verseinek egész éjjeli szépsége egy csapásra vitán felülivé, általánosan elfogadottá vált, amely után sokan még megfordulnak, de amely többé nem hívja ki, nem fenyegeti, nem botránkoztatja meg a polgár eszét és hallását. S mint ahogyan a Mediala néhány év leforgása alatt egy avantgardista elvitatott mozgalomból látványos fővárosi ver-

nissage, divatsikoly lett, ugyanúgy az egész glavurtíci kaland is a jelen pillanatban általánosan elfogadott realitása a szellemnek, a képzeletnek és a tehetségnek. Persze egyáltalán nem azt akarom mondani, hogy Glavurtic művészete ma kevésbé kalandszerű. Az viszont tény, hogy kevésbé vitás, kevésbé igényel kiállást és védelmet.

Bizonyosra veszem, hogy a fentieket még egyszer megerősíti Glavurtic új regénye, a *Káromlások*, mellyel díjat nyert az íróegyesület vajdasági szakosztályának regénypályázatán. Ebben a regényében a festő, az elbeszélő és költő Glavurtic a Mediala üstökös vonalát követve korunk háborús collage-át állítja össze ideges, nyugtalan mondatokból. A régi, megszállás alatti Kotort helyezi görcső alá. Ez a részleteiben is ragyogó próza egész struktúrájával szuggerálja a nagy vészt, amely a megszállással, az éhséggel és a gonosztettekkel együtt a városra ereszkedett. A dokumentáris elemek, a még nem létező szereplők felbukkanása egy-egy jelenetben, a szenvedélyes kutatás a képzelet és az álmok mélyén, az *Eb* című folyóirat, melyet a főhős a legutóbbi háború baljós pillanataiban állítólag szerkesztett, az érkező és távozó utasok, a nagy bizalmatlanság, melyet a háború hozott magával, a katori öböl fölé ereszkedő nagy, gyanakvó fények stb. — Glavurtic regényében egy újfajta komponálás szolgálatában állnak. Persze nem a dokumentáris háborús Kotor áll előttünk, úgy, ahogyan a memoárirók leírták és kicirkalmazták. Egy lángoló Kotor ez, a könyörtelen, romboló, neuraszténikus elemzés diabolikus fényében. Egy város, amely a pokol képzetét kelti az érkezőben. Közlései hitelesek, érezzük rajta a keserű szájját, de mindent felbolygat és megváltoztat a háború sötét pillanataiban, amikor zászlók helyett csak a holtakra borított fehér lepedők lobogtak piros vérfoltjaikkal. Glavurtic valóban önállóan kezeli az utas figyelmébe tolokodó adatok bőségét, és mindent valami új fényben mutat meg. Az emberi viszonyok, gyilkosságok, pogromok, születések, távozások, mindaz, amit városában látott és megsejtett, most egy ambiciózus és nagy hatású elemzés szolgálatában áll. Élénk és megrázó képekben sorakoznak a megszállás jelenetei, terjednek a vörös vérfoltok, mint a kigyúlt paletta cinóber sebei, a dimenziók elmozdultak és összekeveredtek, minden kavargó és vonaglik egy titokzatos, súlyos fájdalom

rohamai alatt, kiforgatva, temperamentumosan, tehetségesen és túlzón. Sohasem éltem át oly drámaian és közvetlenül e tenger melléki kigyúlt, karsztos déli táj háborús iszonyatát, mint Glavurtićnak ebben a regényében, amelyről bizonyára még sokat fognak írni, s amely tovább alakul, változik, sohasem nyugszik és állapotodik meg.

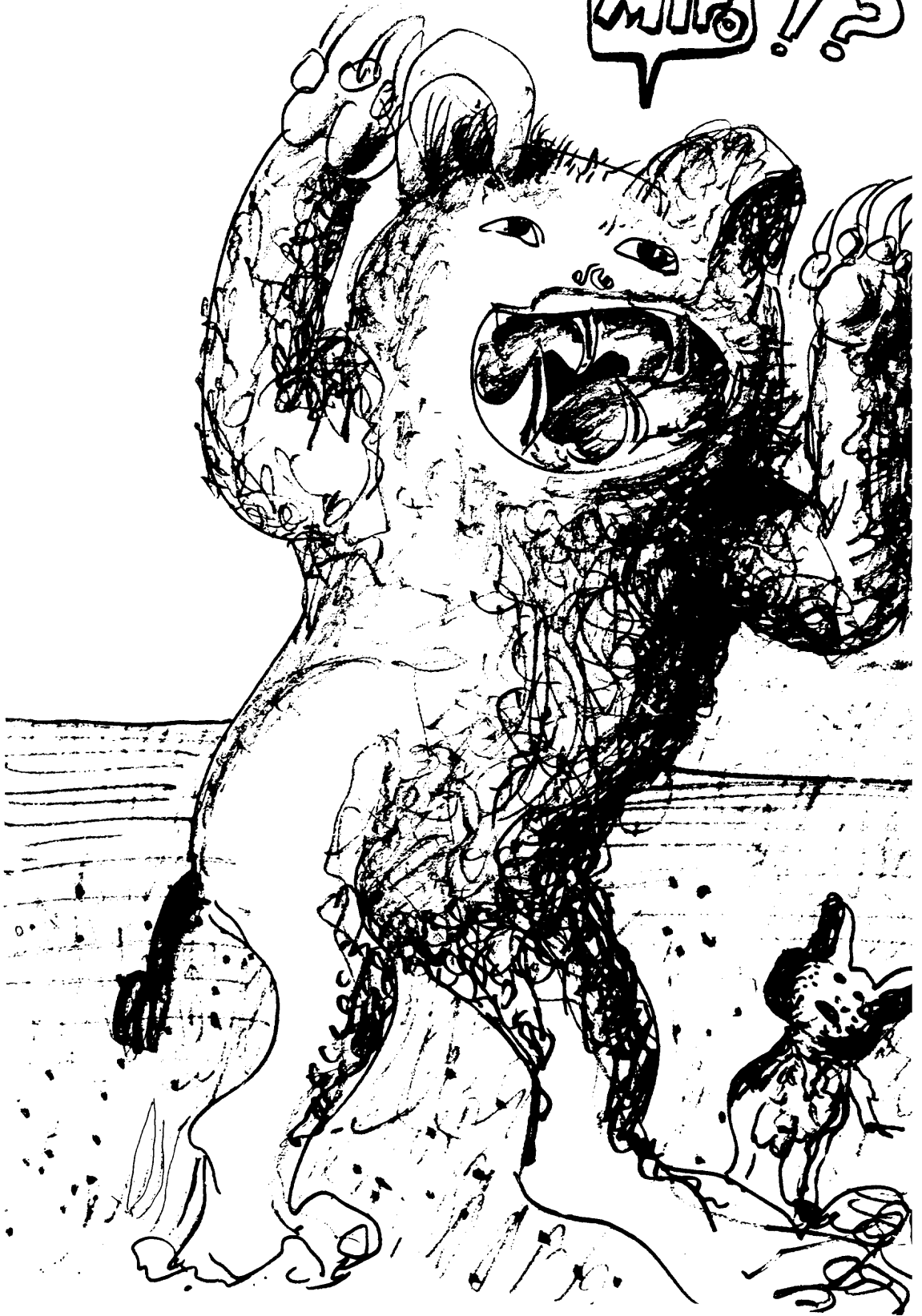
A változásoknak ebben a korában, ebben a rossz korban, ahogyan Marko Ristić mondaná, aki egyébként — említsük meg ezt is mellékesen — már igen korán, egy jó évtizeddel ezelőtt felhívta a figyelmet Glavurtićra, ez a festő és író nem kíván és nem tud megnyugodni. Nem menekülhet a halál iszonyatától és iszonyú jelenségeitől sem. De nem is adja meg magát nekik. Egyszerűen megszabadul tőlük, vagy velük együtt távozik, de sohasem tér vissza a háború előtti idők behízeglő kantilénájára. Ezúttal még egyszer rendkívüli erővel, nagy iróniával, groteszkséggel és tragikummal billent félre az egyensúly a jugoszláv regényben. Méghozzá minden időkre és gyógyíthatatlanul. Glavurtić nem tartozik azoknak az íróknak a családjába, akik állapotokat rögzítenek, akik festenek, akik közvetítenek. Ő a maga sajátos, metafizikai egyéni szenvedélyét akarja rákényszeríteni a lehető és a létező világra, de ugyanakkor a maga új rendjét, a viszonylatok és tárgyak új hierarchiáját is. Fejtetőre állítja az úgynevezett objektív valóságot, de ezt oly nagy luciditással teszi, hogy álma és képzelete szinte szárnyakat kap, s az egész tájkép, melyet elénk vetít, hiteles, de elmozdult, bizonyított, de sejtésekkel teli, diffúz, de meghatározott. Ebből a kotori környezetből nem a dokumentumokat vonja ki, hanem a tősgyökeres, valódi atmoszférát, a háború viharában elpusztuló, elvesző táj aromáját, lélegzetét. A háború az alapvető, lényeges metronómja. A regény azonban mégsem háborús krónika, és nem is akar az lenni. Nem a szellem, hanem az érzelmek sivataga veszi körül, és spongyaként szívja fel a táj és a kor fő premisszáit. Regénye bűvópatakra hasonlít: a háborús napok minden nyomorúsága, az üldöztetések borzalma, a megrémült, összeroppantott emberek nyugtalansága, az általános rendtelenség és bizonytalanság az életben és a gondolatokban Glavurtićnál titok és mágia. Nincs itt karikatúra, inkább az a sötét, fekete éjjeli szépség, melyet Baudelaire idézett fel, s amely azóta is ott trónol a modern

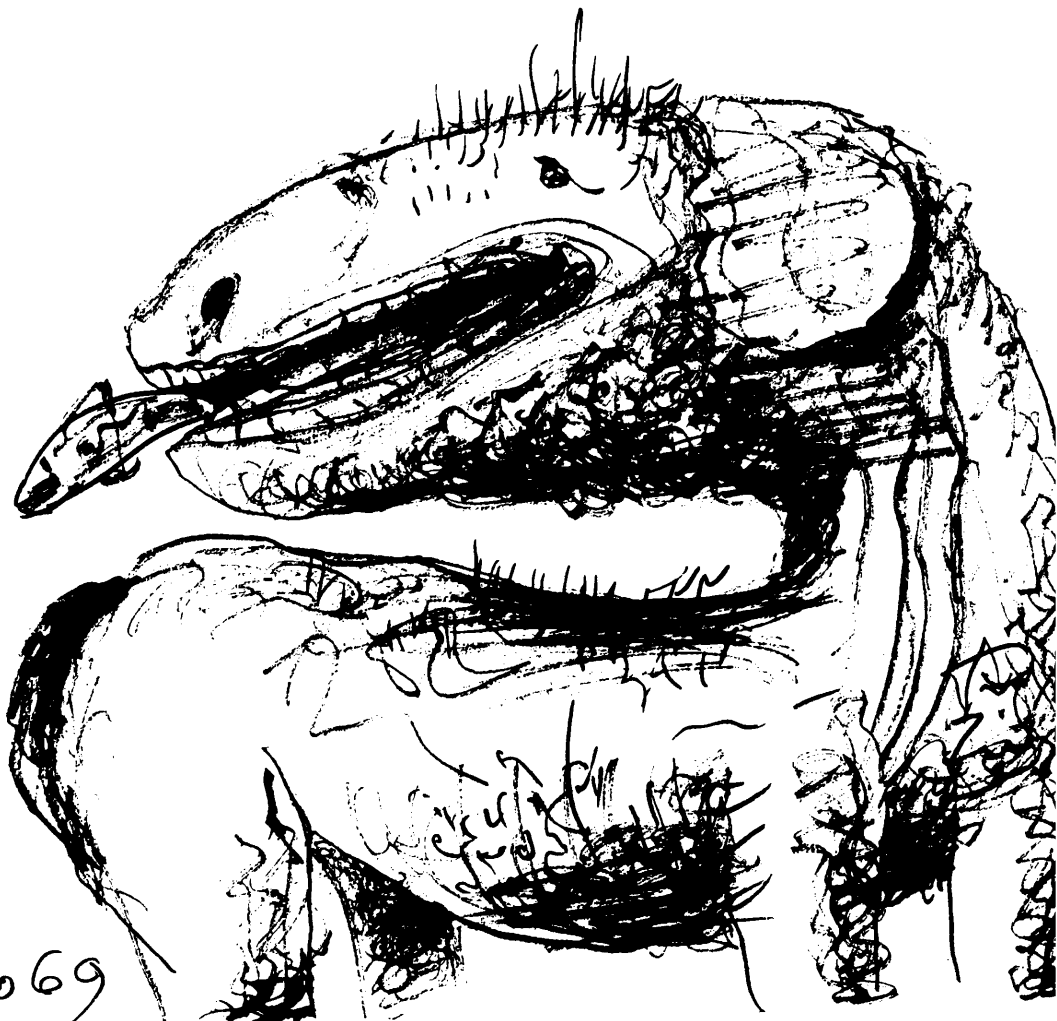
művészetben mint korunk első és gyakran egyetlen műzsája. A regény kompozíciója olyan, hogy egyszersmind novellisztikusnak is tekinthetjük, de ugyanakkor kompakt, összefüggő egésznek alkot. Nem olyannak mutatja be Kotort, amilyen volt, hanem amilyen azokban a háborús éjszakákban lehetett, belülről megmunkálva, alulról bizonyítva, úgy állítva az adriai szirtre, mint El Grecco Toledója, magányosan és titokzatosan.

A regény végén, amikor a szerző feljegyezi, hogy „elhalnak a messze-ségben egy végeérhetetlen háború lövései”, az olvasó azt a biztos és egyöntetű benyomást szerzi, hogy egy be nem fejezett álom keserű és megrázó, a végsőkig szokatlan evokációjának volt a tanúja. Felbukkan ebben az álomban Freud és Danilo Kiš, felbukkannak harcosok és elesettek, fiúk és öregek, holtak és katonák, áldozatok és vádlók, kinzók és költők, hogy tanúságot tegyenek az ítélőszéken, amelynek meg kell állapítania ki-kü bűnösségét mindazért, ami volt és eltűnt, mindazért, amit tettek és megöltek. Ez az ítélőszék, ez a szüntelen ítéletmondás kétségtelenül a legerősebb benyomás, amely a regény elolvasása után is tart és nyugtalanít. Technikája a collage, melyet Glavurtić, a festő már régóta ápol és szeret. De fő értéke nem ebben a technikában van, hanem bátorságában, amellyel ezekről a dalba foglalt, patetikus időkről keserűen, olykor szemérmetlen iróniával, olykor diabolikus mosolylyal az ajkán tud vallani. Már most, a regény egy fejezetének első közlése előtt elmondhatom a *Híd* olvasóinak, hogy a belgrádi fiatalabb nemzedék egyik legjelentősebb művébe lapoznak bele. Nincs messze az az idő, amikor erről az olvasók is meggyőződhetnek. Egyelőre ez csak annak a néhány embernek a privilégiuma, akinek alkalmá volt a kéziratot olvasni, s részben azoké, akik most a *Híd* e számában közölt izgalmas fejezetet olvashatják. Annyi bizonyos, hogy Glavurtić, amilyen hirtelen toppant be, már teljesen kialakult, kész íróként a jugoszláv irodalomba, annyira biztosan foglal helyet benne, mint jelentős avantgarde író, aki nélkül nem lehetünk meg, aki nélkül szegényebbek volnánk a háború, az álom és a gyermekkor egy megrázó éjjeli képzetével.

Acs Károly fordítása

Mir!?

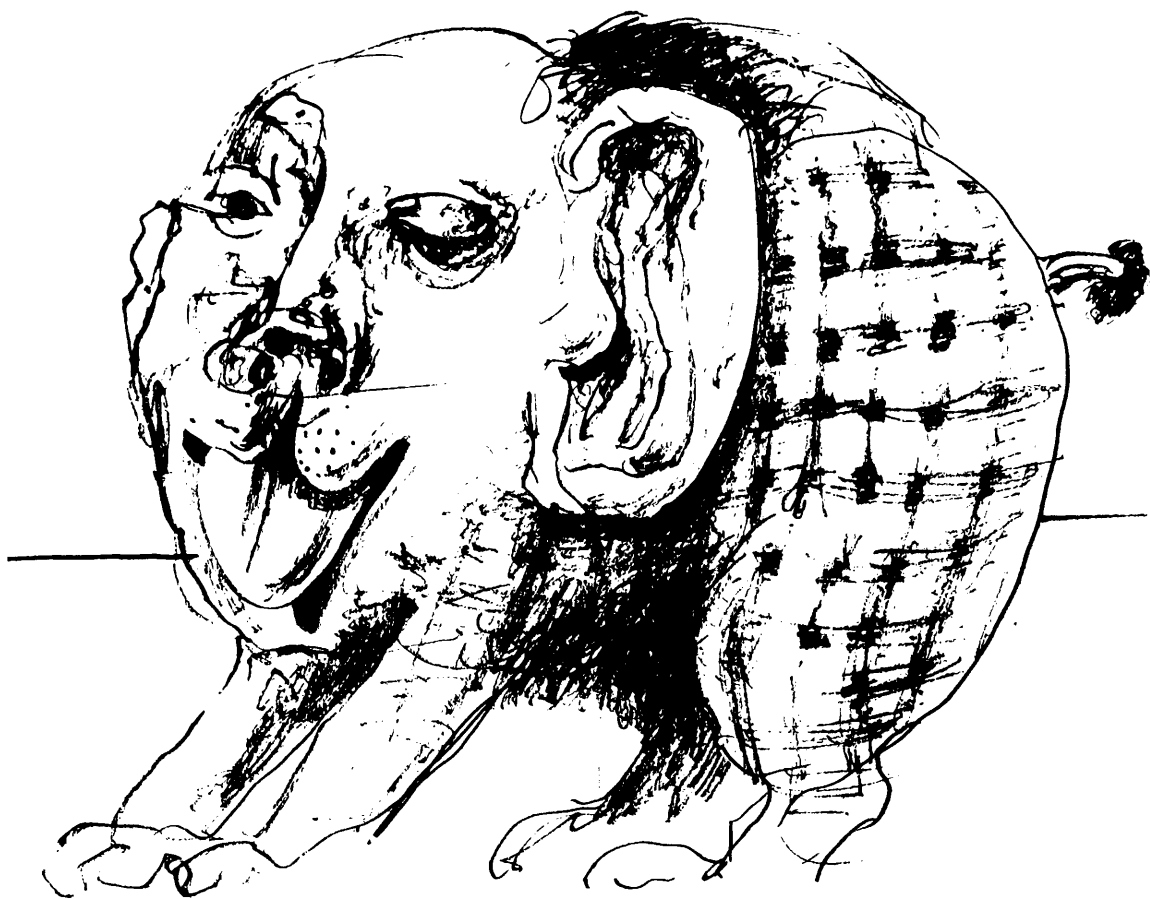

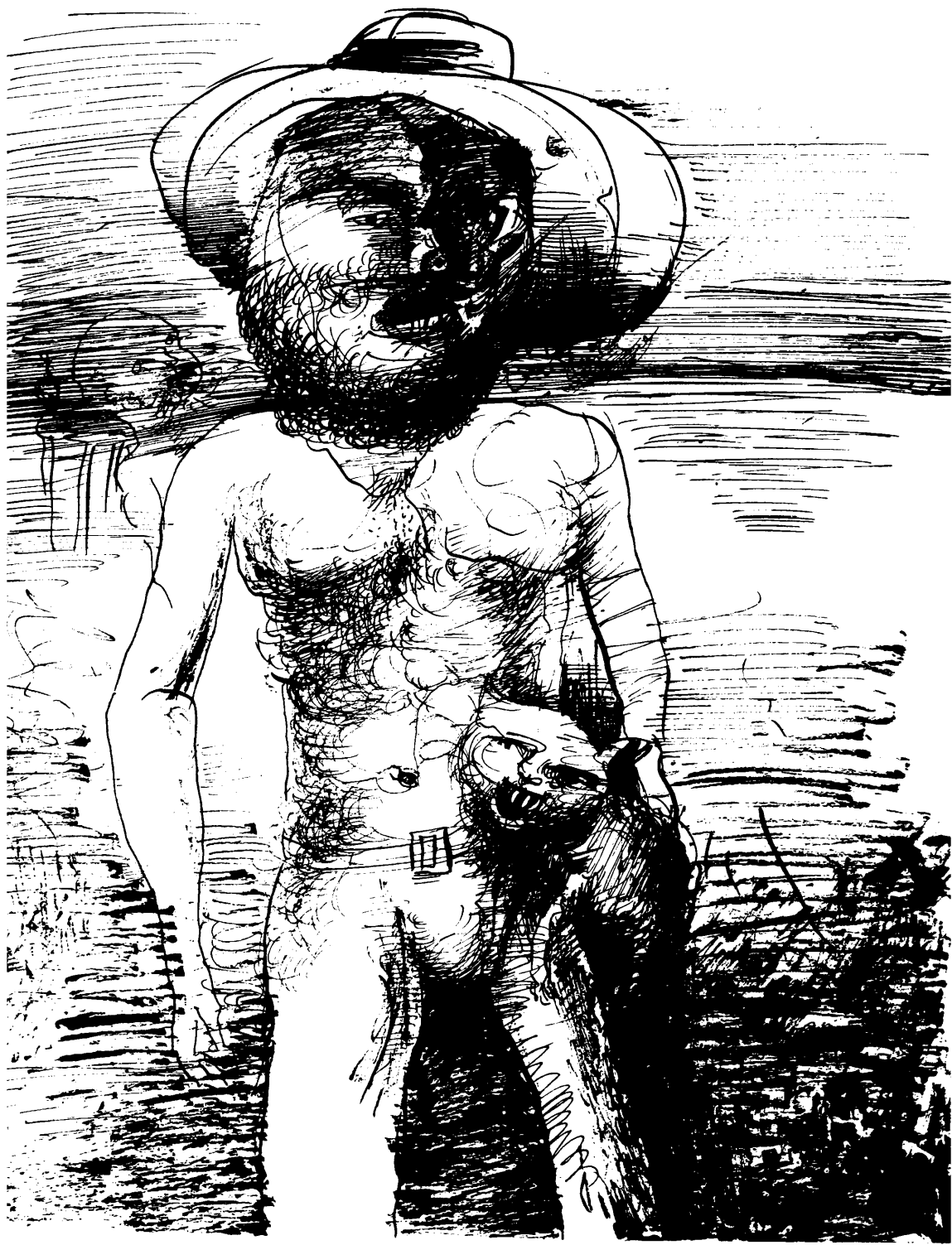

Nero 69

Саша који је у сенима Левајана
мисли да је у сенима Левајана 26. X. 1986

MG 69

Skandal je počeo
14. X 1964

Miro Glavica

Erasmus
Van
Mijckenlantje

H. J. J. J. J.
H. J. J. J. J.
10. jul
1969

